Mirza Hasan Ćeman

URBANA ANTROPOLOGIJA TEŠNJA 1461-1878.

Tešanj, 2006.

POSEBNA IZDANJA
Knjiga 15.

IZDAVAČ:
Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj

ZA IZDAVAČA:
Amir Brka

NASLOVNA STRANA:
Miralem Brkić

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

908(497.6 Tešanj) "1461/1878"
930.85(497.6 Tešanj) "1461/1878"

ĆEMAN, Mirza Hasan
Urbana antropologija Tešnja : 1461-1878 / Mirza Hasan Ćeman. - Tešanj : Centar za kulturu i obrazovanje, 2006. - 148 str. ; 24 cm

Bibliografija i bilješke uz tekst

ISBN 9958-792-49-4

COBISS.BH-ID 15093510

DTP: SM*art* Tešanj
Štampa: Grafik-komerc Tešanj
Tiraž: 1.000

Posvećeno supruzi Almi

SADRŽAJ

Uvod 5
Razvoj naselja 8
Popisi stanovnika naselja 15
Stanovništvo naselja 17
Muslimansko stanovništvo 17
Kršćansko stanovništvo 17
Židovska zajednica 21
Društvena struktura 22
Vojni i upravni stalež 22
Ulema 22
Upravne strukture kasabe – činovnici 22
Službenici vakufa 23
Poslovni život kasabe Tešanj – zanatlije, trgovci i ekonomija 23
Prostorni raspored naselja 25
Čaršija 25
Tepa 27
Muslimanske mahale 28
Pravoslavna zajednica i pravoslavna mahala 31
Katolička mahala 32
Židovska zajednica 33
Ciganska mahala (ciganluk) 34
Pitanje samostana i crkve Sv. Jurja u Tešnju 35
Marginalije uz čin osnivanja kasabe Tešanj 43
Sadržaji i funkcije – ustanove i objekti 57
Džamije i mesdžidi 57
Tekije 78
Musalla 84
Vakufi 88
Mektebi 89
Medrese 92
Ruždija 118
Biblioteke 118
Pravoslavna škola 119
Konak 120
Mešćema 120

Kiraethana 121
Gostinski objekti 121
Stambena arhitektura 122
Komunalni objekti 124
Groblja 129
Objekti rezidencijalne arhitekture u okolini Tešnja 133
Begovska kula na području kasabe Tešanj 133
Ostale begovke kule 133
Selo Raduša s izvorom mineralne vode Ilidža 134
Ishod 135
Pohode (pohodnja) 138
Teferič i dernek 139
Lov 140
Ishodne kuće 141

Mirza Hasan Ćeman 145

UVOD

Grad Tešanj nalazi se u sjevernom dijelu Bosne, oko 18-20 kilometara jugozapadno od grada Doboja i ušća rijeke Usore u Bosnu. Naselje se razvilo u podnožju (podgradinskom položaju) starog srednjovjekovnog utvrđenja. U srcu naselja uzdiže se moćna tvrđava poznata kao *Gradina.*

U cilju analize razvoja Tešnja kao naselja urbanog tipa[1] potrebno je spomenuti da je prema historijskim podacima iz 1461. godine u Tešnju, prema nekim mišljenjima, u podgrađu tvrđave postojao franjevački samostan sa crkvom Sv. Jurja. Navedenu crkvu dao je podići plemić Radivoj Krstić za kojeg se smatra da je identičan s vojvodom Radivojem, bratom bosanskog kralja Tomaša.[2] Prema historijskim izvorima, Tešanj nije posvjedočen kao srednjovjekovno naselje seoskog ili urbanog tipa. Dosadašnji rijetki arheološki nalazi nisu posvjedočili postojanje srednjovjekovnog naselja na ovom lokalitetu. Pod osmansku vlast Tešanj je došao oko 1512., odnosno, prema nekim drugim mišljenjima, oko 1520. ili 1521. godine.[3]

---

[1] Ovaj tekst predstavlja 18. B poglavlje doktorske disertacije koju je autor teksta (Mirza Hasan Ćeman) odbranio na doktorskom studiju iz historijske antropologije na *Institutum Studiorum Humanitatis* u Ljubljani, Slovenija. Disertacija je pisana pod naslovom *Povijest, tipologija, sadržaji, funkcije, struktura i topografija grada u Bosanskom ejaletu od 15. do 19. st.* Navedeno poglavlje predstavlja prilog izučavanju urbane antropologije Tešnja, a u disertaciji je obrađeno pod naslovom *Primjeri naselja urbanog tipa u Bosanskom ejaletu – kasaba Tešanj.* Za objavljivanje u obliku samostalnog djela poglavlje je prilagođeno toj namjeni.

[2] Vidj. E. Fermendžin, "Acta Bosnae potissimum ecclesiastica". *MSHSM* JA XXIII. Zagreb, 1892, 242. Up. i M. Vego, *Naselja bosanske srednjevjekovne države.* Sarajevo, 1957, 115.

[3] Vidjeti pregled mišljenja kod: Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". U: *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 169. Up. i Adem Handžić, "Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka". *Radovi,* Muzej grada Zenice, 3(1973), 383-391. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994,101 i d. i Safvet-beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od 1463. - 1859.).* Vlastita naklada. Sarajevo, 1900, novo izdanje 1989, 27.

UNIVERSITY C

Predosmansko utvrđenje bilo je preuzeto od strane osmanske vlasti, te potom, vjerovatno, ojačano određenim pregradnjama i dogradnjama manjeg obima.[4] Sama tvrđava bila je okosnica oko koje se razvilo kasnije osmanskodobno naselje koje je tokom vremena dobilo status *kasabe*. Tešanj je bio sjedište istoimene *nahije* i nešto kasnije *kadije*, tj *kadiluka*, te potom i istoimene *kapetanije*.
Do značajnijeg razvoja utvrđenja, a, po svemu sudeći, i same *kasabe*, došlo je u vremenu neposredno poslije mira u Sremskim Karlovcima, tj. iza 1699. g. Naime, važnost tešanjskog utvrđenja je porasla nakon osmanskih povlačenja iz Dalmacije, Mađarske i Slavonije. Ovo utvrđenje i *kasaba* u njegovom podnožju više se nisu nalazili daleko u unutrašnjosti prostranih dijelova Bosanskog *ejaleta*. Tešanj je, kao unutrašnje utvrđenje, iznenada dobio na važnosti upravo u godinama iza mira u Sremskim Karlovcima. Stoga su u vremenu od 1703. do 1704. godine fortifikacije (*Gradina*) Tešnja bile pregrađene i znatno utvrđene po tadašnjem najsuvremenijem osmanskom sistemu uređenja fortifikacija. U analizi fortifikacijskih struktura *Gradine* u Tešnju smatra se da sedmerostrana kula, donji dio dvanaesterostrane kule i cisterna smještena unutar središnjeg dvorišta pripadaju srednjovjekovnoj fazi razvoja utvrđenja. Nasuprot tome, jaki *bastioni*, peterostrana *Dizdareva kula*, *tabije*, brojni *kazamati* i ulazna vrata predstavljaju osmanskodobne gradnje. Određene podatke o tešanjskoj tvrđavi, koja je u značajnoj mjeri bila oštećena u napadu austrijske vojske 1737. godine, donosi Sidžil Tešanjskog kadiluka iz 1740-1746. Isti izvor spominje i jednu kulu koju naziva *Bijela kula* zidanje koje je započelo u vrijeme boja pod Banja Lukom 1737. godine.[5] Da li se u ovoj *Bijeloj kuli* može vidjeti objekt kule kasnije nazvane *Dizdareva kula*, koja dominira donjim dijelom tešanjske tvrđave, ne može se sa sigurnošću reći.

---

[4] U istraživanju urbane antropologije grada Tešnja značajna pažnja posvećena je i mjesnoj tvrđavi (Gradini) – G(*fort/ott*). Međutim, kako se problemi fortifikacijske arhitekture najvećim dijelom nalaze izvan istraživanja samog urbanog naselja - *kasabe* Tešanj - to je dio teksta posvećen istraživanju mjesne tvrđave izostavljen iz integralnog dijela ovog teksta. Stoga se mjesna tvrđava u integralnom dijelu ovog teksta spominje samo u kontekstu urbanog razvoja *kasabe* Tešanj.

[5] Hatidža Čar-Drnda, "Sidžil Tešanjskog kadiluka iz 1740-1746. kao istorijski izvor". *Naše starine* 16-17(1984), 122.

Naporedo s tim došlo je i do znatnijeg razvoja samog naselja *kasabe* - u kojem se povećava i broj *džamija.*[6] Može se pretpostaviti da je središnja osmanska vlast mogla ojačavati određena pogranična naselja u ovom području Bosanskog *ejaleta* doseljavanjem određenog broja novih stanovnika koji su mogli biti porijeklom iz drugih gradova ili, kao seoske zanatlije, sa sela preseljeni u gradove kao što su Tešanj, Doboj, Gradačac i drugi. Također, može se pretpostaviti da je Tešanj dobio određeno populacijsko osvježenje doseljavanjem određenog broja stanovnika iz izgubljenih osmanskih posjeda u Slavoniji i Mađarskoj. Za ovo mišljenje za sada ne postoje potvrde u izvorima ili u mjesnoj tradiciji, ali prostorni položaj *kasabe* Tešanj i njena ekonomska i poslovna orijentiranost tokom 18. i 19. stoljeća na Slavoniju koja se nalazila pod austrijskom vlašću daju određene temelje za navedenu pretpostavku i naslućivanje iznesenog razvoja događaja koji je mogao polučiti određena doseljavanja stanovništva iz Slavonije i Mađarske. Daljnja istraživanja osmanskodobne historije Tešnja trebala bi posvetiti značajnu pažnju i ovom pitanju.

Može se pretpostaviti da je naporedo s razvojem *kasabe* Tešanj na određenom području Tešanjskog *kadiluka* bio naseljen i određen broj nomadskog – vlaškog - stanovništva (*Haymane*, tj. *Hajmani*). Jedna od zadaća daljnjih istraživanja bit će i detaljnije i jasnije vjersko određenje nomadskog – vlaškog – stanovništva.

---

[6] Đoko Mazalić, "Tešanj". *Glasnik Zemaljskog muzeja* u Sarajevu N.S. 8(1953), 289-302; Đoko Mazalić, *ELU* Tom IV, JLZ, Zagreb 1966, 416, s. v. *Tešanj*;

[6] Đoko Mazalić, "Tešanj". *Glasnik Zemaljskog muzeja* u Sarajevu N.S. 8(1953), 289 i d.; Đoko Mazalić, *ELU* Tom IV, JLZ, Zagreb 1966, 416, s. v. *Tešanj*; Alija Nametak, "Tešanj". *Novi Behar* 6(1932/33), br. 4-5; 50-51. Sarajevo; Hamdija Kreševljaković, "Prilozi historiji bosanskih gradova pod Turskom". *Prilozi za orijentalnu filologiju.* Orijentalni institut, Sarajevo 2(1951), 161; Hamdija Kreševljaković, "Stari bosanski gradovi". *Naše starine* 1(1953), 17(21). Sarajevo; Vladislav Skarić, "Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711.) godine". *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 42(1930), 2, 6, Sarajevo; Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 166-176. Izdato i kao posebno izdanje pod istim naslovom u Sarajevu 1942. g., 15. str; Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126-127. Sarajevo.

1. RAZVOJ NASELJA

U razmatranju razvoja *kasabe* Tešanj Adem Handžić istaknuo je da su se naselja Tešanj i Doboj, nakon što su početkom 16. stoljeća došla pod osmansku vlast, relativno sporo razvijala kao gradska naselja zbog njihovog pograničnog položaja prema Mađarskoj kraljevini gdje je fortifikacijski karakter i značaj određenih tačaka igrao važniju ulogu, a mogućnost razvijanja naselja urbanih odlika još bila nesigurna.[7] Prema mišljenju autora ovog teksta,[8] u početnom razdoblju razvoja naselja Tešanj i Doboj prevladavao je njihov fortifikacijski karakter. To se može objasniti njihovim pograničnim položajem prema Mađarskoj kraljevini. Fotifikacijski karakter i značaj određenih tačaka igrao je važniju ulogu. Mogućnost razvijanja naselja urbanih odlika bila je još nesigurna, a u slučajevima njihove pojave ista su razvijana jedino u podnožju takvih fortifikacijskih objekata.

Za utemeljenje i razvoj Tešnja kao gradskog naselja posebno je bio zaslužan, prema mišljenju svih dosadašnjih istraživača, vojvoda Ferhad Čelebija, sin Iskenderov, koji se 1530. godine spominje kao *timar-sahibija* u području Tešnja i koji se nalazio u službi bosanskog namjesnika Gazi Husref-bega koji je upravo u vrijeme iza navedene godine (1530.) na području *nahije* Tešanj utemeljivao dijelove svog *vakufa*. Ferhad Čelebija, kasnije nazvan Gazi Ferhad- -beg, bio je osobni Gazi Husref-begov nadzornik na njegovim posjedima, odnosno nad njegovim *vakufom*, posebno na onom dijelu

---

[7] O prilikama u području *nahije* Tešanj vidj. Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husref-begove biblioteke 2-3(1974), 161-174. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 169 i d.; Adem Handžić, "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj-Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI stoljeća". U: Zbornik *Migracije i Bosna i Hercegovina.* Institut za istoriju. Sarajevo, 1990, 57 i d. /objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 19 i d./; Adem Handžić, "Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka". U: *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994,101 i d.;

[8] Izraz *autor ovog teksta*, koji se dosta često pojavljuje u strukturi ovog djela, odnosi se na autora Mirzu Hasana Ćemana. To je potrebno imati na umu u kontekstu navođenja mišljenja drugih autora na koja se navedeni autor veoma često osvrće.

koji se nalazio u području Tešnja.[9] Adem Handžić smatra da je *"Ferhad-beg (je) za Tešanj predstavljao njegova prvog vakifa i stvarnog osnivača muslimanskog gradskog naselja u podgrađu tešanjske tvrđave"*.[10] O porijeklu Gazi Ferhad-bega Čelebije ne zna se mnogo. Adem Handžić smatra da ga je *"nešto vezalo za tešanjski kraj"*, te da je *"sigurno živio u Tešnju u vrijeme kada je Husref-beg zavještao svoje posjede"*. Gazi Ferhad-beg je veoma značajan za razvoj gradskog naselja u Tešnju. On je u podgrađu tešanjske tvrđave dao podići *džamiju* i 33 *dućana* oko kojih se razvila *čaršija*, te niz drugih objekata neophodnih za potpuno funkcioniranje naselja urbanih odlika. Time je Tešanj, prema mišljenju svih dosadašnjih istraživača, prerastao u naselje sa statusom *kasabe*.[11] Gazi Ferhad-beg je umro u Tešnju 1568. godine i ukopan je u *haremu džamije* koju je ovdje dao podići. Nad grobom (*mezarom*) podignut mu je sarkofag s parom *nišana* od kojih onaj uzglavni sadrži kratak natpis: *Ferhad, sin Iskenderov, umro 29. Redžepa 975.* [*A.H.*] (= 29. januar 1568. A.S.).[12]

Iz historijskih izvora može se zaključiti da je po osmanskom osvajanju Tešnja, bez obzira da li je to bilo 1512. ili 1520. godina, u tešanjskoj tvrđavi bila podignuta *džamija* koja je imala status *carske džamije* i koja je bila posvećena *sultanu* Selimu I (1412-1520.). U navedenom kontekstu po ustaljenoj praksi mogla je biti

---

[9] Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husref-begove biblioteke 2-3(1974), 161-174. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni*. Istanbul, 1994, 169 i d. Up. i BBA, TD, No. 157, folio 244 i 484.

[10] Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husref-begove biblioteke 2-3(1974), 161-174. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni*. Istanbul, 1994, 174.

[11] Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husref-begove biblioteke 2-3(1974), 161-174. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni*. Istanbul, 1994, 173. O mogućem porijeklu Ferhad-bega vidjeti posebno na str. 174. navedenog djela.

[12] Ovaj nišan je doživio određena oštećenja, ali je konzerviran pedesetih godina 20. st. Vidj. Mehmed Mujezinović, "Konzervacija nadgrobnog spomenika Ferhada, sina Skenderova u Tešnju". *Naše starine* 6(1959), 247-249, Sarajevo. Međutim, nišan je skoro u potpunosti stradao u nepoznatim uvjetima tokom razdoblja od 1992. do 1995. g., ali je u potpunosti rekonstruiran 1998. g. Rekonstrukcija je izvedena u neadekvatnom petrografskom materijalu koji u određenoj mjeri odudara od preostalog dijela sarkofaga i uznožnog *nišana*.

zvana *Selimija*. Dakle, njeno podizanje padalo je za vrijeme vladavine sultana Selima I. Običaj je bio da se u preuzetoj predosmanskoj tvrđavi uredi *džamija* ili *mesdžid* koji su najčešće bili posvećeni tačno određenom *sultanu* za čijeg je vladanja bila preuzeta (osvojena) tvrđava. Podizanje ove *džamije* unutar tešanjske tvrđave svakako pada u ranije vrijeme osmanske vlasti u ovom mjestu i može se vezati za vladavinu *sultana* Selima I (1512-1520.), a ne Selima II (1566-1574.). Naime, kako je 1564. godine *vakif* Gazi Ferhad-beg dao podići svoju reprezentativnu *džamiju* na *Gornjoj Čaršiji* u Tešnju, bilo bi manje logičnim da se u tvrđavi u vrijeme poslije toga čina podiže manja i skromna *džamija* za vojnike dotične tvrđave. Sasvim je logično da je ista bila podignuta u početku osmanske vlasti u Tešnju, tj. u vrijeme vladavine *sultana* Selima I. Međutim, iz popisnog *deftera* iz 1604. godine vidljivo je da je u Tešnju postojala samo jedna *džamija*, i to ona koju je dao podići Gazi Ferhad-beg, tj. današnja *Gornječaršijska*, Ferhad-begova koja se još naziva i *Sukija džamija*.[13] Na prvi pogled bi se moglo zaključiti da se ovdje radi o kontradikciji podataka. No, to nije tako. *Džamije* koje su se nalazile u tvrđavama koje je osiguravala osmanska vojna posada predstavljale su objekt koji je potpadao pod upravu vojske i, kao takav, nije mogao, a niti morao nužno biti predmet popisa u popisnim *defterima*. Naime, isti objekt (*džamija* u tvrđavi pod vojnom upravom) nije predstavljala niti proizvodni objekt niti dio nekog *vakufa* da bi bila iskazana u popisnom *defteru* kao ekonomski zanimljiv objekt. Takve *džamije* izdržavane su državnim sredstvima i održavane brigom mjesne vojne posade.

Međutim, u analizi ovog pitanja zanemareni su, prema mišljenju autora ovog teksta, neki opći historijski detalji, odnosno neka zbivanja interpretacija kojih bi mogla otvoriti prostor i okvir za nešto ranije utemeljenje Tešnja kao *kasabe*. Naime, ako se prihvati 1520., odnosno 1521. godina kao *terminus post quaem* (odnosno *terminus ante quaem non*) za prisustvo uređene osmanske vlasti u Tešnju, te neosporni *factum* koji se 1526. godine zbio bitkom na

[13] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo, i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-363.

Mohaču, a koji je polučio osvajanje Mađarske od kada Bosanska Posavina više nije predstavljala pogranično područje prema Mađarskoj, navedeno pitanje može se sagledavati i drugačije. Zbog toga se, u navedenom kontekstu, može i treba postaviti pitanje šta se događalo s Tešnjem u dugom vremenskom razdoblju od 1520/1521., odnosno 1526. godine do podizanja Ferhad-begove *džamije* kao osnovnog objekta Gazi Ferhad-begovog *vakufa* 1564. godine, tj. do datuma koji je naveden u njegovoj *vakufnami* kao datum njene legalizacije? Šta se zbivalo u ovoj tvrđavi i njenom podnožju kroz 38 godina do trenutka izdavanja Ferhad-begove *vakufname* 1564. godine? Za to vrijeme već je postojao jasno ustrojen Gazi Husref-begov *vakuf* u Sarajevu i okolini Tešnja, bio je podignut niz objekata tog *vakufa*, a 1541. godine umro je i sam Gazi Husref-beg. Također, u navedenom kontekstu može se postaviti i pitanje šta se zbivalo u podnožju (u podgrađu) tešanjske tvrđave kroz 40 godine njenog života, tj. od 1564. godine kada se u Gazi Ferhad-begovoj *vakufnami* spominje osnivanje objekata njegovog *vakufa* do popisa iz 1604. godine?

Zna se da je predosmansko utvrđenje bilo preuzeto od strane osmanskih vojnih vlasti, te potom, vjerovatno, ojačano određenim pregradnjama i dogradnjama manjeg obima. Kako je već rečeno, sama tvrđava bila je okosnica oko koje se razvilo osmanskodobno naselje koje je tokom vremena dobilo status *kasabe*. Tešanj je postao i sjedištem istoimene *nahije*. Da li se čekalo 44 godine, tj. od 1520/1521., odnosno 38 godina od 1526. do 1564. godine da bi se osnovalo naselje u okviru djelovanja Gazi Ferhad-bega, tj. da li se "kasnilo" s utemeljenjem i razvojem naselja nastanak kojeg se veže (da li neopravdano ?!) za osnivanje Gazi Ferhad-begovog *vakufa*?

Prema mišljnju autora ovog teksta, Tešanj je dobio određene odlike *kasabe* i prije djelovanja Gazi Ferhad-bega. Do toga je moglo doći neposredno po preuzimanju ovog utvrđenja na prostoru pod tešanjskom tvrđavom gdje se, izgleda, veoma rano uobličio i jedan vjerski objekt (nezavisan o *džamiji sultana* Selima I u tvrđavi) za kojega se smatra da je to *Oručev (Sufi) mesdžid*.[14] U relativnoj blizini

[14] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC – RCICA. Istanbul, 1996, 39. Up. i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo.

Mohaču, a koji je polučio osvajanje Mađarske od kada Bosanska Posavina više nije predstavljala pogranično područje prema Mađarskoj, navedeno pitanje može se sagledavati i drugačije. Zbog toga se, u navedenom kontekstu, može i treba postaviti pitanje šta se događalo s Tešnjem u dugom vremenskom razdoblju od 1520/1521., odnosno 1526. godine do podizanja Ferhad-begove *džamije* kao osnovnog objekta Gazi Ferhad-begovog *vakufa* 1564. godine, tj. do datuma koji je naveden u njegovoj *vakufnami* kao datum njene legalizacije? Šta se zbivalo u ovoj tvrđavi i njenom podnožju kroz 38 godina do trenutka izdavanja Ferhad-begove *vakufname* 1564. godine? Za to vrijeme već je postojao jasno ustrojen Gazi Husref-begov *vakuf* u Sarajevu i okolini Tešnja, bio je podignut niz objekata tog *vakufa*, a 1541. godine umro je i sam Gazi Husref-beg. Također, u navedenom kontekstu može se postaviti i pitanje šta se zbivalo u podnožju (u podgrađu) tešanjske tvrđave kroz 40 godine njenog života, tj. od 1564. godine kada se u Gazi Ferhad-begovoj *vakufnami* spominje osnivanje objekata njegovog *vakufa* do popisa iz 1604. godine?

Zna se da je predosmansko utvrđenje bilo preuzeto od strane osmanskih vojnih vlasti, te potom, vjerovatno, ojačano određenim pregradnjama i dogradnjama manjeg obima. Kako je već rečeno, sama tvrđava bila je okosnica oko koje se razvilo osmanskodobno naselje koje je tokom vremena dobilo status *kasabe.* Tešanj je postao i sjedištem istoimene *nahije*. Da li se čekalo 44 godine, tj. od 1520/1521., odnosno 38 godina od 1526. do 1564. godine da bi se osnovalo naselje u okviru djelovanja Gazi Ferhad-bega, tj. da li se "kasnilo" s utemeljenjem i razvojem naselja nastanak kojeg se veže (da li neopravdano ?!) za osnivanje Gazi Ferhad-begovog *vakufa*?

Prema mišljnju autora ovog teksta, Tešanj je dobio određene odlike *kasabe* i prije djelovanja Gazi Ferhad-bega. Do toga je moglo doći neposredno po preuzimanju ovog utvrđenja na prostoru pod tešanjskom tvrđavom gdje se, izgleda, veoma rano uobličio i jedan vjerski objekt (nezavisan o *džamiji sultana* Selima I u tvrđavi) za kojega se smatra da je to *Oručev (Sufi) mesdžid.*[14] U relativnoj blizini

---

[14] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC – RCICA. Istanbul, 1996, 39. Up. i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo.

navedenog objekta nalazili su se i mjesni *konak* i kasnija *mešćema*. Moglo bi se zaključiti da je Gazi Ferhad-beg pri podizanju svojih objekata poštovao postojanje određenih ranije podignutih objekata u podnožju tešanjske tvrđave i da je svoje objekte dao podići tačno na određenoj relativnoj prostornoj distanci u odnosu na pretpostavljene objekte koji su u vrijeme njegovog djelovanja postojali (?!) pod tvrđavom. To je neposredno područje pod današnjom *sahat-kulom*, te područje današnje pijace. Stoga se može zaključiti da je po osmanskom osvajanju područja Tešnja 1512. ili 1520. godine došlo do preuzimanja tešanjske tvrđave, njenog manjeg ojačavanja tokom kojeg je podignuta ili adaptirana već postojeća zgrada za potrebe *džamije sultana* Selima I unutar same tvrđave, a u podnožju tvrđave započeo je proces razvoja naselja. Navedeni pretpostavljeni proces i tok utemeljenja i razvoja buduće *kasabe* Tešanj može biti problematičan do 1526. godine. Međutim, nakon poraza Mađarske u bici na Mohačkom polju 1526. godine stvorili su se opći (politički i vojni) uvjeti za razvoj jednog takvog naselja. Stoga se godina 1526. može uzeti kao formalni *terminus post quaem* za osnivanje *kasabe* Tešanj, ako do početnog (inicirajućeg) čina u njenom osnivanju nije došlo već 1512. ili 1520. godine. Moglo bi se, prema mišljenju autora ovog teksta, zaključiti da se Tešanj počeo razvijati pod okriljem vojne posade u tešanjskoj tvrđavi, te da je tom prilikom (tj. na samom početku razvoja *kasabe* Tešanj) izostala pojava prvog *vakifa* kojim se, tek dosta kasnije, smatra Gazi Ferhad-beg.

Jedan od prvih objekata koji su nastali u podnožju tvrđave, ali na određenoj prostornoj distanci prema njoj, bio je tzv. *(Sufi) Oručev mesdžid* za kojega bi se moglo reći da je mogao imati i funkciju *tekije*.[15] Izgleda da je razvoj naselja pod tešanjskom tvrđavom bio nešto usporen iz nepoznatih razloga. Da li su razlog tome bila

---

[15] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo, i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 362-363. Up. i Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC – RCICA. Istanbul, 1996, 39. i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo.

orijentacija središnje osmanske vlasti na uređenje novoosvojenih područja u Slavoniji, Dalmaciji, Lici i Mađarskoj i razvoj gradova u istim zemljama, pitanje uređenja strukture i položaja stanovništva (pretežito vlaškog) na području *nahija* Maglaja i Tešnja ili neki treći razlog - danas je teško dati tačan odgovor. Autor ovog teksta daje prednost uporednom djelovanju prva dva razloga, odnosno činitelja.

Upravo u 4. deceniji 16. stoljeća pada i djelovanje Gazi Husref-bega na području Tešnja koji ovdje uređuje dio svog *vakufa* pri čemu se oslanja na saradnju i pomoć Ferhad-bega. Prema mišljenju autora ovog teksta tešanjska tvrđava i naselje pod njom, koje je već svakakao postojalo, bili su vojni, prostorni i društveni oslonac u djelovanju oba navedena *vakifa*. Nakon smrti Gazi Husref-bega 1541. godine, njegov saradnik, pomoćnik i, u određenom smislu, *mutevelija* dijela njegovog *vakufa*, Gazi Ferhad-beg nastavio je boraviti u području Tešnja, po svemu sudeći, u samom naselju Tešnju koje je već poprimilo odlike manje *kasabe*. Upravo tu je, već u poodmakloj dobi, Gazi Ferhad-beg odlučio podići objekte svog *vakufa* koje je prostorno locirao poštujući pri tome određene objekte unutar naselja (*kasabe*) Tešanj za koje se može pretpostaviti da su već postojali. Objekti njegovog *vakufa* predstavljali su veoma značajan podstrek i korak u daljnjem razvoju *kasabe* Tešanj. Ista je sada dobila svoje puno urbano zaokruženje i prestala je postojati kao manje naselje koje se nalazilo na početnom stupnju razvoja *kasabe* i koje se razvilo u podnožju tvrđave kao odraz prisustva osmanske vojne posade u njoj i razvoja društvenih odnosa i ekonomije u ozračju ove tvrđave.

Utemeljenje i podizanje objekata Gazi Ferhad-begovog *vakufa* polučilo je značajne promjene u naselju (*kasabi*) - Tešnju. Položaj *(Sufi) Oručevog mesdžida* u određenom smislu riječi i urbanom i društvenom značaju derogiran je utemeljenjem, pojavom i djelovanje jednog moćnijeg *vakufa* (Gazi Ferhad-begovog) koji je ovom naselju na početnom razvojnom stepenu *kasabe* dao kako ekonomsku osnovicu, naseobinsku sadržajnost i funkcije, tako obogatio i njegovu topografiju. Stoga je pojava ustrojenog *vakufa* i *mahale džamije* umrlog Ferhad-bega mogla preslojiti i baciti u drugi plan postojanje *mahale (Sufi) Oručevog mesdžida*, koja je u popisnom *defteru* iz 1604. godine jasno označena kao nova (tj. kao *Nova ma-*

hala). Međutim, iz spomenutog *deftera* nije jasno da li je (ta) *Nova mahala* predstavljala novu *mahalu* u odnosu na tvrđavu i *Carsku džamiju* unutar nje ili u odnosu na *Mahalu džamije* umrlog Ferhad-bega? Autor ovog teksta ne želi prejudicirati predmet istraživanja i stvarati ishitrene zaključke već samo iznosi razmišljanja koja do danas nisu postavljana i koja nisu nalazila put u javnost. U tom kontekstu autor ovog teksta želi naglasiti da u spomenutom popisnom *defteru* iz 1604. godine stoji samo to da *"Sama kasaba Tešanj, pripada spomenutoj: [nahiji]*," te da ima dvije, odnosno tri *mahale*: *Mahalu džamije* umrlog Ferhad-bega, *Mahalu* Oručevog *mesdžida* - [označenu kao] *Nova [mahala]* i *Mahalu* (?) *raje*" u samom Tešnju.[16] Odnosno, u zaglavlju pasusa u kojem se govori o *kasabi* Tešanj ne navodi se uobičajena fraza iz koje je vidljivo da je po carskoj naredbi ili nekim drugim razlogom došlo do osnivanja *vakufa* Ferhad-bega, s *džamijom* i nizom drugih objekata, te da bi taj čin, u stvari, predstavljao osnivanje same *kasabe* [Tešanj]. U uvodu nema niti uobičajenih uvodnih fraza (odluka) koje se u ovom popisnom *defteru* često nalaze (ponavljaju) u (p)opisu niza *kasaba* i prema kojima je u općoj formi određenja zajedničkih karakteristika *kasabe* jasno da: "*Pošto (su) stanovnici spomenute kasabe zanatlije i žive od zanatske privrede, nisu zaduženi rajinskim porezima... to je od strane carskog Divana izdata zapovijed da to mjesto postane kasaba, a od strane carske blagajne je spomenutog datuma izdata također druga zapovijed da stanovnici - u cilju oživljavanja i naseljavanja tog mjesta - budu oslobođeni avarizi divanije i tekalifi orfije, kao i da oni koji dolaze i nastanjuju se budu oslobođeni od svih drugih obaveza... pa su tako ubilježeni i u ovom novom popisu.*" Takve formulacije su izostavljene i postupljeno je na način potpunog isključivanja i zanemarivanja slične diplomatičke prakse kao da je sve u vezi sa *kasabom* Tešanj već bilo jasno i poznato (!).

---

[16] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo, i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-364.

2. POPISI STANOVNIKA NASELJA

Područje *nahije* Tešanj, pa time svakako i sama *kasaba* Tešanj, popisivani su, svakako, i tokom 16. stoljeća. Međutim, veoma zanimljive podatke donosi popis iz 1604. godine. Prema navedenom popisu Tešanj se spominje kao *kasaba* koja je imala 2 mahale: *Mahalu džamije* umrlog Ferhad-bega s *hatibom*, *imamom*, *muezzinom* i 188 oženjenih (domaćinstava) i 15 neoženjenih muškaraca (*mudžereda*), te *Mahalu* Oručevog *mesdžida* s *imamom* i *muezzinom* i s 32 oženjenih (domaćinstava) i 1 neoženjenim muškarcem. *Mahala* Oručevog *mesdžida* navedena je kao *Nova mahala* (?!). Obje *džamije*, odnosno *džamija* i *mesdžid* imali su svoje *vakufe*. U *kasabi* Tešanj postojao je i dio muslimanskog stanovništva koji se nalazio u statusu *raje*. Njega je činilo 50 muslimana s *baštinama*,[17] 3 muslimana s pola *čifta*,[18] te 1 nemusliman. Iz analize popisnih podataka može se zaključiti da su prihodi u *kasabi* Tešanj ostvarivani i od *badži pazara*[19] i drugih taksi, te iz pristojbi od 6 mlinova koji su se nalazili u neposrednoj blizini *kasabe*.[20]

Ovaj popis donosi stanje s početka 17. stoljeća, tj. oko 40 godine nakon što je Gazi Ferhad-beg u Tešnju utemeljio (podigao) objekte svog *vakufa*. Iz analize podataka popisa može se zamijetiti dosta spori razvoj *kasabe* Tešanj do 1604. godine kada je obavljen navedeni popis. Očito se Tešanj tokom navedenih godina nalazio izvan određenih ekonomskih tokova koji su utjecali na razvoj naselja

---

[17] *Baština*, tur. *baştina*, izv. iz bug. *baština* sa značenjem očevina, zemljišni posjed, slobodan seljački posjed sa svim nekretninama koje uživa jedno seosko domaćinstvo. Zemljišni posjed, obično, kršćana, mada su i muslimani držali *baštine*.

[18] *Čift*, izv. iz tur. *çıft*, s osnovnim značenjem *par*, odnosno par volova, i stvarnim značenjem zemljišnog posjeda koji se mogao obraditi s jednim parom volova tokom jednog dana. Kao posjed *čift* je predstavljao posjed muslimana i bio je po svojoj suštini jednak *baštinama* kao posjedima nemuslimana. U popisnim *defterima* izraz *čift* se često javlja uz osobno ime i predstavlja oznaku da je dotična osoba bila obavezna plaćati posebnu taksu zvanu *resmi čift*.

[19] *Badži pazar*, izv. iz tur. *bac-ı bazar*, od perz. *bāzār* = trg, pijaca, tržna trošarina, tržna carina.

[20] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo, i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 363-365.

gradskog tipa. Pravci razvoja osmanskodobnih gradova (tj. urbanizacije) druge polovine 16. stoljeća bili su usmjereni prema prostorima Dalmacije, Slavonije i Mađarske, te uzduž značajnih prometnih pravaca. Tešanj se nalazio izvan svih navedenih pravaca. Međutim, tek nakon zbivanja tokom Velikog bečkog rata i mira u Sremskim Karlovcima 1699. godine započeo je jači razvoj ovog naselja. Pored navedenog popisnog *deftera* iz 1604. godine, posebno zanimljiv izvor za proučavanje društvenog života i društvenih odnosa stanovništva *kasabe* i *nahije* Tešanj predstavljaju *sidžili* (sudski protokoli) Tešanjskog *kadije* iz 1639-1642.,[21] te 1740-1746. godine.[22] Iz njih se saznaje više veoma zanimljivih podataka.

[21] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 166 i d. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126 i d., Sarajevo.

[22] Hatidža Čar-Drnda, "Sidžil Tešanjskog kadiluka iz 1740.-1746. kao istorijski izvor". *Naše starine* 16-17(1984), 119 i d. Ovaj *sidžil* dat je samo u kratkoj interpretaciji, a nalazio se u Arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu gdje je bio pohranjen pod br. 21. S obzirom na to da je Orijentalni institut izgorio 1992. u napadu na zgradu u kojoj je bio smješten, očito je i ovaj *sidžil* stradao tom prilikom. Nije poznato da li su, možda, sami *sidžil* i(ili) fotokopije istog sačuvani. Naime, prema nekim saznanjima isti su mogli, kao radni materijal, biti privremeno pohranjeni i kod nekog od istraživača iz Instituta.

3. STANOVNIŠTVO NASELJA

3.1. Muslimansko stanovništvo

Iz analize historijskih izvora može se zaključiti da je većina stanovništva *kasabe* Tešanj pripadala islamskoj vjeroispovijesti. Isto stanovništvo u velikoj mjeri bilo je zastupljeno i na području Tešanjske *nahije* u strukturi koje je participiralo zajedno s katoličkim i pravoslavnim vlaškim stanovništvom.[23]

3.2. Kršćansko stanovništvo

3.2.1. *Katoličko stanovništvo*

U složenim političkim i vojnim prilikama i odnosima koji su nastupili na sjevernom području Bosne poslije 1463. godine područje Tešnja svakako se našlo pod vlašću i utjecajem Mađarske. Sve to upućuje na zaključak da se na tešanjskom području u to vrijeme (do razdoblja 1512-1520/1521. godine) nalazilo (živjelo) katoličko stanovništvo zemljoradničkog karaktera.[24] Sudbina ovog stanovniš-

---

[23] O stanovništvu, odnosno o prilikama u području *nahije* Tešanj vidj. Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husref-begove biblioteke 2-3(1974), 161 i d., Sarajevo - objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 169 i d. (up. i BBA, TD, No. 157, folio 244 i 484); Adem Handžić, "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj-Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI stoljeća". U: Zbornik *Migracije i Bosna i Hercegovina.* Institut za istoriju. Sarajevo, 1990, 57 i d. /objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 19 i d.; Adem Handžić, "Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka". U: *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 101 i d.; Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia,* Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo, i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 363-365. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 166 i d. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126 i d., Sarajevo; Hatidža Čar-Drnda, "Sidžil Tešanjskog kadiluka iz 1740.-1746. kao istorijski izvor". *Naše starine* 16-17(1984), 119 i d.

[24] Autor ovog teksta ne želi prejudicirati zaključke po ovom pitanju, pa stoga ne isključuje mogućnost postojanja i pripadnika Bosanske crkve u području buduće *kasabe* Tešanj. Međutim, kako je važnost ovog područja kao pograničnog pojasa

tva neizvjesna je u godinama nakon osmanskog osvajanja tvrđave Tešanj (1512, odnosno 1520. ili 1521. godine). Nakon tih zbivanja spomenuti franjevački samostan s crkvom Sv. Jurja više se ne spominje u osmanskim izvorima.

Među stanovništvom koje spominje Tešanjski *sidžil* iz 1639-1642. godine spomenuti su i neki kršćani (2-3 građanina), ali dokument donosi više spomena kršćana težaka (najamnika - zemljoradnika) koji su porijeklom iz seoske sredine. Od svećenika spomenuti su samo dva *"popa"* (?!, upit i naglasak autora ovog teksta).[25] Pitanje postojanja i opstajanja katoličkog življa u neposrednom području oko *kasabe* Tešanj treba promatrati i u kontekstu činjenice da je jedan dio katoličkog stanovništva iz ovog područja bio izveden (odveden) u Slavoniju nakon što je vojni ekspedicijski korpus princa Eugena od Savoje na povratku od Sarajeva 1697. godine spalio samu *kasabu* Tešanj i bezuspješno opsjedao tešanjsku tvrđavu. Danas nije poznato do kada je bila aktivna postojeća katolička crkva Sv. Kuzme i Damjana koja se nalazila na području gornjeg toka rijeke Usore u blizini Tešnja niti šta se s ovom crkvom zbilo u kasnijim desetljećima. Poznati osmanski popisni *defter* iz 1604. godine ne spominje bilo kakvu crkvu na području *nahije* Tešanj i buduće župe Kuzmadanje.[26] Poznato je da je ta crkva predstavljala središte župe Kuzmadanje za koju Adem Handžić kaže da je *"župa Kuzmadanje prestala (je) da postoji poslije druge turske opsade Beča, kada su franjevci 1686. godine odveli iz Bosne, tj. iz oblasti Dervente, Prnjavora i Tešnja u prekosavske zemlje 22.800 kato-*

---

za Mađarsku kraljevinu bila dosta velika, te s obzirom na prisustvo franjevačkog reda u široj ili užoj okolini tešanjske tvrđave, moglo bi se zaključiti da je u ovom području bilo dominantno katoličko stanovništvo.

[25] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 169-170. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126 i d., Sarajevo.

[26] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia,* Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, popis sela nahije Tešanj na str. 339 i d.

lika, a iz same župe Kuzmadanje 5.300 vjernika."[27] U kontekstu takvih zbivanja unutar katoličke populacije može se pretpostaviti da je spomenuta crkva Sv. Kuzme i Damjana nakon 1686. g. i, svakako, nakon 1697. godine prestala postojati od kada se može i tumačiti brojnije prisustvo pravoslavnog stanovništva u širem području *kasabe* Tešanj, posebno na širem području današnjeg grada Teslića. U kontekstu svih navedenih zbivanja danas ostaje otvoreno pitanje sudbine katoličkog življa na području sela Sivša i Omanjska nakon 1686. i 1697. godine, sela koja se nalaze na udaljenosti oko 7-8 km sjeverno od Tešnja. Naime, osmanski popisni *defter* iz 1604. godine na navedenom području registrira postojanje kršćanskog, očito katoličkog življa, za koje ne znamo šta se s njime zbilo nakon 1686. i 1697. godine, tj. ne zna se da li je i ono bilo povučeno (izvedeno) u Slavoniju. Prisustvo katoličkog stanovništva na području navedenih sela potvrđeno je već u rano austrougarsko doba, pa ostaje otvorenim pitanje šta se događalo s ovim stanovništvom u vremenu između 1686/1697. i 1878. godine, tj. da li je navedeno stanovništvo ostalo na ovom području ili je emigriralo (bilo odvedeno) u Slavoniju. Ako je to stanovništvo emigriralo (odvedeno) u Slavoniju, da li se je, kada i u kakvim okolnostima vratilo na područje sela Sivša i Omanjska, odnosno da li se na područje navedenih sela, kada, odakle i u kakvim okolnostima naselilo novo katoličko stanovništvo ukoliko se ono prethodno (ranije) stanovništvo nije vratilo na područje svojih sela?

3.2.2. *Pravoslavno stanovništvo*

Istraživanja Adema Handžića pokazala su da je u drugoj polovini 16. stoljeća uslijedila dosta jaka imigracija vlaškog (stočarskog) stanovništva u navedeni kraj. To je polučilo kako promjene u karakteru gospodarenja (zemljoradnja biva zamjenjivana stočar-

---

[27] Adem Handžić, "Einige kulturgeschichtliche Besonderheiten der Nahiye Tešanj im XVI, Jahrhundert". *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću* 30(1980), 203-208. Sarajevo. Korišteno je tursko izdanje na bosanskom jeziku objavljeno i u djelu *Studije o Bosni* pod naslovom "O nekim kulturno-historijskim osobenostima Tešanjske nahije u XVI stoljeću". Istanbul, 1994, 1 i d.

stvom) tako i u vjerskoj strukturi stanovništva.[28] Doseljavanje pravoslavnog vlaškog stanovništva svakako je bilo na uštrb onog katoličkog koje je nakon osmanskih osvajanja ovog područja izgubilo političku i vojnu podršku Mađarske, a, po svemu sudeći, i katoličke crkvene organizacije, bilo one formalno oficijelne i odavno dislocirane na područje Slavonije (tj. u gradu Đakovu) bilo samog franjevačkog reda koji se usredotočio na očuvanje svojih pozicija u nekoliko značajnijih samostana u Bosanskom *sandžaku*, tj. u središnjem dijelu budućeg Bosanskog *ejaleta*.

U kontekstu razmatranja imigracija vlaškog (stočarskog) stanovništva u tešanjski kraj potrebno je razmatrati i eventualno prisustvo (imigraciju) i muslimanskog vlaškog stanovništva, a ne samo onog pravoslavnog.

O pravoslavnom stanovništvu na širem području *kasabe* i *nahije* Tešanj ne postoje relevantni podaci izuzev da su u relativnoj blizini *kasabe* Tešanj bili podignuti pravoslavni manastiri Liplje kraj Teslića na području *nahije* Tešanj i na planini Ozren u *nahiji* Ozren kraj Doboja.[29] Iz toga se može zaključiti da je novodoseljeno pravoslavno stanovništvo dugo vremena naseljavalo okolna područja Tešanjske *nahije*. Ono je tek krajem 18. i posebno tokom 19. st. u

---

[28] Vidjeti detaljnije u: Adem Handžić, "Etničke promjene u Sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku". U: *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 7 i d.; Adem Handžić, "Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka". U: *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994,101 i d.; Adem Handžić, "Einige kulturgeschichtliche Besonderheiten der Nahiye Tešanj im XVI, Jahrhundert". *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću* 30(1980), 203 i d., Sarajevo /Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni* pod naslovom "O nekim kulturno-historijskim osobenostima Tešanjske nahije u XVI stoljeću". Istanbul, 1994,1 i d./; Adem Handžić, "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj-Doboj-Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI stoljeća". U: Zbornik *Migracije i Bosna i Hercegovina.* Institut za istoriju. Sarajevo, 1990, 57 i d. /objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 19i d./; Adem Handžić, "Konfesionalni sastav stanovništva u Bosni i Hercegovini u prvim stoljećima osmanske vladavine". *Prilozi Instituta za istoriju* 42-43(1995), 119 i d., Sarajevo; Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husref-begove biblioteke 2-3(1974), 161-174. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 182-183.

[29] Ljiljana Ševo, *Pravoslavne crkve i manastiri u Bosni i Hercegovini do 1878. godine.* Banja Luka, 2002, 93 i d., 99 i d.

nešto izmijenjenim političkim prilikama započelo prodirati u gradove, odnosno u *kasabe* Tešanj, Doboj i Maglaj.

3.3. Židovska zajednica

Istraživanja razvoja židovske zajednice u Bosanskom *ejaletu* daju podatke o doseljavanju židovske porodica Albahari iz Tešnja u Sarajevo u 19. stoljeću[30] što potvrđuje postojanje manje židovske zajednice u Tešnju, ako ne prije 1878. godine - tada svakako od ove godine.

[30] Podaci su crpljeni iz mjesne tradicije u Tešnju kao i tradicije porodice Albahari u Sarajevu.

4. DRUŠTVENA STRUKTURA

U društvenoj strukturi *kasabe* Tešanj može se razlikovati više slojeva, odnosno društvenih grupacija.

4.1. Vojni i upravni stalež

Jednu značajnu grupaciju činili su pripadnici vojne posade unutar tešanjske tvrđave, na čelu s vojnim zapovjednikom tvrđave – *dizdarom* u zvanju *age*.[31] Pored navedenih, u Tešnju su, nešto kasnije, postojali i pripadnici porodica tešanjskih *kapetana* i *ajana*.[32]

4.2. *Ulema*

Tešanjski *sidžil* spominje i brojna lica koja su pripadala tešanjskoj *ulemi*. To su: *kadije, hatibi, imami, muderrisi, mujezini* i drugi, te relativno veliki broj osoba sa statusom *hadžija*.[33] Relativno brojni vjerski objekti – *džamije* i *mesdžidi*, te prosvjetni objekti – *mektebi i medrese*, svjedoče isto.

4.3. Upravne strukture *kasabe* - činovnici

Tešanjski *sidžil* iz 1639-1642. godine spominje i *muhtesiba* u funkciji upravno-policijskog činovnika ili tržnog starješine, i nekoliko *baždara*. Isti *sidžil* spominje i jednog *naiba* kao zastupnika *kadije*, te jednog *ćatiba*, tj. pisara.[34] Time se ovaj grad uklapa u standardne načine uređivanja upravnog i poslovnog života u njemu.

[31] Potomci tešanjskih *dizdara* i danas žive u Tešnju pod prezimenom Dizdarević.

[32] Potomci tešanjskih *kapetana* i danas žive u Tešnju u okvirima ženskih grana ove porodica, te posebne grane u okvirima porodice Eminagić, dok potomci *ajana* ovdje danas žive pod prezimenom Ajanović.

[33] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 168.

[34] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 169. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126 i d., Sarajevo.

4.4. Službenici *vakufa*

Značajan činitelj, ako ne po broju tada svakako po društvenom ugledu, u društvenoj strukturi *kasabe* Tešanj predstavljali su različiti službenici relativno brojnih mjesnih *vakufa*, ali svakako u određenoj mjeri i onog Gazi Husref-begovog, koji je imao svoje posjede i na području Tešanjske *nahije*. Obje najstarije tešanjske *džamije* (?) - Gazi Ferhad-begova *džamija*[35] i Oručev *mesdžid*.[36] imale su i svoje *vakufe*. Isti je slučaj i s novijim *džamijama* i *mesdžidima*. Osim *vakufa* navedenih objekata u Tešnju su postojali i slijedeći *vakufi*: *Čengizade vakuf, vakuf* nekog Ali-bega za neku nepoznatu *džamiju*, te *džamiju* nekog Ali-efendije i *Ap-Ansiz Osmanov vakuf* za *mesdžid Hajdar-hana*. U Tešanjskom *sidžilu* spominje se i *vakuf* gotovinskog novca djevojčice Rabije (kćeri Hadži Hasana).[37]

4.5. Poslovni život *kasabe* Tešanj - zanatlije, trgovci i ekonomija

Kasaba Tešanj imala je dosta razvijen i poslovni život koji se odvijao kroz djelovanje brojnih zanatlija i trgovaca. Pojedini zanati, među kojima se posebno ističe onaj *tabački*, svakako su imali i

[35] Prijepis vakufname navodi iznos od 30.000 "ovovremenskih dirhema". Vidj. Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX stoljeća". *Anali* GHB u Sarajevu 5-6(1978), 177; up. i Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II. Sarajevo, 1988, II dio, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839. Up. i Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-362.

[36] Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-363.

[37] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 168. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126-127, Sarajevo.

4.4. Službenici *vakufa*

Značajan činitelj, ako ne po broju tada svakako po društvenom ugledu, u društvenoj strukturi *kasabe* Tešanj predstavljali su različiti službenici relativno brojnih mjesnih *vakufa*, ali svakako u određenoj mjeri i onog Gazi Husref-begovog, koji je imao svoje posjede i na području Tešanjske *nahije*. Obje najstarije tešanjske *džamije* (?) - Gazi Ferhad-begova *džamija*[35] i Oručev *mesdžid*.[36] imale su i svoje *vakufe*. Isti je slučaj i s novijim *džamijama* i *mesdžidima*. Osim *vakufa* navedenih objekata u Tešnju su postojali i slijedeći *vakufi*: *Čengizade vakuf*, *vakuf* nekog Ali-bega za neku nepoznatu *džamiju*, te *džamiju* nekog Ali-efendije i *Ap-Ansiz Osmanov vakuf* za *mesdžid Hajdar-hana*. U Tešanjskom *sidžilu* spominje se i *vakuf* gotovinskog novca djevojčice Rabije (kćeri Hadži Hasana).[37]

4.5. Poslovni život *kasabe* Tešanj - zanatlije, trgovci i ekonomija

Kasaba Tešanj imala je dosta razvijen i poslovni život koji se odvijao kroz djelovanje brojnih zanatlija i trgovaca. Pojedini zanati, među kojima se posebno ističe onaj *tabački*, svakako su imali i

---

[35] Prijepis vakufname navodi iznos od 30.000 "ovovremenskih dirhema". Vidj. Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX stoljeća". *Anali* GHB u Sarajevu 5-6(1978), 177; up. i Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II. Sarajevo, 1988, II dio, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839. Up. i Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-362.

[36] Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-363.

[37] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 168. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126-127, Sarajevo.

svoje ustrojene *esnafske* organizacije.[38] Na temelju podataka iz Tešanjskog *sidžila* Osman Asaf Sokolović potvrdio je postojanje 22 razna zanata u *kasabi* Tešanj u 17. stoljeću.[39] Prisustvo "*ahu-babe*" Nurrullaha u Tešnju, prema mišljenju autora ovog teksta, posvjedočuje važnost pojedinih zanata i udruženja zanatlija (*esnafa*) u Tešnju. Ovaj visoki dostojanstvenik sa zvanjem "*ahu-babe*" boravio je u Tešnju ako ne zbog poslovanja samo *tabačkog esnafa* - tada, pored drugih *esnafa*, i radi ovog *tabačkog*.[40]

[38] Hamdija Kreševljaković, "Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini". *Djela,* Naučno društvo BiH, knj. XVII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 12. Sarajevo, 1961, 35 i d., 39 i d., 79 i d.

[39] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 172; Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126 i d., Sarajevo.

[40] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 173.

5. PROSTORNI RASPORED NASELJA

5.1. *Čaršija*

U analizi urbane strukture grada Tešnja jasno se može razlučiti središnja gradska poslovna jezgra koja je kako u starijim, tako i u novijim razdobljima njegove historije bila i ostala jasno određena kao *Čaršija.* Određenje Gazi Ferhad-begove, odnosno *Čaršijske džamije* u *kasabi* Tešanj kao glavne *džamije* jasno govori gdje se nalazio stvarni i izvorni poslovni dio same *kasabe* koji je utemeljio *vakif* Gazi Ferhad-beg svojom *vakufnamom* iz vremena nešto prije 1568. godine. Međutim, to potvrđuje i drugi naziv za Gazi Ferhad-begovu džamiju koji je korišten u krugovima starijih mještana - oni ovu džamiju nazivaju i *Sukija džamija.* Iako u Tešnju nije sačuvana toponomastička tradicija koja bi ovdje dala bosansko (slavensko) - turski oblik *Carska čaršija,* odnosno arabljansko-osmanski oblik *Suq-i Sultan,* kao što se sreće u gradu (*kasabi*) Stocu, i ovdje se mogu nazrijeti određeni miješani terminologijski utjecaji. Iz navedenog se može zaključiti miješanje osmansko/turske (*čaršija*) i arabljanske (*suq*) terminologije u određivanju poslovnog dijela grada (prisutno u nazivu *Sukija džamije*), ali predominirajuća je, ipak, bila osmanska terminologija (*čaršija*). Upotreba naziva *Sukija džamija* predstavlja rudimentarni odraz izvorne arabljanske terminologije unutar koje se terminom *suq* označavao poslovni dio grada. Međutim, u mlađim razdobljima historije Tešnja mjesna *Čaršija* dobila je terminologijski dodatak *Gornja* (*Gornja čaršija)* kako bi se načinilo razlikovanje u odnosu na *Donju čaršiju.* Naime, pred kraj osmanske uprave, te posebno od austrougarskog razdoblja, počela se uobličavati *Donja čaršija* pri dnu padina *mahale* Tabaci, tj. uz *Tabačku džamiju* podignutu uz rijeku Tešanjku. Pojava dvojne (dualne) *čaršije,* odnosno poslovnog dijela grada, i njihovo terminologijsko razlikovanje (*Gornja čaršija* : *Donja čaršija*) predstavlja *distinctio specifica* koja odražava historijske tokove, ekonomski razvoj same *kasabe,* te prostornu dispoziciju istih u urbanom tkivu. Jaki ekonomski razvoj *kasabe* Tešanj tokom vremena, koje je nositeljima ekonomskog djelovanja "izmicalo iz ruku", nije polučio daljnji terminologijski razvoj, pa se u *kasabi* Tešanj ne sreće osmanski/turski izraz (sinonim) *Baš čaršija* (zabilježen u Sara-

jevu). Pri tome je potrebno napomenuti da *Gornja čaršija* u Tešnju nije sačuvala nikakve tragove (relikte) terminologijskih izraza *Kaissariya* i *Suq-i Sultan* upotreba kojih bi jasno određivala i posebni karakter ovog dijela grada (*Čaršije*) Tešnja. Tj., čin izdvajanja posebno značajnog dijela *Čaršije* u Tešnju koji bi davao osnovicu da se isti može smatrati onim što je u drugim dijelovima islamskog svijeta označavano terminom *Kaissariya* ili *Suq-i Sultan* nije niti historijski niti topografski i terminologijski zabilježen. Upotreba naziva *Sukija džamija* predstavlja odraz dvojnog terminologijskog određenja poslovnog dijela grada. To određenje predstavljalo je samo odraz (daleki *eho*) arabljanske terminologije. Međutim, ekonomska važnost Tešnja odražava i značaj njegove *Čaršije*. To potvrđuje i već spomenuto prisustvo "*ahu-babe*" Nurrullaha, jer ovaj visoki dostojanstvenik posvjedočuje važnost (pojedinih) zanata i *esnafskih* organizacija u Tešnju.[41] Razlozi za moguće izostajanje izlučenja posebno značajnog dijela *Čaršije* u *kasabi* Tešanj očito leže prije svega u nešto kasnijem ekonomskom dinamizmu ove *kasabe* (ostvarenom najvećim dijelom kroz 18. i 19. stoljeće),[42] te u značaju *vakifa* Gazi Ferhad-bega kao utemeljitelja (?!) *kasabe* Tešanj, pri čemu je ovdje izostalo djelovanje državne komponente u razvoju urbanih naselja (*sultan*, namjesnici).[43] Pri tome se ne može zanemariti niti određeni utjecaj profila ekonomskog djelovanja tešanjske *čaršije*. Naime, poslovni krugovi u *kasabi* Tešanj bili su (očito) u većoj mjeri orijentirani na poslovanje domaćim artiklima

---

[41] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 172-173; Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126 i d., Sarajevo; Hamdija Kreševljaković, "Esnafi i zanati u Bosni i Hercegovini". *Djela*, Naučno društvo BiH, knj. XVII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 12. Sarajevo, 1961, 35 i d., 39 i d., 79 i d.

[42] Zanimljivo je da je i *kasaba* Stolac imala kasniji ekonomski dinamizam koji bi hronologijski bio uporedan, a po ostvarenim rezultatima, možda, nešto slabiji od onog u *kasabi* Tešanj. Međutim, *kasaba* Stolac ipak je unutar *čaršije* imala jasno naznačen dio poznat kao *Suq-i Sultan*. U istraživanju ovog fenomena potrebno je pokušati utvrditi koliki je bio utjecaj Ali-paše Rizvanabegovića na pojavu ovog termina, odnosno da li se ovaj termin (*Suq-i Sultan*) u Stocu javlja prije namjesništva hercegovačkog paše Ali-paše Rizvanabegovića?

[43] Izuzev ako *vakif* Gazi Ferhad-beg nije djelovao po planski utemeljenom zahtjevu samog *sultana*.

(sirova koža, saračkí proizvodi, poljoprivredni artikli i sl.), a manje su poslovali onovremenim strategijskim sirovinama kao što su tkanine s Istoka, sagovi (*ćilimi*), skupocijena prerađena koža, plemeniti metali i prerađevine od istih (nakit) i sl. Upravo su navedeni strategijski artikli činitelj koji obično polučuje izdvajanje jednog poslovnog dijela grada u posebno značajni dio *čaršije* (*suq*-a) koji je u arabljanskim zemljama islamskog svijeta i Iranu poznat pod imenom *Kaissariya* (*Qissariya, Qaisariyyah*), u Istanbulu kao *Kapali Čaršija*, u Sarajevu kao *Baš Čaršija*, te u Stocu kao *Suq-i Sultan*.

U određenju poslovanja *kasabe* Tešanj, a što je moglo odrediti i sami karakter njene *čaršije* i pojavu njenog dijela tretiranog kao svojevrsni *Suq-i Sultan*, potrebno je napomenuti da je u Tešnju izostalo i prisustvo židovskog poslovnog faktora koji je prisutan u većini većih arabljanskih i persijskih gradova od kojih se neki mogu uzeti kao prikladni primjeri za uporedbe. Židovski činitelj u ekonomskom životu *kasabe* Tešanj pojavljuje se dosta kasno, tj. krajem osmanskog razdoblja, i to indirektnim djelovanjem židovskih poslovnih činitelja iz drugih gradova Bosanskog *ejaleta*. Na izostajanje židovskog poslovnog faktora u *kasabi* Tešanj mogla je utjecati i orijentacija domaćih zanatlija i trgovaca na poslovanje domaćim artiklima (sirova koža, saračkí proizvodi, poljoprivredni artikli i sl.), a manje na poslovanje onovremenim strategijskim sirovinama kao što su tkanine, sagovi, skupocijena prerađena koža, plemeniti metali i nakit i sl., a koje su najčešće dolazile s Istoka. Ovo posljednje područje djelovanja, kao i oblici novčanog (i kreditnog) poslovanja, bili su u središtu interesa i židovskog poslovnog činitelja. Međutim, stvari se ne mogu uopćavati, a zaključci na temelju istih uopćavanja nekritički izvoditi. Naime, židovski poslovni činitelj izostao je i u slučaju *kasabe* Stolac koja, unatoč tome, ima, bar terminologijski, jasno određen dio njene *čaršije* koji je tretiran kao svojevrsni *Suq-i Sultan*.

5.1.1. *Tepa*

U kontekstu sagledavanja razvoja tešanjske *čaršije* potrebno je razmatrati i pitanje pojave toponima Tepa, odnosno postojanje mjesne *tepe*. U blizini tešanjske *Musalle*, tj. nasuprot nje, odvaja se

ulica (*sokak*) koja je vodila u pravcu stare pravoslavne crkve. Danas je ovo područje poznato pod imenom Tepe.
Danas nije u potpunosti jasno da li *toponim* Tepe predstavlja odraz konfiguracije terena, tj. da li se tu radi o toponomastičkom određenju uzvisine (brežuljka) općim turskim izrazom *tepa*,[44] što je na kraju polučilo prerastanje ovog izraza u toponomastičku odrednicu - naseobinsku četvrt Tepa.
Drugo mišljenje, koje se sreće u nejasnoj mjesnoj tradiciji Tešnja, jeste da se ovdje radi o *tepi* kao dijelu mjesne *čaršije*. Prema nekim mišljenjima, u mlađim razdobljima osmanskodobne historije Tešnja u područje oko *musalle* bila je izmještena mjesna tržnica (*pijaca*). Bez obzira na to da li su ta mišljenja istinita, tu se ne može nikako situirati eventualna *tepa* tešanjske *Čaršije*. Naime, pojava posebno izdvojenog funkcionalnog dijela prostora koji je nazivan *tepa* vezana je isključivo za području *čaršije*, a nikako za pijace agrikulturnog i stočnog karaktera koje su mogle biti i bile su često izmještene izvan same *čaršije*. Kako je glavna namjena *tepe* bila da mjesni trgovci tokom noći, nevremena i kiše u njene okvire sklone svoju robu, odnosno da mjesni *maltar* u *tepi* drži *kantar*, tj. vagu i utege, to bi se isti objekt mogao očekivati i u samoj tešanjskoj *Čaršiji*. Međutim, prema raspoloživim podacima, u tešanjskoj *Čaršiji* ne nailazi se na jasno izdvojen funkcionalni dio koji bi bio poznat i topografijski određen pod imenom *tepa*.

5.2. *Muslimanske mahale*

Naselje, buduća *kasaba*, Tešanj razvilo se u podnožju tešanjske tvrđave, i to s njene sjeverne, odnosno sjeverozapadne strane gdje je postojao jedini mogući i prirodni pristup samoj tvrđavi. Razvoj naselja odvijao se na manjoj zaravni blagog sedlastog prijevoja s kojeg se teren spušta blago prema istoku (područje naselja zvano *Serava*), a dosta strmo prema zapadu, tj. prema *Donjoj čaršiji* s *Tabačkom džamijom*. U pravcu sjeverozapada teren se sa sedlaste zaravni blago penje i u tom području smješteni su *džamija* i *dućani*,

[44] *Tepa*, izv. iz tur. *tepe*, *depe*, uzvisina, brežuljak, brdašce, vrh, tjeme. Ovaj izraz ima i simboličko značenje posebno izdvojenog, ekonomski važnog i posebno tretiranog i čuvanog dijela *čaršije*.

tj. objekti Gazi Ferhad-begovog *vakufa*. Na padinama brda, a iznad lijeve obale tešanjske rijeke (Tešanjka rijeka) tokom vremena formirane su *mahale Tabačke* i *Hamzabegove džamije* koje čine jednu veliku stambenu zonu - danas jedinstvenu i poznatu kao *mahala Tabaci*. Izgleda da su stanovnici *Tabaka* bili većinom zanatlije, prvenstveno *tabaci* i *sarači*. Na području puta koji je sa sedlaste zaravni *Gornje čaršije* vodio prema *Donjoj čaršiji* (poznatom pod imenom *Karaula*) razvio se dio čaršijskog trgovačkog kompleksa koji se nalazio u vlasti mjesnih trgovačkih porodica. Sjeverno od *Gornje čaršije* na padinama uzvisine Gumno razvio se prostorno i stambeno najkvalitetniji rezidencijalni dio *kasabe*. U središtvu ove rezidencijalne *mahale*, koju su nastanjivale najpoznatije begovske porodice Tešnja (porodice tešanjskih kapetana - Kapetanovići, Eminagići, Smailbegovići i dr.), nalazila se u podnožju brda *mahalska džamija* poznata kao *Serava džamija*.

Potrebno je naglasiti da su sve današnje (navedene) *mahale* s pripadajućim *džamijama* (*Čaršijska* ili *Ferhad-begova džamija*, *Tabačka /Dibeghana/*, *Riječka* ili *Donječaršijska džamija*, *Hamzabegova džamija*, *Serava* i *Kapa džamija*) bile locirane na prisojnim stranama *kasabe* Tešanj i u njenom širem naseobinskom središtu. Na taj su način spomenute *mahale* i *džamije* u najvećoj mogućoj mjeri zahvatale zrak i svu potrebnu insolaciju, a stepenastim plasiranjem objekata stambene arhitekture u prostoru ostvarivale su žiteljima tih istih objekata pravo na vidik. U nešto slabijem položaju nalazila se *Avdi-pašina* (zvana i *Mustafa-pašina* ili *Ciganlučka*) *džamija* iz 18. stoljeća koja, iako u određenoj mjeri locirana na prisojnoj strani, predstavlja jednu od perifernih *mahala* oko koje se tokom vremena, po svemu sudeći od kraja 18. stoljeća, uobličila (smještena na krajnjoj periferiji) i *Ciganska mahala* (*Ciganluk* ili *Karanfil-mahala*). Sama *džamija* u posljednjih stotinjak godina poznata je kao *Ciganlučka* džamija iako ista ne predstavlja vjerski objekt koji bi (je) nastao za potrebe žitelja ciganske zajednice, odnosno *Ciganske mahale* u *kasabi* Tešanj. I posljednja *mahala* i *džamija*, tj. *Hasanbegovića džamija* (poznata i kao *džamija* na Gumnu, *Gumanjska* ili *Harman-džamija*) nalazi se na vrhu brda Gumno. *Mahala* i *džamija* nalaze se na čistini, tj. na brisanom prostoru okrenutom sjeveru, i iste imaju svu potrebnu insolaciju, ali su izložene kako hladnom sjevernom tako i padavinama (kišom i snijegom) bogatom

južnom vjetru. Ukupan broj *mahala* u gradu (*kasabi*) Tešnju danas nije moguće odrediti budući da to pitanje ostavlja otvorenim nejasnoću oko identifikacije i ubikacije pojedinih *džamija*. Stoga se može reći da je *kasaba* Tešanj imala najmanje sedam *mahala*.
Zanimljivo je da *sidžil* Tešanjskog *kadiluka* iz 1740-1746. godine spominje neke *mahae* u *kasabi* Tešanj za koje se ne zna iz drugih (ranijih) izvora.[45] Tako se spominju *mahale Dobro Polje*, *Tophana*, *Ferhad-begova* i *Trasica mahala*. Prema mišljenju autora ovog teksta, ovdje su sporne samo ubikacije *mahala Tophana* i *Trasica*. Naime, kako je u blizini (južno od) *kasabe* Tešanj postojalo selo Dobropolje, moguće je da su u *sidžilu* urednost i pažljivostz njegovog autora u dotičnom zapisu (detalju) bile kontaminirane podatkom o *mahali Dobro Polje*, podatkom koji se odnosi na navedenu seosku *mahalu*, a ne na neku istoimenu *mahalu* same *kasabe*. Zbog nedovoljne jezičke i podatkovne dijahritike, moglo je doći do smještanja seoske *mahale Dobropolje* u samo naselje. Inače, do danas nije sačuvan nikakav trag mikrolokacije unutar *kasabe* Tešanj koja bi na bilo koji način asocirala na *mahalu* pod imenom *Dobro Polje*. Što se tiče *mahale Tophana*, ista bi se mogla odrediti kao nova *mahala* koja se pojavljuje nakon što su u vremenu od 1703. do 1704. godine fortifikacije (*Gradina*) Tešnja bile pregrađene i znatno utvrđene. Tokom navedenih gradnji osmanskodobna tvrđava spuštena je do samog dna brda na sjevernoj strani na kojem se ista nalazila. Dio (novog) donjeg dijela tvrđave predstavljala je jedna *tabija* uz koju je očito mogla biti uređena i radionica za izradu, održavanje i popravak topova, tj. *tophana*[46] po kojoj je susjedna *mahala* mogla biti nazvana imenom *Tophana*. Prema navedenom tumačenju *Tophana* bi se nalazila sa sjeverne strane tvrđave, a *mahala* koja se uz nju razvila (?!) predstavljala bi kuće koje su se nalazile na navedenom prostoru. Taj prostor nalazio bi se ispod puta od *Gornje čaršije* do *Ciganluka*. Danas se kroz tu *mahalu*

---

[45] Hatidža Čar-Drnda, "Sidžil Tešanjskog kadiluka iz 1740-1746. kao istorijski izvor". *Naše starine*, 16-17(1984), 121.

[46] *Tophana*, izv. iz tur. *tophane*, sastavljeno od izraza *top* i *hane*. Ima značenje radionice za izradu topova, odnosno arsenala. Isto značenje ima i *kumburahana*, oružarnica u kojoj su čuvana topnička oruđa. Izv. iz tur *kumbara*, sa značenjem granate, eksplozivne naprave koju je izbacivao top, izv. iz pers. *humbare*, sa značenjem "mala keramička posuda", "ćup". Ima isto značenje što i *tophana*.

proteže put koji vodi od *Gornje čaršije* do današnje mjesne autobusne stanice. U kontekstu svega navedenog *mahala Tophana* mogla bi, u stvari, predstavljati podgradsku ili zagradsku *mahalu*, odnosno hipotetičku *mahalu* Podgrad ili Zagrad - kako se slične *mahale* nazivaju u nekim drugim mjestima. No, ti oblici *mahalskih* naziva nisu u slučaju Tešnja sačuvani. Kasnije, tokom godina, ime ove *mahale* pod istim ili sličnim nazivom izgubilo se, tj. moglo se izgubiti iz upotrebe. Preostala *mahala* koju spomenuti *sidžil* navodi naziva se *Trasica*. Na području *kasabe* Tešanj nije poznat odgovarajući toponim pod istim ili sličnim nazivom. Međutim, u urbanoj topografiji grada Tešnja u neposrednoj blizini tešanjske tvrđave postoji jedan drugi veoma sličan toponim: *Trćica*. Da li se u ovom slučaju radi o korupteli (govornoj /zvučnoj/ i(ili) grafičkoj korupciji podatka koji je koristio pisac *sidžila*) toponima *Trćica* u pisanoj formi *Trasica* unutar *sidžila* ostaje nejasnim. Lokalitet Trćica nalazi se tačno nasuprot današnje autobusne stanice, a isti bi mogao predstavljati jedan od produžetaka *mahale Tophana* koji bi se mogao locirati na prostor između (ispod) puta od *Gornje čaršije* do *Ciganluka* i rijeke Tešanjke. *Trćica* predstavlja jedan od tekućih izvora vode unutar *kasabe* Tešanj koji se nalazio ispod puta što je vodio u pravcu istoka - iz *kasabe* Tešanj do sela Hrvatinovići. Stoga se može smatrati, uvjetno rečeno, da se *mahala Trćica* (u izvoru *Trasica*) nalazila na lijevoj obali rijeke Tešanjke, tačno nasuprot navedenog izvora Trćica koji se nalazio na desnoj obali iste rijeke. Na navedenom izvoru stanovnici spomenute *mahale* mogli su se snabdijevati tekućom izvorskom vodom. Sami izvor danas poznat kao Trćica, ako ne čak i kao izvorni toponim *Trasica* (?!), mogao je dati ime ovoj *mahali* (*Mahala Trasica*). U povijenom izvoru spomenuta *Ferhad-begova mahala* predstavljala bi *mahalu* koja se formirala oko Gazi Ferhad-begove *džamije*.

5.3. Pravoslavna zajednica i pravoslavna *mahala*

Kako je *kasaba* Tešanj, u određenom smislu riječi, smještena amfiteatralno to se na jugozapadnoj strani tešanjske kotline, tj. na osojnoj strani lokaliteta Tepe, Grič i Zvečaj, razvila pravoslavna *mahala*. Tešanjski *sidžil* iz prve polovine 17. stoljeća među stanovništvom Tešnja spominje i neke kršćane (2-3 građanina), a od sveće-

nika spomenuti su samo dva "*popa*" (?!, upit i naglasak autora ovog teksta)[47] za koje nije jasno da li su pripadali katoličkoj ili pravoslavnoj zajednici, odnosno crkvi (kao insituciji). Analizom imena kršćana spomenutih u navedenom *sidžilu* moglo bi se uvjetno zaključiti da se radi o pripadnicima pravoslavnog stanovništva u Tešanjskoj *nahiji*. Da li ovaj dokument govori o jasnom prisustvu pravoslavnog stanovništva u Tešnju ili samo o boravku pravoslavnih "popova" u navedenoj *kasabi* danas nije u potpunosti jasno. Prema mišljenju autora ovog teksta vrijeme pisanja ovog *sidžila* predstavljalo bi preuranjeno vrijeme za pojavu i ustroj pravoslavne *mahale* u Tešnju. Ista se razvila najranije tek u drugoj polovini 18. stoljeća kada su se prilike u Osmanskom Carstvu počele znatnije mijenjati, a što je kao posljedicu imalo postepeni prodor pravoslavnog stanovništva u gradove. U tom kontekstu, pravoslavno stanovništvo i pripadajuća im (pravoslavna) *mahala* pojavili su se u Tešnju najranije u drugoj polovini 18. stoljeća. U početku su to bili pripadnici "tanjeg" trgovačkog staleža koji se uobličavao unutar pravoslavne zajednice i afirmirao unutar pojedinih *kasaba*, pa tako i samog Tešnja. Na prostoru lokaliteta zvanog Tepe bila je, vjerovatno, početkom 19. stoljeća (najranije krajem 18. st.) podignuta i pravoslavna crkva izvedena u drvenoj građi i u jednostavnim oblicima. Zvonik ove crkve, možda znatno mlađi od samog objekta crkve, bio je izveden u drvenoj građi u obliku relativno visoke kule stražare. Na vrhu je imao četveroslivnu drvenu krovnu konstrukciju i ispod nje zvono. Zvonik je bio odvojen od samog objekta crkve. Ovakvo stanje, dato u ovom sažetom opisu, pamti usmena tradicija u *kasabi* Tešanj, a to u određenom obimu potvrđuje i austrougarski katastarski plan iz 1882-1885. godine.

5.4. Katolička *mahala*

Do danas ne postoje pouzdani izvori na temelju kojih bi se mogle govoriti o katoličkoj zajednici i *mahali* u Tešnju. Izgleda da iste nisu postojale sve do druge polovine 19. stoljeća. Međutim, ovo ne

[47] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 169-170. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126 i d. Sarajevo.

može biti definitivan zaključak jer je područje *nahije* Tešanj bilo naseljeno i katoličkim življem koje je u određenom obliku moglo biti u manjoj mjeri prisutno i u samoj *kasabi* Tešanj. Ovo pitanje ostaje za naredna istraživanja. Međutim, neosporna je činjenica da je austrougarska vlast u Tešnju katoličku crkvu podigla tek početkom 20. stoljeća (tačnije: 1908. godine) i to na potpuno novoj lokaciji, tj. u Zvečaju, u neposrednoj blizini puta koji je izgradila (tj., probila uz kanjon Tešanjske rijeke) ta ista vlast. Taj podatak daje temelje za zaključivanje da u Tešnju nije bilo katoličke crkve sve do dolaska austrougarske vlasti, inače bi ista vlast podigla katoličku crkvu odmah po svom dolasku u Tešanj, tj., ne bi čekala početak 20. stoljeća i ne bi to učinila na potpuno novoj i nepristupačnoj lokaciji do koje je vodio novoprobijeni put (cesta), nego bi iskoristila loakciju eventulane postojeće katoličke crkve – kojoj, na sadašnjem stepenu istraživanja, za sada, nema arheoloških tragova.

5.5. Židovska *zajednica*

Prisustvo Židova u Tešnju nije sigurno potvrđeno sve do austrougarske okupacije 1878. godine od kada se ovdje pojavljuju u relativno malom broju. Međutim, ne može se kategorički isključiti prisustvo pripadnika židovske zajednice u *kasabi* Tešanj u prvoj polovini 19. stoljeća kao njenih stalnih stanovnika ili poslovnih partnera tešanjskih trgovaca. Židovski trgovci iz drugih gradova Bosanskog *ejaleta* zalazili su i u Tešanj. Istraživanja razvoja židovske zajednice u Bosanskom *ejaletu* daju podatke o doseljavanju židovske porodice Albahari iz Tešnja u Sarajevo u 19. stoljeću.[48] Na temelju toga može se zaključiti da je u Tešnju, ako ne prije 1878. g. tada svakako iza ove godine, postojala i manja židovska zajednica koja zbog svoje malobrojnosti nije ostavila vidnog traga u topografiji *kasabe* Tešanj.

[48] Navod se donosi na temelju mjesne tradicije u Tešnju, kao i tradicije porodice Albahari u Sarajevu.

5.6. Ciganska *mahala (Ciganluk)*

Po svemu sudeći, najranije od kraja 18. stoljeća, na krajnjoj sjeveroistočnoj periferiji *kasabe* Tešanj uobličila se i *Ciganska mahala* (zvana i *Ciganluk*) koja se naslanja na *Avdi-pašinu* (*Avdi-pašinu* ili *Mustafa-pašinu) mahalu* i istoimenu *džamiju* (podignuta sredinom druge polovine 18. stoljeća). *Ciganska mahala* locirana je na blagim padinama koje se od *Avdi-pašine džamije* spuštaju prema potoku Krndija, koje su okrenute sjeveroistoku tako da ista *mahala* ima manje kvalitetan i vremenski ograničen prisojni položaj koji daje kakvu-takvu insolaciju tokom prijepodneva. Sama *Avdi-pašina džamija* u posljednjih stotinjak godina poznata je i kao *Ciganlučka džamija.* Već je rečeno da *Ciganlučka džamija* (tj. *Avdi-pašina* ili *Mustafa-pašina džamija)* ne predstavlja vjerski objekt koji je nastao za potrebe žitelja ciganske zajednice, odnosno *Ciganske mahale* u *kasabi* Tešanj. Drugim riječima *Ciganlučka džamija* nema nikakve stvarne veze s utemeljenjem i razvojem *Ciganske mahale* u *kasabi* Tešanj. O ciganskoj zajednici u *kasabi* Tešanj, prema određenim mišljenjima,[49] može se reći da po svojim odlikama ne pripada izvornoj ciganskoj populaciji već zajednici tzv. Bijelih Cigana (*Gurbeta*). Ova tešanjska zajednica Bijelih Cigana relativno dobro se uspjela uklopiti u urbani način života tešanjske *kasabe*, pri čemu je uspjela ostvariti neometano fizičko prisustvo i kakvo-takvo ekonomsko djelovanje unutar *kasabe*, te očuvati kako svoju prostornu unutarnaseobinsku izdvojenost i samostalnost tako i unutarnju društvenu cjelovitost.

[49] Usmena priopćenja *rahmetli* Mehe Bajraktarevića, Mustafe Ćemana i Adem Handžića.

6. PITANJE SAMOSTANA I CRKVE SV. JURJA U TEŠNJU

Bosanski franjevci nastojali su tokom srednjeg vijeka povećati svoje prisustvo i djelovanje na području dviju značajnih bosanskih pokrajina Usore i Soli. Na tim područjima pripadnici Bosanske crkve bili su dosta brojni. Ovdje su franjevci utemeljili crkve u Donjoj i Gornjoj Tuzli, Koraju, Modriči i Tešnju. Međutim, rani osmanski izvori potvrdili su postojanje svih navedenih crkava, izuzev samostana i crkve Sv. Jurja u (?) Tešnju. Istraživanjem pitanja društvene i vjerske strukture na području sjeveroistočne Bosne posebno se bavio Adem Handžić kroz proučavanje osmanskih pisanih izvora, posebno popisnih *deftera.*[50]

Pitanje tačne ubikacije samostana i crkve Sv. Jurja unutar današnje naseobinske strukture grada Tešnja, pa time i unutar razvijenog ranog osmanskog naselja – *kasabe* poznate pod istim imenom, do danas ostaje otvorenim. Ova crkva posvjedočena je u historijskom izvoru iz 1461. godine i smatra se da je istu dao podići plemić Radivoj Krstić[51] za kojega se tvrdi da je bio brat bosanskog kralja Stjepana Tomaša.

Prije nego pređe na izlaganje misli koje se odnose na pitanja predosmanskog katoličkog samostana i crkve Sv. Jurja u području današnjeg grada i osmanskodobne *kasabe* Tešanj autor ovog teksta želi naglasiti određene konstatacije koje predstavljaju neupitna *facta.*

Prije svega, povijesni izvor koji donosi spomen navedene crkve na sadašnjem stepenu istraživanja nije upitan.[52]

Drugo, pripadnici franjevačkog reda kao propagacijski red (razlog njegovog postojanja bilo je *propagatio fidae*) nisu na području Bosanskog Kraljevstva u cjelini, pa tako niti na području oko srednjovjekovne tvrđave Tešanj, postojali samo sebe radi. Tj., franjevački red ne predstavlja redovničku zajednicu koja bi na navedenom području živjela samo sebe radi i bila organizirana unutar

---

[50] Adem Handžić, "O širenju islama u Bosni - s posebnim osvrtom na srednju Bosnu". *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 84. Identično mišljenje Handžić je izložio i u djelu *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku.* Sarajevo, 1975, 85-92; M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države.* Sarajevo, 1957, 115.

[51] E. Fermendžin, *Acta Bosnae.* Zagreb, 1892, 242.

[52] E. Fermendžin, *Acta Bosnae.* Zagreb, 1892, 242.

samostanskog objekta i koji bi (zajednica i samostan kao objekt) u određenoj mjeri bili izolirani od društvenog i gospodarskog života sredine (područja) u kojem se nalaze. Kako je prisustvo franjevačkog reda na određenom području uvijek bilo okrenuto jačanju vjerskog nazora i bogobojaznosti jasno određene katoličke populacije na određenom području, to je u slučaju samostana i crkve Sv. Jurja u Tešnju (ili u području srednjovjekovne tvrđave Tešanj) potrebno postaviti pitanje postojanja, obima i prostorne lokacije (područja nastanjenosti) katoličke populacije u području oko srednjovjekovne tvrđave Tešanj. Na temelju iznesenog, a ukoliko se isključi pretpostavljeno mišljenje koje će ovdje biti izneseno kao treća (doduše hipotetička) konstatacija, pitanje postojanja jasno određene katoličke populacije na širem području oko srednjovjekovne tvrđave Tešanj nije upitno.

U kontekstu dviju iznesenih činjenica koje nisu upitne autor ovog teksta smatra da je pri pokušaju određenja karaktera samostana i crkve Sv. Jurja u Tešnju (ili u području srednjovjekovne tvrđave Tešanj) i davanju odgovora na pitanje postojanja jasno određene katoličke populacije u užem području oko srednjovjekovne tvrđave Tešanj potrebno, hipotetički, pretpostaviti i slijedeću mogućnost. Naime, prema historijskim podacima iz 1461. godine i prema nekim mišljenjima franjevački samostan sa crkvom Sv. Jurja u Tešnju dao je podići plemić Radivoj Krstić za kojeg se smatra da je identičan s vojvodom Radivojem, bratom bosanskog kralja Tomaša.[53] U navedenom kontekstu potrebno je postaviti pitanje da li su političke orijentacije i pretenzije vojvode Radivoja i Stjepana, sina kralja Tomaša (budućeg kralja Stjepana Tomaševića) mogle u određenim (složenim) političkim i vjerskim prilikama polučiti podizanje manje brojnog samostana s crkvom Sv. Jurja unutar fortifikacijskog objekta (tešanjske tvrđave) koji se jasno može odrediti (i) kao fortifikacijski objekt rezidencijalnog karaktera [grad tipa G(*fort*)] i koji je, očito darovnicom, došao u vlasništvo vojvode Radivoja? Da li je prisustvo franjevačkog reda unutar novopodignutog (?!) samostana s crkvim Sv. Jurja (netom podignutih) unutar

---

[53] Vidj. E. Fermendžin, "Acta Bosnae potissimum ecclesiastica". *MSHSM* JA XXIII. Zagreb, 1892, 242. Up. i M. Vego, *Naselja bosanske srednjevjekovne države*. Sarajevo, 1957, 115.

fortifikacijskog objekta (tešanjske tvrđave) imalo zadaću da ojača političke pozicije vojvode Radivoja i Stjepana, sina kralja Tomaša, inače pretendenta na bosanski prijesto (budućeg kralja Stjepana Tomaševića)? Takva zadaća koju je određen broj pripadnika franjevačkog reda mogao dobiti, tj. da svojim prisustvom unutar fortifikacijskog objekta (tešanjske tvrđave) ojačaju političke, vjerske i društvene pozicije vojvode Radivoja i Stjepana, sina kralja Tomaša ne može se isključiti iz povijesnih pretpostavki. Hipotetička uloga i zadaća pripadnika franjevačkog reda u ovom slučaju trebaju se promatrati u kontekstu općih povijesnih prilika koje su u Bosanskom Kraljevstvu i njegovom okruženju vladale u vremenu od 1460. do 1463. g., u kontekstu politike Mađarskog Kraljevstva prema Bosanskom Kraljevstvu i Osmanskom Carstvu koje se nalazilo u neprekinutom i nezaustavljivom napredovanju prema zapadu, te u odnosima kralja Stjepana Tomaša s Osmanskim Carstvom, s kojima, očito, Mađarsko Kraljevstvo (tj. madžarski kralj) nije bilo zadovoljno. U navedenom kontekstu moguće je pretpostaviti uvođenje određenog broja pripadnika franjevačkog reda u okvire tešanjske tvrđave koja 1461. g. postaje posjed vojvode Radivoja. Po tom činu svakako je moglo uslijediti ubrzano podizanje objekata manjeg samostana i crkve Sv. Jurja unutar same tvrđave. Ukoliko se iznesene hipoteze prihvate u razmatranje tada je potrebno naglasiti da manja grupa pripadnika franjevačkog reda (u ovom slučaju) nije u svojoj zadaći imala, niti je osnovni razlog njenog prisustva unutar okvira tešanjske tvrđave predstavljalo *propagatio fidae*. Oni su u tom slučaju mogli imati isključivo zadaću koja je po svojoj suštitni bila politička, ali je istovremeno bila zaodjenuta i u logično i opće očekivano i razumljivo vjersko ruho. U tom slučaju (tj. u slučaju prisutva franjevaca u okvirima tešanjske tvrđave) franjevačko prisustvo nije bilo prvenstveno okrenuto jačanju vjerskog nazora i bogobojaznosti jasno određene katoličke populacije na usko određenom području, tj. u Tešnju ili u užem području oko srednjovjekovne tvrđave Tešanj. U takvom slučaju i takvom kontekstu ne može se očekivati, tj. izostalo bi, i postojanje jasno određene katoličke populacije u samom današnjem Tešnju (ili u užem području srednjovjekovne tvrđave Tešanj) prema kojoj je bilo ili moglo biti usmjereno propagacijsko djelovanje pripadnika franjevačkog reda iz samostana i crkve Sv. Jurja podignutih ili unutar

tešanjske tvrđave ili u njenoj bližoj ili daljoj okolini. Međutim, i u slučaju prihvatanja ovakve hipoteze u razmatranje postojanje katoličke populacije u području oko srednjovjekovne tvrđave Tešanj u navedenom razdoblju nije upitno. Ostaje samo da se pokušaju odrediti njen obim i prostorna lokacija (tj. područja nastanjenosti u odnosu na samu tešanjsku tvrđavu). U slučaju da su se, prema iznesenoj hipotezi, samostan i crkva Sv. Jurja nalazili u tešanjskoj tvrđavi njihova sudbina izložena je od strane autora ovog teksta u narednim odlomcima istog teksta.

Prethodno hipotetičko mišljenje po kojem su političke orijentacije vojvode Radivoja i Stjepana, sina kralja Tomaša (budućeg kralja Stjepana Tomaševića) mogle u određenim (složenim) političkim i vjerskim prilikama polučiti podizanje manje brojnog samostana s crkvim Sv. Jurja unutar fortifikacijskog objekta (tešanjske tvrđave) može se sagledavati, kao hipoteza, i u jednoj podvarijanti, tj. alternaciji. Naime, navedene političke orijentacije i pretenzije vojvode Radivoja i Stjepana, sina kralja Tomaša (budućeg kralja Stjepana Tomaševića) mogle su u određenim (složenim) političkim i vjerskim prilikama polučiti podizanje manje brojnog samostana s crkvim Sv. Jurja ako ne unutar fortifikacijskog objekta (tešanjske tvrđave) tada. Možda, u samom podnožju (podgrađu) ove tvrđave.

Na kraju potrebno je još jedanput naglasiti da prema historijskim izvorima Tešanj nije posvjedočen kao srednjovjekovno naselje seoskog ili urbanog tipa, te da dosadašnji rijetki arheološki nalazi nisu posvjedočili postojanje srednjovjekovnog naselja na ovom lokalitetu.

Nadalje, potrebno je naglasiti da bez obzira na srednjovjekovni povijesni izvor rani osmanski izvori ne potvrđuju postojanje spomenute crkve u Tešnju. Prema nekim neutemeljenim pričama koje su plasirane od strane nepoznatih osoba, a koje su kolale među arheolozima koji su sedamdesetih godina 20. stoljeća obavljali arheološka istraživanja na tešanjskoj tvrđavi i koje se moraju uzeti s rezervom, ali koje istovremeno ne mogu niti smiju biti odbačene, današnja Ferhadija *džamija* u Tešnju mogla je biti podignuta na temeljima crkve Sv. Jurja. Nikakva arheološka istraživanja na mikrolokaciji *Čaršije* grada Tešnja [kao urbanog naselja – tj. naselja tipa G(*urb/ott*)] gdje se nalazi spomenuta *džamija* nisu vršena da bi se navedene priče mogle potvrditi. Sama Ferhad-begova *džamija*

ima klasičan oblik građevine kvadratne osnovice (tj. nema izduženi /longitudinalni/ niti jednobrodni niti višebrodni bazilikalni oblik) i svojom orijentacijom pravilno se drži pravca *Kible* (pravac jugoistoka), a ne orijentacije zapad – istok, koja predstavlja pravac orijentacije kršćanskih crkava. Time navedene pretpostavke o mogućem preuzimanju objekta crkve Sv. Jurja za potrebe kasnije *džamije* otpadaju. Međutim, to ne isključuje i mogućnost hipotetičkog preuzimanja *toposa* kao *locus sacer*-a tokom kojeg je na području nekadašnje crkve Sv. Jurja ili neposredno uz nju mogla (?!) biti podignuta Gazi Ferhad-begova *džamija* kao potpuno nov objekt. Logičnijom pojavom moglo bi se, prema mišljenju autora ovog teksta, očekivati da je bio preuzet postojeći ili u određenoj mjeri porušeni objekt mjesne crkve Sv. Jurja i pretvoren u carsku *džamiju*, ali za to do danas nema nikakvih dokaza. Naime, objekt *carske džamije* nalazio se u tešanjskoj tvrđavi. Stoga bi eventualno (hipotetičko) preuzimanje crkve Sv. Jurja i njeno pretvaranje u *carsku džamiju* koja se nalazila u tešanjskoj tvrđavi po logici stvari **isključilo** podizanje Gazi Ferhad-begove *džamije* na lokalitetu nekadašnje crkve Sv. Jurja, tj. na preuzetom *toposu* kao *locus sacer*-u. Pretpostavka da je *vakif* poput Gazi Ferhad-bega na ruševinama mjesne crkve Sv. Jurja dao podići najvažniji objekt svog *vakufa* - mjesnu *džamiju* - čini se malo vjerovatnom i nelogičnom. Naime, u tradiciji institucije *vakufa* jeste da se objekt *džamije* koju podiže *vakif* podiže na čistoj (slobodnoj) površini i u situaciji neuvjetovanoj bilo kakvim prethodnim objektom. Stoga pitanje ubikacije crkve Sv. Jurja ostaje otvorenim sve do eventualnog otkrića arheoloških ostataka ovog objekta. Oko samog objekta *džamije* tokom podizanja drugih (stambenih) objekata nije se naišlo ni na kakve druge kamene nalaze koji bi potvrdili postojanje bilo kakvog predosmanskog objekta.

Autor ovog teksta slobodan je, hipotetički, iznijeti jedno novo mišljenje u tumačenju ovog pitanja. U razmatranju navedenog pitanja potrebno je voditi računa o dva aspekta. Prvi je da se područje Tešnja i Usore nalaze u sjevernoj Bosni koja je bila poprište sukoba između Kraljevine Mađarske i Osmanskog Carstva tokom 15. i početkom 16. stoljeća, da je u tim zbivanjima crkva Sv. Jurja zajedno sa samostanom mogla stradati bez obzira na kojoj se mikrolokaciji mogla nalaziti, te da je stanovništvo, zarad kojeg je spo-

menuta crkva bila i podignuta, moglo biti pomjereno iz područja Tešnja (ili svojom voljom ili kao posljedica djelovanja sile, tj. zbog ratnih zbivanja) na drugu lokaciju. Drugi aspekt je da je odnos između katoličke crkve (franjevačkog reda) i Osmanskog Carstva na području Bosanskog Kraljevstva bio riješen sporazumom koji je posvejdočen *Ahdnamom* izdatom bosanskim franjevcima 1463. godine od strane sultana Mehmeda II El Fatiha. Pri tome je potrebno postaviti pitanje da li se odredbe *Ahdname* zaista odnose (protežu) i na područje Tešnja, tj. na samostan i crkvu Sv. Jurja u Tešnju i njene pripadnike franjevačkog reda ili su se isti, prema osmanskim nazorima i u tom trenutku (tj. u vrijeme izdavanja *Ahdname*), iste institucije i objekti nalazili na tlu Mađarske? U kontekstu posljednjeg navoda logično bi bilo očekivati opstajanje crkve Sv. Jurja u Tešnju i njeno uklapanje u urbanu strukturu novog naselja urbanog tipa koje se razvija, tj. *kasabe* Tešanj (ukoliko se ista crkva nalazila u samom budućem naselju - *kasabi*) ili njeno nešto šire pozicioniranje (u prostoru) u odnosu na buduće naselje urbanog tipa – *kasabu* Tešanj (ukoliko se ista crkva nalazila u relativnom prostornom odnosu prema novom naselju urbanog tipa - *kasabi* Tešanj, tj. izvan užeg središta ovog naselja). U prvom slučaju crkva Sv. Jurja našla bi se unutar dijela novog urbanog naselja - *kasabe* Tešanj, dijela koji bi bio naseljen kršćanskim stanovništvom i koje bi, za očekivati je, uobličilo unutarnaseobinsku cjelinu koja bi se tačno nazivala *varoš kasabe* Tešanj. No, to se nije desilo. Stoga se može pretpostaviti ili da je crkva stradala tokom ratnih zbivanja u 15. i 16. stoljeću, a stanovništvo se iselilo u druga područja, ili, pak, da se crkva nalazila na nešto široj lokaciji budućeg naselja - *kasabe* Tešanj. Na kraju može se iznijeti i treća pretpostavka koja se autoru ovog teksta čini najvjerojatnijom. Niame, crkvu Sv. Jurja sa samostanom bi se trebalo očekivati i moglo tražiti unutar šireg dijela kompleksa srednjovjekovne tvrđave - grada /G(*fort*)/ Tešnja. Ovaj grad oko 1512. do 1521. godine konačno je došao pod osmansku vlast nakon višedesetljetnih sukoba na području sjeverne Bosne i Usore između Kraljevine Mađarske i Osmanskog Carstva. Ukoliko se ova crkva nalazila unutar tvrđave Tešanj ili u samom njenom podnožju sa sjeverne - sjeveroistočne strane, ista crkva je mogla stradati tokom osmanskog zauzimanja tvrđave. Njeno eventualno postojanje unutar tvrđave koju su preuzele osmanske vojne

jedinice izgubilo je svoj smisao, jer pored osmanske vojne posade u gradu [od sada kao G(*fort/ott*)] nisu mogli postojati niti vojna kršćanska posada niti kršćansko stanovništvo. Smisao daljnjeg postojanja takve crkve unutar osmanske tvrđave posebno se izgubio ukoliko je ista crkva uz to i stradala (tj. bila porušena?) tokom osmanskog zauzimanja tvrđave. Ovu hipotezu bi mogla poduprijeti i činjenica da se u srednjovjekovnim dokumentima ne nailazi na spomen Tešnja niti kao naselja urbanog tipa niti kao *trga* (trgovišta). Stoga odlazak ili stradavanje pretpostavljene kršćanske vojne posade srednjovjekovne tvrđave Tešanj i odlazak okolnog kršćanskog katoličkog stanovništva tokom teških zbivanja od 1463. do 1512/1521. godine može biti jedan od razloga zamiranja kršćanskog *locus sacer*-a bilo unutar tvrđave Tešanj bilo u njegovoj neposrednoj okolini. Upravo taj *locus sacer* predstavljali su spomenuta crkva i samostan Sv. Jurja.

U analizi druge, nešto slobodnije hipoteze po kojoj bi se crkva Sv. Jurja (koja se, inače, u izvorima veže za srednjovjekvni fortifikacijski objekt - grad Tešanj tipa /G(*fort*)/), mogla ubicirati na mikrolokaciji koja se nalazila na nešto široj lokaciji budućeg naselja - *kasabe* Tešanj autor ovog teksta pretpostavlja mogućnost da bi se srednjovjekovna crkva Sv. Jurja mogla čak izvorno ubicirati i na lokaciji današnje crkve Sv. Ane (majke Blažene Djevice Marije) u selu Žabljak kraj Tešnja (na udaljenosti 3-4 km sjeverno od Tešnja).

Podvarijanta ove hipoteze mogla bi biti pretpostavka da je crkva Sv. Jurja sa samostanom dislocirana iz područja neposredne okoline tešanjske tvrđave uz sporazum sa pripadnicima franjevačkog reda, na novu lokaciju u selu Žabljak kraj Tešnja. I crkva i samostan na pretpostavljenoj hipotetičkoj lokaciji u Žabljaku, bez obzira na izložene varijetete njenog nastanka, mogla je tokom navedenih zbivanja od 1463. do 1526. godine također stradati, a u kasnijim zbivanjima moglo se izgubiti sjećanje na istu. Naime, na ovoj lokaciji je postojala potvrđena kasna antička naseobinska tradicija. Da li je ista mogla sadržavati i rani kršćanski objekt koji je cijelom *toposu* mogao dati karakter *locus sacer*-a danas se ne može ništa pouzdano (tačno) kazati jer pretpostavljeni objekt nisu potvrdila

arheološka istraživanja ukoliko se pretpostavi da je istim istraživanjima arheološki lokalitet bio zahvaćen u potpunosti.[54]
Međutim, činjenica da je na navedenoj lokaciji 1924-1925. godine sagrađena spomenuta katolička crkva Sv. Ane mogla bi, uvjetno rečeno, predstavljati relikt usmene ili nekog oblika pisane tradicije o postojanju kasnoantičkog kompleksa na navedenoj lokaciji. Nažalost, forma te tradicije o važnosti dotične mikrolokacije (*toposa*) koji se ponovo (?!) posvećuje 1925. godine (hipotetička misao autora ovog teksta) do danas ne postoji sačuvana (?!) niti je, ukoliko postoji, ista u javnosti objavljena (?!). Da li je tokom srednjeg vijeka na ovoj lokaciji u Žabljaku postojala crkva koja je, u stvari, mogla predstavljati crkvu Sv. Jurja za koju se navodi da je postojala u Tešnju - nije poznato. U ovoj hipotezi ostaje otvorenim pitanje načina obnove tradicije na lokalitetu u Žabljaku i podizanja crkve i njenog posvećenja Sv. Ani, a ne, kako bi se očekivalo u skladu s hipotetičkom obonovom tradicije, crkve i samostana Sv. Jurja!
Ove hipoteze vjerovatno će biti odbačene od strane katoličkih historijskih krugova koji se bave istraživanjem historije katoličke crkve na području Bosanskog Kraljevstva i za vrijeme osmanske vlasti i insistirat će se i dalje na mišljenju da su crkvu i samostan Sv. Jurja srušili Turci. Naime, ista hipoteza sužava katoličko topičko prisustvo na jednu mikrolokaciju (Žabljak) sa dvije mikrolokacije (Žabljak i Tešanj), i na toj lokaciji (Žabljak) otvara hipotetičku mogućnost obnove kontinuiteta katoličkog *locus sacer*-a.[55] To pretpostavljeno obnavljanje kontinuiteta *toposa* odvijalo bi se, doduše, u vremenskom razmaku od oko 464 godine nakon prvog spominjanja crkve i samostana Sv. Jurja. Konačan odgovor na ovdje izloženu složenu problematiku dat će daljnja arheološka istraživanja na širem području općine Tešanj (i dijela današnje općine Usora sa većinskim hrvatskim stanovništvom, koja zahvata dijelove nekadašnje jedinstvene općine Tešanj), te posebno unutar urbanog središta grada Tešnja, tešanjske tvrđave i samog sela Žabljaka.

---

[54] I. Čremošnik, "Istraživanja u Mušićima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas". *GZM* N.S. 25(1970), 99 i d., Sarajevo.
[55] U ovom kontekstu se ne sagledava i treća mikrolokacija prisustva katoličkog stanovništva na području *nahije* Tešanj - ona na području današnjih sela Sivša i Omanjska.

7. MARGINALIJE UZ ČIN OSNIVANJA *KASABE* TEŠANJ

Na temelju ličnog istraživanja ove materije, autor ovog teksta smatra da bi se osnivanje *kasabe* Tešanj moglo staviti nešto prije izdavanja Gazi Ferhad-begove *vakufname* koja se odnosi na *kasabu* Tešanj, ne osporavajući pri tome valjanost same Gazi Ferhad-begove *vakufname* i njenu izrazitu orijentiranost na razvoj navedene *kasabe*. Međutim, bilo bi potrebno razmotriti i mogućnost da je sama *kasaba* započela svoj razvoj nešto ranije, u posebnim prilikama po dolasku ovog područja pod osmansku vlast, tj. prije 1568. godine, odnosno i prije samog čina izdavanja *vakufname*. Razvoj *kasabe*, očito, bio je započet i jednim dijelom izvršen u određenom obliku i posebnom toku i procesu i prije 1568. godine. Gazi Ferhad-beg kao ugledni *vakif* kasnije je mogao potaknuti daljnji razvoj ove *kasabe*. O tome je ovaj ugledni *vakif* nešto prije 1568. godine izdao i *vakufnamu*. U kontekstu iznesenih mišljenja i hipoteze o ranijem osnivanju same *kasabe* Tešanj autor ovog teksta želi istaknuti da je prva *medresa* mogla nastati i prije utemeljenja Gazi Ferhad-begova *vakufa*. Međutim, na ovom stepenu istraživanja za to nema pouzdanih dokaza.

Zanimljivo je da Muhamed Ždralović Gazi Ferhad-bega naziva "*obnoviteljem Tešnja*", ali za to ne daje detaljnija objašnjenja. Isti autor (M. Ždralović) nešto ranije navodi kako slijedi: "*Iz vakufname se donekle mogu uočiti društveno-ekonomske prilike u Tešnju na početku druge polovice šesnaestog stoljeća. Zanimljivo je da vakif naglašava kako je džamija uvakufljena za Božje robove koji nakon idolopoklonstva obavljaju namaz. Na osnovi ovog se može uočiti da je ovo vrijeme islamizacije ovog kraja. To nam donekle potvrđuje i druga stavka o kući (medresi) koju je Ferhad-beg uvakufio za ljude i djecu koji se žele podučavati.*"

Navodi koje donosi prijepis *vakufname* i popratni komentari M. Ždralovića kao prevoditelja i redaktora *Medžmue Abdulkerima, tešanjskog kadije*, odnosno *vakufname* koja se nalazi (donosi) u okviru *Medžmue*, veoma su zanimljivi i otvaraju niz pitanja. U kontekstu mišljenja koja M. Ždralović izlaže, autor ovog teksta postavlja više pitanja:

1. Ukoliko je Gazi Ferhad-begova "*džamija uvakufljena za Božje robove koji nakon idolopoklonstva obavljaju namaz*", tj. "*u vrijeme islamizacije ovog* [tešanjskog] *kraja*", nije li za konvertite dovoljna poduka u vjeri na razini *mekteba*? Tj. da li je baš zbog konvertita utemeljena i *medresa*? Ili je ista utemeljena za potrebe, prije svega, građana *kasabe* Tešanj?!

2. Da li je Gazi Ferhad-begov izraz da je "*džamija uvakufljena za Božje robove koji nakon idolopoklonstva obavljaju namaz*" više simboličkog općeg značenja ili nešto užeg značenja u kontekstu migracija nemuslimanskog vlaškog stanovništva na područje *nahija* Tešanj i Maglaj u ovo vrijeme?

3. Da li je trebalo čekati nešto manje od 48 godina, tj. od 1520/1521., odnosno nešto manje od 42 godine od 1526., odnosno 38 godina od 1530. godine (kada se spominje vojvoda Ferhad Čelebija, sin Iskenderov, kao *timar- sahibija* u području Tešnja i koji se nalazio u službi bosanskog namjesnika Gazi Husref-bega, koji je upravo u to vrijeme na području *nahije* Tešanj utemeljivao dijelove svog *vakufa*), do nešto prije 1568. godine, kada se odvija osnivanje *džamije* i *medrese* ili samo *mekteba* u okviru osnivanja Gazi Ferhad-begovog *vakufa* i *kasabe* Tešanj, a da bi se ista *džamija* nalazila na raspolaganju mještanima, a "*u toj uvakufljenoj kući u blizini pomenute džamije* [da bi se] *ljudi i djeca, koji to žele, podučavali učenju Kur'ana.*" (?!, upit i naglasak autora ovog teksta).[56]

4. Kako objasniti pojavu Sufi Oručeva *mesdžida* kao prvog vjerskog i prosvjetnog objekta izvan tešanjske tvrđave, za kojeg Adem Handžić smatra da je sagrađen između 1530. i 1540. godine od strane *derviša* Oruča?[57] Nije li i u slučaju Tešanja

---

[56] Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz XIX stoljeća". *Anali* GHB u Sarajevu 5-6(1978), 177, up. i Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima I-II.* Sarajevo, 1988, II dio, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839.

[57] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC – RCICA. Istanbul, 1996, 39. Up. i Almir Fatić,

derviška tradicija bila odlučujuća (inicirajuća) u utemeljenju i početnom razvoju ove *kasabe*? Ne smije ostati nezamijećena činjenica da je Sufi Oručev *mesdžid* (današnja Hamza-begova *džamija*) smješten nekoliko stotina metara zapadno od *Gornje Čaršije* (ukoliko se prihvati pretpostavka da se Sufi Oručev *mesdžid* nije nalazio neposredno pod utvrđenjem /Gradinom/ s njegove sjeverne strane, odnosno ukoliko se prihvati identifikacija Sufi Oručeva *mesdžida* s današnjom Hamza-begovom *džamijom*), tj. da se nalazio u relativnoj blizini rijeke Tešanjke, da su se u njegovoj blizini uz rijeku razvili *tabački* zanatski centar, te oko njega (i u njegovom zaleđu) *mahala* Tabaci. U blizini *mesdžida* nalazio se (a nalazi se i danas) izvor veoma kvalitetne tekuće pitke vode (danas poznat pod imenom Kosovac). Lokacija Sufi Oručeva *mesdžida* predstavljala je izvrsnu lokaciju za podizanje *mesdžida* i *tekije*, te organizaciju *tabačkog* zanata. Relativna prostorna distanca u odnosu na tešanjsku tvrđavu (par stotina metara) s osmanskom vojnom posadom, blizina rijeke i kvalitetnog izvora pitke vode, prisojna strana u konfiguraciji terena i uzvodni položaj lokacije u odnosu na buduće plasiranje *kasabe* predstavljaju upravo one zahtjeve koji su tako često bili postavljani od *derviške* zajednice u potrazi i izboru lokacije za podizanje *tekije*. I u slučaju Tešnja ti zahtjevi polučili su relativnu prostornu izolaciju i svojevrsnu društvenu osamu (osamljivanje) novoustrojene *derviške* zajednice koja djeluje u svojevrsnoj "sjeni" obližnje tvrđave. Kasniji podaci koji govore o vezama tešanjskog *esnafa tabaka* s istim takvim *esnafima* u Anadoliji (ali i u Bosni) i, svakako, s tamošnjim *derviškim* redovima, potvrđuju, u određenoj mjeri, iznesено mišljenje o *derviškoj* tradiciji kao odlučujućem i inicirajućem činitelju u razvoju *kasabe* Tešanj.[58] Pojavu i djelovanje

---

"Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo.

[58] I u ovom slučaju autor ovog teksta ne želi prejudicirati podatke kojima raspolaže i donositi "preuranjene" zaključke koji bi, možda, mogli biti nerado prihvaćeni u krugovima pojedinih tešanjskih porodica. Naime, bilo bi potrebno istražiti veoma zanimljive porodične tradicije u *kasabi* Tešanj i provesti određena ispitivanja u području društvenih odnosa unutar same *kasabe* u cilju dobijanja slike o izvjesnoj vjerskoj i društvenoj slojevitosti unutar njenog muslimanskog stanovništva, te o porijeklu pojedinih porodica ove *kasabe*.

tabačkog zanata (*esnafa)* u podnožju (podgrađu) tešanjske tvrđave može se promatrati u kontekstu razvoja vojnih i političkih prilika u ovom dijelu Bosne. Naime, nakon preuzimanja tvrđave u Tešnju čini se sasvim logičnim da je središnja osmanska vlast, direktno ili indirektno, potaknula razvoj *tabačkog* zanata kao strategijske ekonomske djelatnosti inače veoma važne za snabdijevanje osmanske vojske pred operacije protiv Mađarskog Kraljevstva. U navedenom kontekstu potrebno je naglasiti da je poznata međusobna povezanost *esnafa tabaka* i *derviških* redova. Iz navedenog bi se moglo zaključiti da je Sufi Oručev *mesdžid* bio izvorište razvoja *kasabe* Tešanj, a da je na ovaj *derviški* naseobinski urbani sloj nešto kasnije "naslonjen" mlađi *vakifski* naseobinski sloj *vakifa* Gazi Ferhad-bega, odnosno njegova *vakufa.*

5. Ako je postojala tako izrazita tendencija u misionarskom djelovanju (ar. *dawa*) unutar *toposa* buduće *kasabe* Tešanj, a u podnožju istoimene tvrđave, kako objasniti činjenicu da u popisu iz 1604. godine jasno stoji da je u *kasabi* Tešanj postojao i dio muslimanskog stanovništva koji se nalazio u *rajinskom* statusu?! Njega je činilo 50 muslimana s *baštinama* (!, naglasak autora ovog teksta),[59] 3 muslimana s pola *čifta*, te 1 nemuslim an.[60] Zar to stanovništvo, koje je, sudeći po osobnim imenima i službenom navodu u *defteru*, muslimansko nije već davno trebalo biti u statusu građana *kasabe* Tešanj, a ne u rajinskom statusu? Uostalom, baštine koje uživa to rajinsko stanovništvo, sudeći po navedenom popisu, često se navode kao baštine kršćanskog stanovništva, a u posjedu su muslimana, odnosno iz imenskih formula vidljivo je da su očevi kršćani, a sinovi mu-

---

[59] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia,* Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 363-364.

[60] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia,* Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 363-365.

slimani. Npr., kako to navodi spomenuti popis: Kasim Vukasov, Sefer Antunov, Omer i Osman sinovi kršćana, Mustafa sin Mihailov, drugi Mustafa sin Mihailov, Hasan Radivojev, Ejnehan Radakov, Kara Juraj Mihaelov i sl.[61] Ako se, hipotetički, pretpostavi da su navedene osobe u trenutku posjedanja određenih zemljišnih parcela u *kasabi* Tešanj i njenoj neposrednoj okolici 1604. godina imale 30 godina starosti, da su već prihvatile islam ili su rođeni kao muslimani od očeva konvertita, tada iste bile rođene oko 1574. godine. U toj godini njihovi očevi imali su između 24 i 40 godina starosti (tj. bili su rođeni između/oko 1534. i 1550.) i isti su po imenima deklarirani kao kršćani. Uz njihova kršćanska imena ne navodi se da su *novi muslimani*. Iz navedenog se može zaključiti da su navedeni očevi u trenutku izdavanja Gazi Ferhad-begove *vakufname* i osnivanja *džamije* i *mekteba* (*medrese*?) 1568. godine imali između 12 i 28 godina starosti.

6. Koji je razlog takvom kašnjenju prihvatanju islama kod autohtonog kršćanskog stanovništva na području *kasabe* Tešanj? Da li se tu radi o autohotnom stanovništvu nastanjenom na području *toposa* buduće *kasabe* Tešanj ili o novodoseljenom pravoslavnom vlaškom stanovništvu? Prema mišljenju autora ovog teksta radi se o prvom, tj. o autohotnom stanovništvu naseljenom od ranije na području ovog *toposa*, koje je, očito, ostalo živjeti u području tvrđave Tešanj koja je bila preuzeta od strane od osmanske vlasti.

7. U kakvoj je vezi postojanje franjevačkog samostana i crkve Sv. Jurja u Tešnju s takvim recidivom kršćanske populacije na području *toposa kasabe* Tešanj, populacije koja je već bila zahvaćena procesom prihvatanja islama? Da li je utjecaj franjevaca iz ovog samostana i crkve, ukoliko isti nisu po osmanskom

---

[61] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut, Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 363-365.

osvajanju bili ugašeni ili preseljeni na neko drugo mjesto, razlog tako dugom otporu prihvatanja islama?

8. Ukoliko bi se prihvatila hipoteza da se katoličko stanovništvo s područja *toposa* buduće *kasabe* Tešanj povuklo zajedno s franjevcima poslije osmanske pobjede nad Mađarskom u bici na Mohačkom polju 1526. godine, da li se tada može govoriti o kasnijem naseljavanju vlaške (pravoslavne?) populacije u područje oko same *kasabe* Tešanj? Ta populacija mogla je tokom vremena ući u neposredni naseobinski *areal kasabe* Tešanj, ali i dalje ostati u *rajinskom* statusu. Istovremeno, ta populacija, našavši se unutar neposrednog naseobinskog *areala kasabe* Tešanj, tokom vremena mogla je biti u određenoj mjeri zahvaćena jačim i bržim procesom prihvatanja islama (?!).

9. Sudeći prema oblicima imena autor ovog teksta smatra da se, ipak, radi o autohtonom kršćanskom stanovništvu koje je tokom vremena bilo izloženo procesu prihvatanja islama.

10. Iz svega navedenog može se postaviti i jedno pitanje koje, u stvari, derogira prethodno iznesena mišljenja autora ovog teksta o ranijem ustroju *kasabe* Tešanj (tj. u godine prije izdavanja *vakufname* i smrti Gazi Ferhad-bega 1568.). Šta je, naime, kočilo brzi proces prihvatanja islama i razvoja *kasabe* na ovom *toposu* i pored činjenice da je i sami *vakif* Gazi Ferhad-beg bio ugledna i agilna osoba? Odnosno, kakvu je ulogu u (ranijem ?) ustroju *kasabe* Tešanj imao Sufi Oruč?

11. U popisnom *defteru* iz 1604. godine navodi se "*Čifluk Mustafe, sina Sufi Oruča, dio zemljišta u blizini Tešnja koje služi kao izgon spomenute varoši, pod imenom Ostranica...*"[62] Ovaj podatak je u izvjesnoj kontradikciji s datacijom podizanja Sufi Oručeva *mesdžida* i *tekije* u razdoblju od 1530. do 1540.

---

[62] Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 364.

godine i istu dataciju derogira.[63] Ako bi se pretpostavilo da je Mustafa, sin Sufi Oruča, 1604. godine bio star oko 30 godina (uz pretpostavku da ga je otac dobio u istoj životnoj dobi od 24-30 godina starosti), tada je njegov otac Sufi Oruč mogao iste godine imati oko 54-60 godina starosti. To bi dalo približnu godinu rođenja Sufi Oruča između 1544. i 1550. godine. Međutim, kako se u *mahali* Oručevog *mesdžida* (koja se određuje kao *nova mahala)* ne spominje i sam Sufi Oruč kao njen osnivač, može se pretpostaviti da ova osoba 1604. godine više nije bila živa. Ako bi se Mustafi, sinu Sufi Oruča, dodalo 10 godina starosti, tada bi se, uz pretpostavku da ga je otac dobio u istoj životnoj dobi od 24-30 godina, približna godina rođenja Sufi Oruča mogla spustiti između 1534. i 1540. Ova zanimljiva osoba mogla je 1568. godine, po ovoj analogiji, imati ili 34 ili 28, odnosno između 28 i 34 godine starosti, pa je kao takva (i kao *derviš*) mogla biti aktivan društveni činitelj (faktor) i biti u službi i blizini samog Gazi Ferhad-bega. U kontekstu navedene računske operacije, utemeljenje, odnosno osnivanje Sufi Oručevog *mesdžida* moglo bi se staviti, očito, u vrijeme iza smrti Gazi Ferhad-bega 1568. godine, bolje rečeno: u zadnje dvije decenije 16. stoljeća, najvjerovatnije između 1590. i 1600. godine. Naime, posljedni osmanski popis Bosanskog *sandžaka* izvršen je 1570. godine i isti je, po svemu sudeći, evidentirao i stanje u *kasabi* Tešanj u kojoj je zabilježio samo *mahalu* Gazi Ferhad-begove *džamije*, te, po svemu sudeći, i jedan broj stanovnika u rajinskom statusu, ali za sada nejasne vjeroispovijesti. Stoga novi popisni *defter* iz 1604. godine, odnosno popisivač ovog *deftera*, nailazi u *kasabi* Tešanj na jednu novu *mahalu* - onu (Sufi) Oručevog *mesdžida*, istu popisuje i jasno označava da je to nova *mahala* u odnosu na stanje iz posljednjeg popisa (iz 1570.). Ovakav pristup analizi podataka iz popisnog *deftera* iz 1604. godine dovodi u pitanje navod Adema Handžića da je Sufi Oručev *mesdžid*, pored *Careve džamije* u tvrđavi, predstavljao prvi vjerski i obrazovni objekt podignut u budućoj *kasabi* Tešanj. Međutim, ako se pretpostavi da je Mus-

[63] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39.

tafa, sin Sufi Oruča, 1604. godine bio star oko 60 godina, tada bi njegov otac Sufi Oruč (uz pretpostavku da ga je otac dobio u istoj životnoj dobi od 24-30 godina starosti) mogao iste godine imati oko 84-90 godina (što se čini prevelikom starosti za doba u kojem je isti živio i za kojeg se očekuje da je mogao biti društveno aktivan). To bi dalo približnu godinu rođenja Sufi Oruča između 1514. i 1520. godine. Međutim, *derviš* Sufi Oruč kao osnivač *mahale*, godine 1604. više nije bio živ. U spekulacijama o starosnoj dobi Sufi Oruča i njegovog sina može se ići i dalje. U slučaju da bi se Mustafi, sinu Sufi Oruča, dodalo još 10 godina (tada bi imao 70 godina) starosti, onda bi njegov otac Sufi Oruč (uz pretpostavku da ga je otac dobio u istoj životnoj dobi od 24-30 godina starosti) mogao iste godine imati oko 94-100 godina starosti (?!, a što se može smatrati izuzetnom i malo vjerovatnom starošću u kojoj je isti živio i za kojeg se očekuje da je mogao biti društveno aktivan). Na taj način bi se približna godina rođenja Sufi Oruča mogla spustiti između 1504. i 1510. A taj okvirni datum dozvoljavao bi da on kao mladi čovjek u vremenu između 1530. i 1540. osnuje *mesdžid* i *tekiju*. Međutim, i dalje ostaje engima šta u ovom popisu znači spomen *mahale* Oručevog *mesdžida* kao *Nove mahale*. Ovaj izraz *nova mahala* očito se odnosi na njenu hronologijsku i prostornu relaciju kao mlađe *mahale* u odnosu na već postojeću Gazi Ferhad-begovu *mahalu*. U cilju sagledavanja mogućih odgovora na ovu historijsku, društvenu i naseobinsku enigmu moglo bi se, prema mišljenju autora ovog teksta, pretpostaviti kako slijedi:

a) Prvi stepen u razvoju naselja na prostoru buduće *kasabe* Tešanj bilo je osnivanje Sufi Oručeva *mesdžida* i *tekije* (današnja Hamza-begova *džamija*), razvijanje poslovnih objekata *tabaka* uz rijeku Tešanjku, te razvijanje manjeg broja stambenih kuća uz *mesdžid*.

b) Drugi stepen predstavljalo je podizanje Gazi Ferhad-begove *džamije*, osnivanje *Čaršije* i pravno stjecanje statusa *kasabe*. Gazi Ferhad-begova *džamija* središte je istoimene *mahale* koja će kasnije sloviti kao *Stara mahala*.

c) Gazi Ferhad-begova *Čaršija* i *mahala* se razvijaju i šire. Ova *stara mahala* širi se u pravcu zapada i jugozapada. Istovremeno se odvija i proces razvijanja i rasta postojećeg manjeg naselja koje se situiralo oko Sufi Oručeva *mesdžida* i *tekije*. Ovo naselje širi se u pravcu sjeveroistoka i počinje doticati zapadne ivice Gazi Ferhad-begove *mahale*.

d) Manje naselje koje se situiralo oko Sufi Oručeva *mesdžida* i *tekije* nije posjedovalo atribute urbanog naselja, a možda čak ni sela u punom smislu riječi, te kao takvo nije potpadalo pod pravnu jursidikciju popisivača za potrebe *sultanskog* fiska (u popisu iz 1570.). S obzirom na svoju *derviš*ku komponentu i uvjete nastanka (*derviška* inicijacija, odnosno poticaj i ustroj naseobinskog razvoja), ovo naselje moglo je predstavljati svojevrsni manji naseobinski *corpus separatum*. Središnja osmanska vlast (*sultan* ili provincijski namjesnik) mogla je imati poseban interes za samostalno djelovanje ove *derviške* naseobinske tačke, posebno zbog njenog značaja u širenju i organizaciji *tabačkog* zanata i djelovanju u širenju islama u ovom dijelu Bosanskog *sandžaka*. Stoga je ovo manje naselje koje je bilo razvijeno oko *derviškog* objekta, tj. oko *tekije*, moglo biti izuzeto iz čina detaljnog evidentiranja popisivača iz 1570. godine. Kao *derviško* naselje usmjereno na razvoj *tabačkog* zanata, ono je moglo imati strategijski značaj za osmansku državu u konteksu snabdijevanja osmanske vojske strategijskom sirovinom - kožom. Međutim, kasnije se položaj ovog naselja mijenja, kao što je bio slučaj i sa drugim naseljima koja u svom nastajanju i osnivanju imaju *derviš*ku komponentu. Stoga je to naselje svojim rastom i rastom Gazi Ferhad-begove *mahale* u novim prilikama krajem 16. i početkom 17. stoljeća moglo biti podvedeno pod jedinstvenu naseobinsku pravnu regulaciju *kasabe* Tešanj. Kao odgovarajući primjeri za ilustraciju, mogu se navesti i osnivanje i djelovanje Isa-begove *tekije* u Sarajevu, te *tekije* u Rogatici. Kako je slučaj Isa-begove *tekije* odveć dobro poznat, to će se nešto više reči o *tekiji* u Rogatici. Godine 1489. Rogatica se nalazila u posjedu (*zijametu*) Mehmed-bega Čelebije, sina Isa-bega Ishakovića. Naselje je, očito, razvijeno

na mjestu starog srednjovjekovnog *trga*. Nije poznato da li je i u kojoj mjeri taj *trg* utjecao na formiranje i uobličenje naselja tipa *kasaba* tokom osmanske vlasti. U vrijeme Mehmed-bega Čelebije Rogatica je imala 86 kuća od kojih je samo 5 muslimanskih, a među stanovništvom nalazila su se samo dva odrasla neoženjena muškarca (*mudžered*). Svi muslimani svojim porijeklom bili su kršćani. Naime, u osmanskim popisima otac im je zabilježen kao kršćanin.[64] Navedeni izvor navodi kako slijedi: "*U spomenutom bazaru Rogatici derviš Muslihudin je podigao zaviju i tu se nastanio. Od Mehmeda Čelebije, sina umrlog Isa-bega, dobio je jednu njivu zvanu Srednji Lušnik od pet dunuma,*[65] *koja je sada u njegovom posjedu i od koje po običaju daje ušur,*[66] *što iznosi 50 akči.*" Iz teksta se može zaključiti da je na mjestu nekadašnjeg, možda još uvijek u određenom obimu aktivnog, *trga* osnovana *zavija* od strane *derviša* Muslihuddina u godinama nešto prije nego što je proveden spomenuti popis iz 1489. godine. Mehmed-beg Čelebija darovao je određeno zemljište spomenutom *dervišu* Muslihuddinu u naselju Rogatica. Iz teksta nije jasno da li je *derviš* Muslihuddin dobio navedeno zemljište i na njemu potom podigao *zaviju* ili je *zaviju* podigao na nekom drugom manjem zemljišnom posjedu i potom dobio novo, daleko veće, zemljište na dar. Od tada kao muslimansko mjesto Rogatica je bila poznata pod imenom Čelebi-Pazar u čast mjesnog *zaima* Mehmed-bega Čelebije. Ovo ime naselje je nosilo tokom cijelog razdoblja osmanske vlasti, da bi kasnije bilo zamijenjeno imenom Rogatica. Adem Handžić smatrao je da su Isa-beg Ishaković i sin mu Mehmed-beg Čelebija pružali značajnu podršku *dervišima* u ovom ranom razdoblju historije osmanskodobne Bosne, odnos-

---

[64] Istanbul, BBA, TD, No. 24. (Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1489. godine.). Citirano prema Adem Handžić, "O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni i Hercegovini u XVI stoljeću". U: *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 94, objavljeno i u *Prilozi za orijentalnu filologiju.* Orijentalni institut. Sarajevo, 31(1981), 169-179.

[65] Istanbul, BBA, TD, No. 24. Citirano prema Adem Handžić, "O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni i Hercegovini u XVI stoljeću". U: *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 94.

[66] *Ušur*, izv. iz. tur. *örş*, izv. iz ar. *`ušr* sa značenjem "desetina." Isto značenje ima i izraz *ujam* - naknada za uslugu mljevenja žitarica u mlinu.

no čak je smatrao da su oni i sami pripadali krugu *derviša*, te da je spomenuta *zavija* predstavljala prvi kultni (?!, tj. vjerski) objekt podignut od strane njegovog (tj. Mehmed-begovog) *vakufa.* Navedeni autor (Adem Handžić) kratko i jasno naglasio je da je spomenuti objekt (*zavija*) "*u ovim uslovima predstavljala više konačište i musafirhanu, nego tekiju.*"[67] Kasnije je Handžić bio nešto određeniji o karakteru i datiranju objekta - *zavije*. Smatrao je da u ovom slučaju "*nije moglo biti govora o tekiji nekog derviškog reda, kako se redovito i prevodio izraz zavija, jer ovdje još nije postojao ni srednji muslimanski džemat. Dakle, broj od 5 muslimanskih domaćinstava evidentiran je u navedenom popisu iz 1489., dok je zavija bila podignuta ranije, kada je broj tih domaćinstava bio još manji, ili kada ih nije uopće bilo.*"[68] Autor je jasno naglasio da je ta *zavija* imala karakter svratišta, konačišta i *musafirhane* i da je, kao takva, predstavljala "*početni punkt osmanskog tipa*" karakter kojeg je "*jasan iz same situacije*".[69]

e) Međutim, posljedni osmanski popis Bosanskog *sandžaka*, izvšen 1570. godine, donio je i stanje u *kasabi* Tešanj u kojoj je evidentirao samo *mahalu* Gazi Ferhad-begove *džamije*, te, po svemu sudeći, i jedan broj stanovnika u *rajinskom* statusu. Može se pretpostaviti da su tokom godina iza 1570. obje *mahale* srasle u jedinstvenu prostornu cjelinu. Postojeće manje naselje koje se situiralo oko Sufi Oručeva *mesdžida* i *tekije* sada je činilo prostornu i naseobinsku cjelinu jedinstvene *kasabe* Tešanj.

f) U navedenom kontekstu popisni *defter* iz 1604. godine jasno razaznaje "*novu mahalu*" (Sufi Oručeva *mesdžida* i *tekije*) koja se našla u okviru *kasabe* iako je ta *nova mahala* po svom osni-

---

[67] Adem Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću (uloga države i vakufa)". U: *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 145.

[68] Adem Handžić, "O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni i Hercegovini u XVI stoljeću". U: *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 94.

[69] Adem Handžić, "O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni i Hercegovini u XVI stoljeću". U: *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 94. Vidj. i Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka.* Sarajevo, 1998, 186.

vanju (hipotetički) bila **starija** od one (inače **mlađe**) *mahale* Gazi Ferhad-bega (?!)

12. Prema mišljenju autora ovog teksta, izvjesno kašnjenje u procesu urbanizacije *toposa* buduće *kasabe* Tešanj i prihvatanja islama predstavljalo je posljedicu dinamičnog procesa urbanizacije koji je sredinom 16. stoljeća zahvatio kako cijeli Bosanski *ejalet* tako i, posebno, novoosvojene oblasti u Slavoniji i Mađarskoj nakon bitke na Mohaču 1526. i u Dalmaciji iza 1527. godine. Središnja osmanska vlast usmjerila je dio gradskog stanovništva iz gradova Zvorničkog i Bosanskog *sandžaka* u pravcu novoosvojenih oblasti s namjerom da ojača tamošnje preuzete i novoosnovane gradove. U novoosvojene krajeve bio je upućen i dio seoskog i vlaškog (posebno pravoslavnog) stanovništva. Ti procesi oslabili su "pritisak" seoskog stanovništva na naseljavanje unutar osmanskodobnih gradova u Bosanskom *sandžaku*. Drugim riječima, smanjio se broj *rajinskog* stanovništva koje je željelo i nastojalo pod tačno određenim uvjetima nastaniti se unutar gradova, čemu se središnja osmanska vlast nije protivila ukoliko su za to postojali uvjeti. Stoga se slab urbani razvoj *kasabe* Tešanj (1604. samo 2 *mahale*, te 1 *džamija* i 1 *mesdžid*) može protumačiti užurbanim pocesom urbanizacije novoosvojenih područja tokom 16. st. (Slavonije, Dalmacije, Like i Mađarske) što je polučilo smanjenje intenziteta urbanizacije samog Bosanskog *sandžaka* (pa time i *kasabe* Tešanj). Pri tome se mogao odvijati i uporedni proces prihvatanja islama od strane autohtonog seoskog stanovništva nastanjenog na autohotnom *arealu toposa kasabe* Tešanj ili doseljavanje vlaškog stanovništva na područje ovog *toposa*. Naime, u oba slučaja središnja osmanska vlast mogla je imati i pokazivati intenciju ojačavanja *kasabe* Tešanj, tj. *kasablija*, društvenim slojem *rajinskog* stanovništva kojeg je držala unutar samog areala (tj. nešto šireg *toposa*) *kasabe* Tešanj u *rajinskom* statusu, izložila ga djelovanju procesa prihvatanja islama i postepenog prerastanja u kategoriju *muafijskog* stanovništva. Kao ilustraciju može se navesti podatak koji se odnosi na *kasabu* Visoko. U ovom gradu upravo u vremenu od 1540. do 1570. godine može se zamijetiti nagli pad prisustva stanovniš-

tva u *rajinskom* statusu na području navedene *nahije* (Visočke *nahije*), odnosno njegovo izvjesno povećanje u godini 1604. u odnosu na 1570. U navedenim godinama, očito, zbivao se proces transformacije rajinskog stanovništva Visokog u gradsko i građansko stanovništvo s povlasticama *muafijeta*. Može se pretpostaviti da su se takav događaj i proces upravo odvijali i kroz proces prihvatanja islama od strane *rajinskog* stanovništva kako *kasabe* Visoko, tako i *kasabe* Tešanj. Međutim, u slučaju *kasabe* Tešanj taj proces je nešto kasnio.

13. Ukoliko bi se prihvatilo mišljenje da je slabiji urbani razvoj *kasabe* Tešanj (tj. izvjesno kašnjenje u procesu urbanizacije i prihvatanja islama) predstavljao posljedicu dinamičnog procesa urbanizacije koji je sredinom 16. stoljeća, pored Bosanskaog *ejaleta*, posebno, zahvatio i novoosvojene oblasti u Slavoniji i Mađarskoj nakon bitke na Mohaču 1526. i u Dalmaciji iza 1527. godine, da li bi se u tom kontekstu moglo dati i objašnjene, tj. da li su to bili razlozi, i za eventualno pretpostavljeno kasnije (?!) osnivanje *medrese* u *kasabi* Tešanj (tek /?!/ u prvoj polovini 17. stoljeća)?!

14. U popisu *"raje u samom Tešnju"* popisivač *deftera* iz 1604. godine na par mjesta rabio je termin *varoš* Tešanj.[70] Međutim, nije u potpunosti jasan kontekst ovih napomena da bi se iste mogle jasnije tumačiti. U pojedinim trenucima čitanja objavljenog prijevoda stječe se dojam da popisivač jasno luči *varoš* Tešanj u odnosu na samu *kasabu* Tešanj, pri čemu je tačno navedeno da se pojedine parcele nalaze na periferiji urbanog areala i da iste služe kao izgon *"spomenute varoši Tešanj"*. Pri tome je potrebno napomenuti da se navedene parcele nalaze kao posjedi različitog karaktera i u vlasništvu najvećeg broja osoba iz strukture rajinskog stanovništva u samom Tešnju. Kako je to *rajinsko* stanovništvo po svome karakteru seosko i koje se bavi

---

[70] Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 364.

i stočarstvom, to mu navedene parcele služe za izgon stoke. Odnosno, kako je stanovništvo same *kasabe* Tešanj zanatlijsko, to se može postaviti pitanje da li popisivač pod pojmom "same *varoši* Tešanj" misli na hipotetičku (pretpostavljenu?!) nekadašnju kršćansku *varoš* koja bi se mogla nalaziti, ako se prihvati mogućnost njenog postojanja, u određenom prostornom položaju prema tvrđavi (i novoj *kasabi*) Tešanj? Ako je popisivač tako mislio, gdje bi se moglo tražiti tu *varoš*, odnosno gdje se istu može ubicirati? Međutim, srednjovjekovni izvori navode samo postojanje tvrđave i crkve Sv. Jurja uz nju! Stoga se pod pojmom *"same varoši Tešanj"* treba podrazumijevati *"samu kasabu Tešanj."* Popisivač iz 1604. godine je, izgleda, nešto slobodnije koristio termin *varoš* koji, i u ovom slučaju, predstavlja sinonim za riječ *kasaba*, kao što je čest slučaj u osmansko doba.

8. SADRŽAJI I FUNKCIJE - USTANOVE I OBJEKTI

8.1. *Džamije* i *mesdžidi*

8.1.1. *Džamija sultana Selima I u tešanjskoj tvrđavi*

Džamija sultana Selima I [*Sultan* Selim-*hana*] (1512-1520.) u tešanjskoj tvrđavi, koju spominju povijeni izvori, do danas nije sačuvana niti postoje relevantni podaci o njoj.[71] Tešanjska Selimija *džamija*, kako se ista po ustaljenoj praksi nazivala, podignuta je nešto prije 1520. godine. Prema mišljenju Adema Handžića, ona se nalazila u tvrđavi, a nije imala svoj vlastiti *vakuf* već je bila podignuta i izdržavana iz državnih sredstava. Izgleda da je tokom vremena bila zapuštena (?!).[72] Međutim, veoma je zanimljivo da ovu *džamiju* spominje indirektno i jedan dokument iz 18. stoljeća. Naime, *vakufnama* koja govori o osnivanju *mekteba* u Novom Šeheru 1755. godine donosi ime jednog od svjedoka čina *uvakufljenja* odreenih sredstava za potrebe navedenog *mekteba* u Novom Šeheru. Tu se kao svjedok pojavljuje i "*Poglavica učenjaka i prvi među prvima Mustafa, ef.*[endija], *sin Jusuf ef.*[endije], *muderris u kasabi Tešnju i imam sultan Selimove džamije u tešanjskoj tvrđavi.*"[73] To je jedan od dokaza da je ova *džamija* postojala i u vrijeme neposredno prije 1755. godine, izuzev ukoliko "*Mustafa, ef.*[endija], *sin Jusuf ef.*[endije], *muderris u kasabi Tešnju*" nije samo titularno, a što je malo vjerovatno, nosio naslov "*imama sultan Selimove džamije u tešanjskoj tvrđavi*". Međutim, poznato je da u islamskoj civilizaciji u području vjerskih službi i dužnosti ne postoje *titularni naslovi*, kao što je slučaj u okvirima kršćanske crkve. O karakteru ove *džamije* veoma je teško govoriti, jer njenih ostataka nema. Može se pretpostaviti da je ista, u stvari, predstavljala jedan od

---

[71] BBA, Maliye defteri No 15730/1-2; Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husref-begove biblioteke 2-3(1974), 161-174. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 173.

[72] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 38.

[73] Alija Bejtić, "Prosvjetne prilike u Novom Šeheru polovicom osmanaestog stoljeća". *El Hidaje* 7(1943-1944), 132 i d. Preneseno i u djelu Adin Ljuca, *Maglaj. Na tragovima prošlosti.* Prag (Praha) – Maglaj, 1999, 214 i d., posebno 217.

objekata unutar utvrđenja (cjelokupnog fortifikacijskog objekta), ili samo jedan dio (tačno određeni prostor) njegove cjeline koji je izdvojen za vjerske potrebe posade tvrđave. Nije poznato da li je ta tvrđavska *džamija* mogla imati *minaret*. Može se pretpostaviti da jeste, ali to nije bilo obavezujuće. U tom slučaju, ona bi imala pune odlike *džamije*. Međutim, ukoliko nije imala *minaret* - tada bi se mogla, prema ustaljenom običaju na prostorima Bosanskog *ejaleta*, pa čak i nešto šire, svrstati u kategoriju *mesdžida*.[74] S obzirom na to da je Sufi Oručev *mesdžid* u Tešnju, kako se smatra, u stvari predstavljao *tekiju* to je *džamija sultana* Selima I dugo vremena, tj. sve do podizanja Gazi Ferhad-begove *džamije*, bila jedina *džamija* u mjestu Tešanj.[75] Osmanski popis iz 1604. godine ne donosi spomen niti tvrđave i tvrđavske posade niti *džamije* unutar tešanjske tvrđave, što ne znači da ista nije navedene godine još uvijek postojala i bila u funkciji.[76] Izostavljanje spominjanja tvrđavske posade i *džamije* unutar tvrđave u *kasabi* Tešanj ne predstavlja poseban slučaj koji bi govorio da ta *džamija* navedene godine nije postojala. Naime, kako *sultanske* (tj. carske) *džamije* koje su bile podignute za potrebu vojnika unutar utvrđenja nisu predstavljale dohodovne objekte i nisu pripadale tačno određenom *vakufu*, iste veoma često nisu bile popisivane u popisnim *defterima*. Zanimljivo je da crtež koji je nastao za vrijeme opsade tešanjske tvrđave od strane austrijske vojske predvođene princom Eugenom od Savoje 1697. godine ne donosi prikaz *minareta* unutar tvrđave već samo jedan *minaret* izvan utvrđenja, tj. u samoj *Čaršiji*.[77] Posebno pitanje predstavlja

---

[74] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 168. Izdato i kao posebno izdanje pod istim naslovom u Sarajevu 1942. g., str. 15.

[75] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39.

[76] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 363-365.

[77] Vidj. *Tešnjak*, privredno-kulturni informator - 1989, Tešanj, 1989, poglavlje Prinz Eugen von Savoyen, 165 i d., sl. na str. 168. Drugi postojeći crtež iz napada vojske princa Eugena od Savoje na tešanjsku tvrđavu 1697., koji detaljnije prikazuje samu tvrđavu u toku napada, autoru ovog teksta ovom prilikom nije bio dostupan iako je isti vidio kao kopiju iz *Državnog arhiva* Republike Austrije u Beču

upit da li je *džamija sultana* Selima I u tešanjskoj tvrđavi mogla predstavljati predosmanski objekt franjevačke crkve Sv. Jurja ukoliko je ista crkva, kao dio franjevačkog samostana, bila podignuta unutar tvrđave? Hipotetički gledano središnja osmanska vlast je mogla preuzeti navedeni objekt i preurediti ga u *džamiju* posvećenu *sultanu* Selimu I. Navedeni upit je dvoslojan. Isto pitanje može se postaviti i na drugi način: tj. da li je *džamija sultana* Selima I u tešanjskoj tvrđavi mogla biti podignuta na *toposu* predosmanskog objekta franjevačke crkve Sv. Jurja koji je središnja osmanska vlast mogla preuzeti nakon što je, hipotetički gledano, sami objekt franjevačke crkve mogao stradati u osvajanju tvrđave? U ovom posljednjem slučaju radilo bi se u preuzetom *toposu* srednjovjekovnog kršćanskog katoličkog *locus sacera* koji nastavlja svoje postojanje kao, svojevrsni, "islamski" *locu sacer*. Na dosadašnjem stepenu istraživanja o ovom pitanju mogu se navoditi samo hipotetičke pretpostavke.

8.1.2. *Sufi Oručev mesdžid*

Drugi značajan verski objekt u Tešnju predstavljao je Sufi Oručev *mesdžid* koji je činio dio Oručevog *vakufa*, a koji je sadržavao i gotovinski iznos od 20.000 *akči*. I u ovom slučaju *"Službenici spomenutog vakufa dobivaju plaće od prihoda koji se stekne davanjem novca pod interes, na zakonom dozvoljeni način."*[78] Adem Handžić smatra da je Sufi Oručev *mesdžid* sagrađen između 1530. i 1540. godine od strane *derviša* Oruča, te da je predstavljao prvo mjesto i objekt podignut za molitvu u podnožju tešanjske tvrđave, tj. u budućoj *kasabi* Tešanj. U kontekstu ranije iznesenih mišljenja au-

---

(*Österreichisches Staatsarchiv*, Wien). Navedeni crtež nalazio se kao kopija u arhivi Mustafe Ćemana iz koje je nestao krajem osamdesetih godina 20. st. Autor ovog teksta ne može pouzdano navesti da li je na istom crtežu bio vidljiv, tj. bio prikazan i *minaret džamije* unutar tvrđave.

[78] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia,* Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 362-363; Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 166-176. Izdato i kao posebno izdanje pod istim naslovom u Sarajevu 1942. g., 15. str.

tora ovog teksta, izraz "*u podnožju tešanjske tvrđave*" je u prostornom unutarnaseobinskom odnosu veoma relativan. Naime, prostorni unutarnaseobinski odnosi sasvim su različiti ukoliko se prihvate dvije pretpostavke. Prva je da se Sufi Oručev *mesdžid* nalazio neporedno pod utvrđenjem /Gradinom/ s njegove sjeverene strane, u kojem slučaju njegova identifikacija s današnjom Hamza-begovom *džamijom* ne može biti prihvaćena. Druga je da se Sufi Oručev *mesdžid* nalazio u nešto širem prostoru pod utvrđenjem /Gradinom/ s njegove sjeverozapadne strane, u kojem slučaju se identifikacija Sufi Oručeva *mesdžida* s današnjom Hamza-begovom *džamijom* može prihvatiti. Ovaj *mesdžid* prvotno je služio kao *tekija* za okupljanje *derviša* i predstavlja najstariji objekt koji je u *kasabi* Tešanj bio podignut od strane *derviša.* Danas je to objekt koji je tokom vremena pregrađivan i, prema navodima Adema Handžića, sačuvan pod imenom Hamza-begova *džamija,*[79] a koji se nalazi na spoju mahale Tabaci i današnje *Donje Čaršije.*

8.1.3. *Čaršijska, Ferhad-begova* ili *Sukija džamija*

Pitanje prvenstva među tešanjskim *džamijama* do danas, na neki način, još uvijek ostaje otvorenim. Adem Handžić, inače porijeklom iz Tešnja, u kontekstu svoje opće rasprave o Gazi Ferhad-begu, daje prednost Gazi Ferhad-begovoj *džamiji* kao sastavnom i temeljnom objektu njegovog *vakufa.* Navedeni autor ne daje posebnu elaboraciju i ne navodi razloge koji su mu služili kao temelj zaključivanju. Handžić smatra da je "*Ferhad-beg (je) za Tešanj predstavljao njegova prvog vakifa i stvarnog osnivača muslimanskog gradskog naselja u podgrađu tešanjske tvrđave.*"[80] Ferhad-beg je bio sin osmanskog dužnosnika Iskendera i sestre *sultana* Sulejmana Veličanstvenog. Inače, kao sultanov zet, Iskender je

---

[79] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39. Up. i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historijai grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo.

[80] Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husref-begove biblioteke 2-3(1974), 161-174. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 174. Vidj. i Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 168.

obnašao dužnost *subaše* - nadzornika imanja - i u Bosni je imao određene posjede (*zeamet*). Službovao je kao *subaša* u vrijeme namjesništva Bosanskog *sandžakbega*. Nešto kasnije postao je osobni tajnik (*ketüda*, odnosno *kahya*) Bosanskog *sandžakbega*.[81] Zanimljivo je da je, prema mišljenju Mustafe Ćemana, Gazi Feradbeg godine 1554. (?) [znak upita nalazi se u izvornom tekstu autora Mustafe Ćemana] dao sagraditi *džamiju* u Tešnju, koja se naziva *Čaršijska*, Ferhad-begova ili *Sukija džamija*. Zanimljivo je da Mustafa Ćeman ovaj navod donosi pod znakom upita![82] Interesantno je da isti autor (M. Ćeman) stavlja podizanje *džamije* u 1554. (?) godinu, a da se pri tome poziva na rad Adema Handžića[83] koji ne donosi ovaj podatak. Godinu 1564. kao vrijeme podizanja ove *džamije* donose Đoko Mazalić[84] i Hamdija Kreševljaković, pri čemu Mazalić ne navodi odakle je uzeo ovaj podatak. Očito je da je taj podatak Đoko Mazalić preuzeo od Hamdija Kreševljakovića[85] koji pak citira Franju Račkog.[86] Međutim, Adem Handžić u jednom svom novijem radu donosi podatak da je Ferhadija *džamija* u Tešnju podignuta 1559. godine,[87] ali, nažalost, ne navodi potpun izvor iz kojeg je preuzeo novi podatak o dataciji podizanja ove *džamije*. Može se pretpostaviti da je Mustafa Ćeman, iako je poznavao ovaj rad Đoke Mazalića i Hamdije Kreševljakovića, u svojoj *Kronologi-*

---

[81] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39. Up. i Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX vijeka". *Anali* GHB 5-6(1978),165-180, posebno, 168-169. Sarajevo; up. i Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima I-II*. Sarajevo, 1988, II dio, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839.

[82] Mustafa Ćeman, "Kronologija Tešnja i okolice". *Tešnjak*, privredno-kulturni informator, 1989, Tešanj, 1989, 107.

[83] Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću." *Anali* Gazi Husref-begove biblioteke 2-3(1974), 161-174. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni*. Istanbul, 1994, 169. i d., posebno 173.

[84] Đoko Mazalić, "Tešanj". *Glasnik Zemaljskog muzeja* u Sarajevu N.S. 8(1953), 300.

[85] Hamdija Kreševljaković, "Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini". *Djela*, Naučno društvo BiH, knj. XVII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 12. Sarajevo, 1961, 79.

[86] Franjo Rački, "Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskog pašaluka". Starine JAZU, knj. 14(1882), 188, Zagreb.

[87] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39.

ji[88] previdio ovaj podatak i, u želji da više pojasni djelovanje Gazi Ferhad-bega tokom osnivanja i djelovanja Gazi Husref-begova *vakufa* u Tešanjskoj *nahiji* u 16. stoljeću, citirao upravo navedeni rad Adema Handžića.[89] Mustafa Ćeman ne navodi druge podatke na temelju kojih bi uobličio navedeni zaključak.[90]
Gazi Ferhad-beg je umro 29. januara 1568. godine i ukopan je u Tešnju u *haremu* njegove *džamije.*[91] U sačuvanoj *vakufnami* ovog *vakifa* navodi se da je ovaj *vakif "uvakufio carsku džamiju koju je napravio u kasabi Tešanj."* [92] Veoma je zanimljiv navod da je ovaj *vakif "uvakufio carsku džamiju"* (?!). I pored značaja *vakifa* Gazi Ferhad-bega, ako ne kao utemeljitelja (?!) *kasabe* Tešanj, tada svakako kao osobe značajne za njen razvoj, ne može se izbjeći postavljanje pitanja da li se iza djelovanja ovog *vakifa*, možda - u stvari, krije djelovanje državne komponente u razvoju urbanih naselja, tačnije samoa *sultana*? Da li je, možda, *vakif* Gazi Ferhad-beg (i) u slučaju Tešnja djelovao po planski utemeljenom zahtjevu samog

---

[88] Mustafa Ćeman, "Kronologija Tešnja i okolice". *Tešnjak*, privredno-kulturni informator, 1989, Tešanj, 1989, 107.
[89] Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husref-begove biblioteke 2-3(1974), 161-174. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 169 i d., posebno 182-183.
[90] U ostavštini umrlog Mustafe Ćemana koja je samo jednim manjim dijelom bila dostupna autoru ovog teksta nisu pronađeni nikakvi pisani podaci koji bi potkrijepili ovu tvrdnju, odnosno dataciju. Kako se jedan dio arhivske ostavštine Mustafe Ćemana nalazi u *Narodnoj biblioteci - Naučni odjel* u Tešnju, autor ovog teksta ne može isključiti postojanje određenih podataka na temelju kojih je spomenuti autor (Mustafa Ćeman) uobličio svoj zaključak po ovom pitanju. Arhivska zaostavština Mustafe Ćemana, koja se nalazi u *Narodnoj biblioteci - Naučni odjel* u Tešnju, autoru ovog teksta (M. H. Ćemanu) nije bila dostupna. Prema mišljenju autora ovog teksta rad Adema Handžića *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, bio je poznan Mustafi Ćemanu, ali nije pouzdano poznato da li je bio i dostupan ovom autoru (Mustafi Ćemanu) pred njegovu smrt 1999. g.
[91] Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husref-begove biblioteke 2-3(1974), 161-174. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 173; Mehmed Mujezinović, "Konzervacija nadgrobnog spomenika Ferhada, sina Skenderova u Tešnju". *Naše starine* 6(1959), 247-249, Sarajevo.
[92] Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX vijeka". *Anali* GHB 5-6(1978),165-180, posebno, 177, Sarajevo; up. i Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima I-II.* Sarajevo, 1988, II dio, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839.

sultana? Tim prije što je bio sin sestre *sultana* Sulejmana Veličanstvenog. Naime, članovi uže ili nešto šire *sultanske* porodice mogli su djelovati u skladu s interesima samog *sultana*, odnosno po jasno razrađenim planovima koji su mogli određivati i djelovanje njenih pojedinih članova kao *vakifa*. U navedenom kontekstu njihovo djelovanje moglo je predstavljati odraze državnih interesa i imati odlike državne komponente u urbanizaciji područja Bosanskog *sandžaka*, odnosno *ejaleta*. Gazi Ferhad-begova *vakufnama* izdata je, svakako, određeno vrijeme prije smrti *vakifa*. Ako se pretpostavi da je *vakufnama* izdata 1567. godine, da je za podizanje spomenute *džamije* bilo potrebno oko dvije godine, tada se može reći da se moglo započeti s njenom gradnjom 1565. godine. Da bi se moglo pristupiti podizanju *džamije* kao objekta *vakufa*, dotični *vakif* (Gazi Ferhad-beg) morao je prije 1565. godine riješiti pitanje imovinskog vlasništva nad zemljištem koje je *uvakufio* i na kojem je odlučio podići *džamiju*. Stoga se dobijanje *temlikname*[93] na određeno zemljište namijenjeno ustrojavanju *vakufa* u *kasabi* Tešanj, te za podizanje *džamije* unutar njega, može slobodno staviti najkasnije u 1564. godinu. Upravo tu godinu donose Hamdija Kreševljaković i Đoko Mazalić. Pri tome je poptrebno naglasiti da Mustafa Ćeman nije tek tako prešao preko podataka kojima je raspolagao, te da postoji mogućnost da je ovaj autor tokom svog istraživačkog rada mogao imati uvid u pojedina izvorna djela (rukopise) unutar kojih je mogao naći i niz podataka zabilježenih u integralnim dijelovima tekstova ili na marginama pojedinih djela.[94] Među takvim podacima mogli su biti i neki koji su se odnosili na osnivanje i podizanje Gazi Ferhad-begove *džamije* i *Dar-ul Kur'ana* u *kasabi* Tešanj, a koje je podatke isti autor samo sumarno unio u svoju *Konologiju* ostaviviši pri tome, po svemu sudeći, detaljnija razmatranja po ovom pitanju za kasnija vremena. Međutim, autor ovog teksta došao je, neovisno o podatku koji daje Mustafa Ćeman, do saznanja da se datum podizanja Gazi Ferhad-begove *džamije* u Tešnju treba spustiti u nižu godinu (tj. taj čin je nešto stariji), o čemu će govoriti u posebnom odlomku ovog teksta.

---

[93] *Temliknama*, ar. *tamlīk*, davanje u vlasništvo, perz. *nāme*, pismo. Ima značenje darovnog pisma *sultana* kojim se državna zemlja prenosi u privatno vlasništvo. Isto značenje ima i izraz *mulknama*.

[94] Vidjeti o tome u nastavku ovog teksta.

U analizi niza podataka koji se odnose na osnivanje i podizanje Gazi Ferhad-begove *džamije* i *Dar-ul Kur'ana* u *kasabi* Tešanj pojavljuje se pitanje kako objasniti ovu razliku od 14 godina između podataka (datacija *vakufname* koju donosi M. Ždralović: 1568. g.), odnosno 10 godina u dataciji podizanja *džamije* (koju donose Hamdija Kreševljaković i Đoko Mazalić: 1564. g. i Mustafa Ćeman: 1554. g.)? Ovdje bi se moglo raditi o dvije mogućnosti. Jedna je da je Mustafa Ćeman raspolagao određenim podacima koji su mu omogućili da donese zaključke o podizanju džamije i *Dar-ul Kur'ana* u *kasabi* Tešanj u godinama koje navodi u svom radu.[95] Naime, Mustafa Ćeman tokom svojeg djelovanja u području bibliotekarstva i kulture na području općine Tešanj (pa i šire - na području Bosne i Hercegovine) svoju djelatnost usmjerio je i na sakupljanje starih rukopisa, posebno već vidljivih tragova ostataka privatne biblioteke Tešanjskog *muftije* Mustafe Ševki Užičanina koji je 1868. godine svoju biblioteku poklonio gradu Tešnju kao *vakuf* (tj. u formi *vakufa*).[96] Svojim specifičnim položajem i djelovanjem (porijeklom iz općine Tešanj, a s namještenjem u Zagrebu) Mustafa Ćeman se nije usredotočio na prikupljanje rukopisa iz spomenute, ali i iz drugih biblioteka, na način da bi isti postali njegovo vlasništvo. Usmjerio je koncentraciju rukopisa u pravcu privatne kolekcije Mehe Bajraktarevića, amatera - kolekcionara i zaljubljenika historije Tešnja, te potom u pravcu *Naučnog odjela Narodne biblioteke* u Tešnju.[97] Meho Bajraktarević, prijatelj i drugogodišnji saradnik Mustafe Ćemana, bio je ozbiljna osoba koja je u tadašnjem **historijskom trenutku** i **političkim prilikama** mogla garantirati sigurnost sakupljenih rukopisa i iste potom, **u povoljnom trenutku**, usmjeriti u pravcu *Naučnog odjela Narodne*

---

[95] Mustafa Ćeman, "Kronologija Tešnja i okolice". *Tešnjak*, privredno-kulturni informator, 1989, Tešanj, 1989, 107 i d.

[96] Mustafa Ćeman, *Tešnjak*, privredno-kulturni informator. Tešanj, 1988, 125. O ovoj biblioteci vidjeti detaljnije kod Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo.

[97] Poznato je da su Mustafa Ćeman i Meho Bajraktarević sakupljali stare rukopise i predavali ih *Naučnom odjelu Narodne biblioteke* u Tešnju. Kasnije je i cijela kolekcija Mehe Bajraktarevića ušla u okvire fonda *Naučnog odjela Narodne biblioteke* u Tešnju.

biblioteke u Tešnju.[98] Može se pretpostaviti da je Mustafa Ćeman tokom rada na okupljanju rukopisa biblioteke Tešanjskog *muftije* Mustafe Ševki Užičanina mogao imati uvid u pojedina djela ove biblioteke unutar kojih je mogao naći i niz podataka zabilježenih u integralnim dijelovima tekstova ili na marginama pojedinih djela. Među takvim podacima mogli su biti i neki koji su se odnosili na osnivanje i podizanje Gazi Ferhad-begove *džamije* i *Dar-ul Kur'ana* u *kasabi* Tešanj, a koje je podatke isti autor samo sumarno unio u svoju *Konologiju* (objavljena 1989. g.) ostaviviši pri tome, po svemu sudeći, kao što je već rečeno, detaljnija razmatranja po ovom pitanju za kasnija vremena.[99] Međutim, disolucija Jugoslavije i izbijanje Agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine omeli su Mustafu Ćemana u tome. Druga mogućnost je da se u tekstu Mustafe Ćemana desila omaška, pa je [usljed koje je] ovaj autor umjesto datacije izdavanja *vakufname* i osnivanja *džamije* u 1564. godini, donio podatak o 1554. godini (?!). Međutim, pri tome je potrebno voditi računa i o načinu izdavanja *vakufnama*. Danas se, naime, bez sigurnih podataka ne zna da li je neki *vakif* izdavao samo jednu ili više *vakufnama*, odnosno ne zna se da li je, npr. u slučaju *vakufname* Gazi Ferhad-bega iz vremena prije 1568.

---

[98] Kolekcija rukopisa privatne biblioteke tešanjskog *muftije* Mustafe Ševki Užičanina, po svemu sudeći, rasuta je iz jedinstvene cjeline u godinama nakon Drugog svjetskog rata. Dijelovi ove kolekcije u ovom trenutku identificirani su na tri lokacije, tj. u tri vlasništva: u *Naučnom odjelu Narodne biblioteke* u Tešnju kao kolekcija Mehe Bajraktarevića, u *Medžilisu Islamske zajednice* Tešanj, te u privatnom vlasništvu porodica Adema i Huseina Smajića u Miljanovcima u općini Tešanj. O toj kolekciji vidjeti Meho Bajraktarević, "Nad ostacima jedne zbirke". *Odjek* XXX(1977), 12, 17-18; Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz XIX stoljeća". *Anali* GHB u Sarajevu 5-6(1978), 165; up. i Muhamed Ždralović, *Bosanskohercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima I-II*. Sarajevo, 1988, II dio, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839; Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 90-91, Sarajevo.

[99] U tom kontekstu bilo bi potrebno pregledati privatnu zaostavštinu umrlog Mustafe Ćemana koja se jednim dijelom nalazi u porodičnom, a drugim dijelom u vlasništvu *Naučnog odjela Narodne biblioteke* u Tešnju. Oba dijela navedene zaostavštine autoru ovog teksta nisu bila dostupna tokom istraživanja za rad na ovom tekstu. Bio je dostupan samo jedan manji dio koji se nalazi u vlasništvu autora ovog teksta.

godine, ista *vakufnama* istovremeno predstavlja i prvu i jedinu *vakufnamu*?

Pitanje adtribucije pojedinih *džamija* na području Bosne i Hercegovine koje nose ime *Ferhadija* dugo vremena bilo je otvorenim i nejasnim. Smatralo se da je ista osoba (*vakif* Ferhad-beg) dala podići *džamije* koje su pod imenom Ferhadija postojale u Tešnju, Sarajevu, Banja Luci i Žepču.[100] Ako je suditi po natpisu na *nišanu* tešanjskog Gazi Ferhad-bega, tada je taj *vakif* umro 975. godine A.H., odnosno 1567/1568.[101] Na temelju analize podataka koje donose pojedini autori u obradi ovog pitanja[102] može se iz atribucije *Ferhadija džamije* u Žepču isključiti sarajevskog *vakifa* Ferhad-bega Vukovića Desisalića (utemeljitelj *Ferhadija džamije* u Sarajevu), Ferhad-bega Ulamapašića (unuk Bosanskog Sandžak-bega Ulama-bega /kasnije paše/) i Ferhad-bega Sokolovića (utemeljitelj *Ferhadija džamije* u Banja Luci). Stoga ostaje kao mogući *vakif* žepačke i tešanjske *Ferhadija džamije* Gazi Ferhad-beg. Ako se to

---

[100] Hamdija Kreševljaković, "Žepče". Kalendar Napredak za 1937. g. Sarajevo, 1936, 234-242, citirano prema djelu Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela* II, Saerajevo, 1991, 711; Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 44; Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika.* Knjiga II, Istočna i centralna Bosna, Sarajevo, 1977, 246.

[101] Hamdija Kreševljaković, "Žepče". Kalendar Napredak za 1937. g. Sarajevo, 1936, 234-242, citirano prema djelu Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela* II, Sarajevo, 1991, 711. Up. i Mehmed Mujezinović, "Konzervacija nadgrobnog spomenika Ferhada, sina Skenderova u Tešnju". *Naše starine* 6(1959), 247-249, Sarajevo; Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX vijeka". *Anali* GHB 5-6(1978),165-180, posebno, 168, Sarajevo; up. i Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II. Sarajevo, 1988, II dio, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839; Mustafa Ćeman, "Kronologija Tešnja i okolice". *Tešnjak*, privredno-kulturni informator, 1989, Tešanj, 1989, 105-107.

[102] Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini.* Zagreb, 1931, 19; Hazim Šabanović, "Bosanski namjesnik Ferhad-beg Vuković-Desisalić". *Zbornik* Filozofskog fakulteta u Beogradu, IV - 1(1957), 123 i d.; H. Škapur, "Ferhad-paša Sokolović i njegove zadužbine". Glasnik VIS god. XXX, br. 1-2(1967), 17-24; XXX br. 3-4(1967), 126-128; XXX br. 5-6(1967), 227-232; XXX br. 7-8(1967), 314-319; XXX br. 9-10(1967), 412-416.

prihvati, tada je žepačka *Ferhadija džamija* bila sagrađena svakako nešto prije 1568. godine kada je umro Gazi Ferhad-beg.[103]
Prema već izrečenom mišljenju Ferhad-beg, sin Iskendera (na temelju povijesnih izvora smatra se da je bio sin sestre *sultana* Sulejmana Veličanstvenog[104]), bio je bliski saradnik i nadzornik dijela

---

[103] Hamdija Kreševljaković, "Žepče". Kalendar Napredak za 1937. g. Sarajevo, 1936, 234-242, citirano prema djelu Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, Sarajevo, 1991, 712; Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX vijeka". *Anali* GHB 5-6(1978),165-180, posebno, 168, Sarajevo; up. i Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II. Sarajevo, 1988, II dio, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839; Mustafa Ćeman, "Kronologija Tešnja i okolice". *Tešnjak*, privredno-kulturni informator, Tešanj, 1989, 105-107.

[104] Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX vijeka". *Anali* GHB 5-6(1978),165-180, posebno, 168, Sarajevo; Mustafa Ćeman, "Kronologija Tešnja i okolice." *Tešnjak*, privredno-kulturni informator, 1989, Tešanj, 1989, 105-107. Veoma je zanimljivo da Adem Handžić, koji se doticao pitanja identifikacije osobe Gazi Ferhad-bega, tešanjskog *vakifa*, u svom radu "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* Gazi Husref-begove biblioteke 2-3(1974), 161-174. Sarajevo, objavljenom i u djelu *Studije o Bosni*. Istanbul, 1994, 169-184, nije više nikada komentirao ovo pitanje nakon što je Muhamed Ždralović 1978. g. objavio spomenuti rad o *medžmui tešanjskog kadije Abdulkerima*. Autor ovog teksta slobodan je, kao poznavatelj određenog dijela ove problematike, naglasiti da je Mustafa Ćeman iz Tešnja, pažnju znanstvenih krugova na postojanje rukopisa *medžmue tešanjskog kadije Abdulkerima* skrenuo privatnim kontaktima i iste usmjerio na obradu rukopisa. Mustafa Ćeman je nastojao da se ovaj rukopis nađe u nekoj od rukopisnih kolekcija, te je istu usmjerio ka kolekciji Mehe Bajraktarevića u Tešnju, kojeg je i uputio da u javnosti objavi jedan rad o postojanju određenih zbirki rukopisa u Tešnju /vidj. Meho Bajraktarević, "Na ostacima jedne zbirke". *Odjek* 30(1977), 12, 17-18, Sarajevo/. Nakon toga Mustafa Ćeman je uredio da ovaj rukopis dođe na stručnu obradu kod orijentaliste Muhameda Ždralovića koji je isti rukopis objavio 1978. g. pod navedenim naslovom. Kako je Adem Handžić (umro 1998.) rođeni Tešnjak, često je boravio u Tešnju i susretao se s Mehom Bajraktarevićem i Mustafom Ćemanom, kada su najviše razgovarali o historiji Tešnja, to je imao priliku da dobije na uvid rukopis *medžmue*, da bi potom mogao izvršiti određene analize, provjere, uporedbe i daljnja istraživanja, te u svoje radove uvrstiti nove podatke o Gazi Ferhad-begu. Nažalost, Handžić to nije učinio, iako mu je rukopis *medžmue* bio poznat. Autor ovog teksta navodi ovu bilješku da skrene pozornost na mogućnost da je umrli Adem Handžić radio na jednom posebnom djelu posvećenom osobi Gazi Ferhad-bega, tešanjskog *vakifa*, te bi, stoga, bilo veoma važnim provjeriti u ostavštini umrlog Adema Handžića moguće postojanje završenog ili nezavršenog rukopisa posvećenog Gazi Ferhad-begu. Rad Adema Handžića na istraživanju historijskih vrela i općenito historije prekinut je 1992. izbijanjem

vakufa Gazi Husref-bega s kojim je dugo vremena bio aktivan u području *nahija* Maglaj i Tešanj, odnosno za koje je postao posebno vezan.

Ferhad-begova *džamija* u Tešnju predstavljala je dio *vakufa* ovog istaknutog *vakifa*. Ista se naziva i *Čaršijska*, Ferhad-begova ili *Sukija džamija*, a podignuta je u 16. stoljeću, prema nekim mišljenjima (tačnije) 1564. godine (?!). *Džamija* ima relativno masivne zidove, te nad prostorom za vjernike veliku kupolu i tri manje kupole nad ulaznim dijelom (predvorjem). Glavna odlika ovih kupola jeste da su iste rađene u drvetu. Prema mišljenju Adema Handžića, ali i po mjesnoj tradiciji, Ferhad-begova *džamija* je, *"po svoj prilici, bila presvođena* [kamenom] *kupolom."*[105] Međutim, stručnjaci iz nekadašnjeg *Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture*[106] u Sarajevu smatraju da nema osnova za takvo mišljenje, jer *džamija*, iako danas ima kupolu izvedenu u drvetu pod četveroslivnim krovom, nikada nije bila presvođena kamenom kupolom (!?).[107]

Agresije na Bosnu i Hercegovinu, koja je donijela razaranje (spaljivanje) Orijentalnog instituta u Sarajevu, izbjeg Handžića iz stana čime je ostao bez svoje osobne stručne biblioteke i prikupljenih podataka, te njegov daljnji izbjeg u Istanbul gdje je nastavio istraživati kolekcije starih osmanskih rukopisa u arhivima Istanbula. Autor ovog teksta imao je zadovoljstvo susresti Adema Handžića upravo u vrijeme kada je pripremao više svojih radova u bogatoj biblioteci *IRCIC*-a u Yildiz palači u Istanbulu.

[105] Autor teksta misli na kamenu kupolu, vidj. Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* GHB, 2-3(1974), 161-174. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni*. Istanbul, 1994, 173-174. Up. i Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 38 i d.

[106] Sada *Zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Federacije Bosne i Hercegovine* u Sarajevu.

[107] Isto mišljenje dijeli i dr. Muhamed Hamidović, prof. i dekan na *Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu* i nekadašnji direktor *Zavoda za zaštitu kulturnog i historijskog naslijeđa i prirodnih rijetkosti Federacije BiH* u Sarajevu (mišljenje izneseno autoru teze u osobnom razgovoru 2004. g.). Međutim, ovo pitanje ostaje otvorenim sve do trenutka dok se ne pojave drugi historijski izvori koji bi potvrdili postojanje kamene kupole na *džamiji*, odnosno do trenutka dok se ne izvrše adekvatna ispitivanja *džamije*, pri čemu posebnu pažnju treba posvetiti naročito zanimljivoj debljini zidova *džamije* i njihovom završetku u gornjem dijelu gdje bi se mogao očekivati njihov prijelaz u *trompe* ili *pandantife* i prijelaz u kupolu. Ovom pitanju potrebno je pristupiti s najvećim oprezom, jer se moguće postojanje kamene kupole na ovom objektu ne može isključiti i iz jednog sasvim logičnog zaključka. Kao suvremenik Gazi Husref-bega, kao njegov vojvoda i

osobni nadzornik njegovih posjeda (dijela *vakufa*), kao osoba koja je raspolagala značajnim posjedima i uživala veliki ugled, te osoba koja je znatno nadživjela Gazi Husref-bega, Gazi Ferhad-beg je svakako nastojao podići *džamiju* koja bi na neki način, ako ne veličinom tada svakako približnim i u to vrijeme prevladavajućim oblikom, bila jednaka ili u umanjenoj veličini odgovarala *džamiji* koju je podigao njegov veliki zaštitinik i povjeritelj Gazi Husref-beg u Sarajevu, te *džamijama* ostalih značajnih *vakifa* koje su podizane u Sarajevu i drugim gradovima (npr. u susjednom Maglaju). Kao osoba koja je živjela u Tešnju i starala se o veoma velikom dijelu Gazi Husref-begova *vakufa* koji se nalazio u tešanjskom kraju, Gazi Ferhad-beg je, svakako, radi svog osobnog statusa i statusa vlasti koju je predstavljao, te radi onovremene pune simbolike *džamije* i njene kupole (sasvim logično je to očekivati), morao dati podići *džamiju* s kamenom kupolom. Financijskih sredstava i graditeljskih stručnjaka je bilo dovoljno koji su mogli biti utrošeni i angažirani na podizanju objekta s kupolom. Druga stvar o kojoj treba voditi računa kada se govori o navedenom pitanju jeste činjenica da je austrijska vojska predvođena princom Eugenom od Savoje 1697. u svom prodoru u srednju Bosnu, na povratku od Sarajeva, zauzela i zapalila Tešanj i tokom više dana bezuspješno opsjedala tvrđavu Tešanj. Tom prilikom u napadu na samo naselje (*kasabu*) stradao je veliki broj objekata među kojima je, svakako, stradala i Gazi Ferhad-begova *džamija*. Naime, *kasaba* Tešanj nije bila zatvorena unutar obrambenih gradskih zidina, te je stoga cijelo naselje bilo izloženo nesmetanom napadu austrijske vojske. Stoga je navedena *džamija* tom prilikom mogla izgubiti i svoju izvornu i u kamenu izvedenu kupolu, odnosno kupole. Ekonomska kriza koja je uslijedila u Osmanskom Carstvu poslije ratnih razaranja i teritorijalnih gubitaka u Velikom bečkom ratu i poslije mira u Sremskim Karlovcima 1699. nije pružila prilike za obnovu navedene *džamije* i ponovno podizanje kupole, tj. kupola. Može se pretpostaviti da, kada su hitne intervencije na navedenoj *džamiji* (radi njene obnove i zatvaranja prostora improviziranom /četveroslivnom ?/ krovnom konstrukcijom) jedanput bile već izvedene tada se više nije išlo na naknadnu punu rekonstrukciju kupole u kamenu. Kao sjećanje na postojanje kamene kupole na navedenoj *džamiji* kasnije je u jednom ekonomski pogodnom trenutku i(ili) trenutku njenog popravaljanja (ako ne već prilikom prve obnove), može se pretpostaviti, bila izvedena kupola u drvetu koja je, zajedno s tri manje kupole (također izvedene u drvetu) nad ulaznim dijelom (trijemom) u *džamiju*, bila pokrivena tankim olovnim limom (?!). Pri tome je potrebno naglasiti upit da li su drvene podkonstrukcije kupola (posebno glavne kupole) mogle nositi pokrov izveden u teškom olovnom limu?! Ovo pitanje do sada uopće nije postavljano, a njegova važnosti u raspravljanju o navedenom problemu je izuzetna. Određene zamjerke koje se mogu dati navedenom mišljenju autora ovog teksta mogu se pokušati otkloniti napomenom da se danas ne zna do koje razine je bilo oštećenje na navedenoj *džamiji* koje je načinjeno 1697. Naime, razaranjem kupole i, po svemu sudeći, paljenjem *džamije*, djelovanjem atmosferilija, te obnovom *džamije* mogao je stradati ili biti uklonjen i gornji (završni) dio zidova *džamije* koji je mogao sadržavati i ostatke konstrukcijskih dijelova *trompa* ili *pandandifa* (najvjerovatnije *pandantifa*). Na taj način su mogli biti izgubljeni ili uklonjeni posljednji ostaci (detalji) koji bi mogli danas

Tokom Prvog svjetskog rata s kupola je, prema mjesnoj tradiciji, skinut olovni (?!) pokrov (upit i naglasak autora ovog teksta). Umjesto njega nad *džamijom*, odnosno kupolama, konstruiran je novi četveroslivni krov koji je pokriven crijepom. Nova krovna konstrukcija pod svoje okrilje stavila je sve četiri kupole koje se stoga izvana više niti ne vide. Time je *džamija* izgubila svoj izvorni oblik, a njene estetske vrijednosti su znatno umanjene. U analizi Gazi Ferhad-begove *džamije* u Tešnju ostao je nezamiječen jedan veoma važan detalj, odnosno važno pitanje. Naime, pitanje statičkog opterećenja i izdržljivosti drvene konstrukcije na sve četiri kupole, posebno na onoj glavnoj, pokrivenih teškim olovnim limom nije razmatrano niti u jednom kontekstu rasprava o ovoj džamiji. Oko *džamije* uobličeno je manje groblje (*mezaristan*) unutar kojeg se nalaze, pored ostalih, i grobovi (*mezar*) Gazi Ferhad-bega i njegovog pomoćnika.[108] Na jugozapadnom dijelu *harema džamije* nalazi se *meitaš*.[109]

8.1. 4. Ostale *džamije* i *mesdžidi*

Iz izloženog je vidljivo da je u Tešnju 1604. g. postojala samo jedna *džamija* s još jednim *mesdžidom*. U kasnijim stoljećima broj *džamija* se povećao. Do danas su poznate na temelju očuvanih objekata, usmene tradicije i historijskih izvora. U pojedinim slučajevima je veoma teško ili, čak, nemoguće identificirati objekte koje donose historijski izvori s postojećim objektima.

---

svjedočiti o postojanju kamene kupole na navedenom objektu prije 1697. Međutim, nisu sačuvanai niti ostaci kamenih stupova koji su se trebali nalaziti na ulaznom trijemu *džamije*, a koji su nosili (?!) tri pretpostavljene manje kupole. Vidj. Hamdija Hajdarović, *Bosna, Hrvatska, Hercegovina. Zemljovidi, vedute, crteži i zabilješke grofa Luigija Ferdinanda Marsiglija krajem XVII. stoljeća*. Zagreb, 1996.; C. Pecz, *Bojevi u Bosni i Hercegovini 1682-1699*. GZM 20(1908), 1, 93; Up. i Gustav Bodenstein, "Historija naselja u Posavini godine 1718-1739". *Glasnik* Zemaljskog muzeja u Sarajevu 20(1908), 1, 97.

[108] Đoko Mazalić, "Tešanj". GZM, N.S. 8(1953), 300.

[109] *Meitaš*, izv. iz tur. *meyyit taşı*, s doslovnim značenjem "mrtvački kamen". Kamen ili konstrukcija izvedena u kamenu na koji (-u) se spušta tijelo umrle osobe (*mejit*) da bi mu se klanjala *dženaza*. Istim imenom označava se, ponekad, i uži prostor na kojem se nalazi ovaj kamen.

8.1.4.a. *Mustafa-pašina* ili *Abdi (Avdi)-pašina džamija* u *Abdi (Avdi)-pašinoj mahali* (poznata i kao *Ciganlučka džamija*)

Sagrađena je u sjeveroistačnom dijelu *kasabe* Tešanj prije 1195. A.H. (= 1781.). Na *džamiji* je sačuvan natpis koji govori o njenoj obnovi i spominje Abdullah-pašu koji je vjerovatno bio jedan od nasljednika Mustafa-paše. Adem Handžić u osobi Abdullah-paše vidi Abdullah-pašu Defterdariju, bosanskog namjesnika koji je umro u Travniku 10. 2. 1785. godine.[110] *Džamija* ima drveni *minaret*,[111] a svojim smještajem nalazi se između mlađe *mahale* u istočnom dijelu naselja (hipotetičke mahale Tophana i Trasica /Trćica/) i *Ciganske mahale*. Danas se naziva Abdulah-pašina ili Avdi-pašina *džamija*. Prema mišljenju autora ovog teksta *džamija* je mogla nastati kao rezultat migracionih kretanja nakon što je tokom Velikog bečkog rata Osmansko Carstvo izgubilo posjede u Mađarskoj, Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, odnosno nakon sukoba s Austrijskim Carstvom tokom prve polovine 18. stoljeću, koje je dugo pod svojom vlašću držalo sjeverne dijelove Bosne. *Džamija* i *mahala* nastale su tokom složenih političkih i vojnih prilika koje su vladale u cijelom Bosanskom *ejaletu*, posebno u sjevernoj Bosni, u 18. stoljeću. Doseljavanjem određenog broja *muhadžira* moglo je doći do proširenja *kasabe* Tešanj za jednu novu *mahalu* (*Avdi-pašina mahala*) u kojoj je tokom 18. stoljeća podignuta i jedna *mahalska džamija* (*Mustafa-pašina* ili *Avdi-pašina džamija*). Naporedo s tim moglo je doći do proširenja *kasabe* Tešanj i s činom utemeljenja i daljnjim razvojem i *Guvanjeske* (*Gumanjske*) ili *Harman mahale* u središtu koje se nalazi istoimena *džamija*. Stoga se *Mustafa-pašina* ili *Abdi (Avdi)-pašina džamija* i *Abdi (Avdi)-pašina mahala*, s obzirom na periferni položaj i dosta kasnije vrijeme njihovog podizanja (nastanka), mogu, prema mišljenju autora ovog teksta, smatrati *muhadžirskom džamijom* i *mahalom* nastalim u teškim vremenima kada se u Bosanskom *ejaletu* već počelo usložnjavati tzv. *muhadžir-*

---

[110] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39. Up. i Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika*. Knjiga II, Istočna i centralna Bosna, Sarajevo, 1977, 256-257.

[111] Madžida Bećirbegović, *Džamije s drvenom munarom u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1990, 1999, 110.

sko pitanje. U navedenom kontekstu vrijeme nastanka *džamije* za namjesništva bosanskog namjesnika Mustafa-paše odgovara slijedu zbivanja u ovom dijelu Bosanskog *ejaleta.*

8.1.4.b. *Tabačka džamija (mesdžid), Riječka, Donječaršijska* ili *Dibeghana (Debaghane) džamija*

Pored Gazi Ferhad-begove *džamije* kao objekta podgnutog tokom djelovanja ovog uglednog *vakifa*, svakako najzanimljiviji objekt u *kasabi* Tešanj predstavlja *Tabačka džamija (mesdžid)*, koja je poznata i pod imenima *Riječka, Donječaršijska* ili *Debaghane (Dibeghana) džamija.*[112] *Džamiju* je dao podići Hadži Alija iz grada Amasya u Anadoliji, pa se stoga naziva i Amasyalı Hadži Alijina *džamija*, odnonso *mesdžid.* Nakon istraživanja koje je proveo Adem Handžić u Vakufskom arhivu u Ankari, može se zaključiti da je ova *džamija* nastala prije dokumenata koji istu spominju. Kako su dokumenta koja su istraživana, a koja spominju Amasyalı Hadži Alijinu *džamiju*, iz 18. stoljeća, to se može zaključiti da je ova *džamija*, u određenoj mjeri, starija od istih dokumenata.[113] Adem Handžić donosi podatak da je Hadži Alija iz Amasye u Tešanj stigao kao zanatlija - *tabak* - u 18. stoljeću. Međutim, kako je *tabački* zanat u Tešnju već postojao (bio razvijen), pa je stoga ovaj zanatlija tu i stigao da se uključi u navedeni zanat, to se može zaključiti da je u ovoj *kasabi* i prije dolaska *Hadži* Alije postojao određeni vjerski objekt - *džamija* ili *mesdžid.*[114] Postojanje posebnog vjerskog objekta namijenjenog korištenju od strane *tabaka* podrazumijeva se po logici stvari. Naime, neugodni mirisi apsorbirani u odjeću zanatlija koji su se bavili preradom i štavljenjem (učinjanjem) kože izričito su zahtijevali izgradnju posebnih vjerskih objekata namijenjenih prvenstveno, ali ne i jedino, ovim zanatlijama. Na taj

---

[112] Naziv *Donječaršijska džamija* nešto je mlađi, a nastao je, ako ne prije 1878. g., tada svakako po austrougarskoj okupaciji kada je forsiranjem od strane nove austrougarske vlasti izgradnjom *Konaka* u blizini Tabačke *džamije* i rijeke Tešanjke, na predominantnoj osmanskodobnoj tradiciji prostorne organizacije, nastala nova ekonomska (i kasnije dijelom upravna) zona naselja - *Donja čaršija.*

[113] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39-40.

[114] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39-40.

način su se razvijale tzv. *tabačke* ili *dibeghana* (*debeghana*) *džamije*. Prema mišljenju autora ovog teksta *Hadži* Alija je očito bio inicijator i (ili) organizator ili je financijski podupro popravak ove *džamije*, pa se njegovo ime vezalo uz ovaj objekt. Prema mišljenju Adema Handžića, potomci Amasyalı Hadži Alije su članovi ugledne tešanjske porodica Mešić.[115]

8.1.4.c. *Seyyid Sulejmanova, Hasanbegovića, Guvanjska* ili *Harman džamija* (poznata i kao *džamija* na *Gumnu*)

Sjeveroistačno od (*Gornje*) *Čaršije* na jednoj uzvisini koja sa sjevera dominira pristupom Tešnju nalazi se *Seyyid Sulejmanova džamija* koja je kasnije nazvana i *Guvanjska, Hasanbegovića* ili *Harman džamija*. Danas nije poznato ko je i kada dao podići ovu *džamiju*. Na *džamiji* danas se nalazi natpis iz 1280. A.H. (= 1863-1864. g.) koji govori da je istu navedene godine obnovio mještanin Sulejman Sejid (Seyyid) Hasanbegović (ovo prezime i danas je prisutno u Tešnju).[116] S obzirom na periferni položaj i dosta kasnije podizanje (nastanak), i ova *džamija* i *mahala* oko nje nastale su, prema mišljenju autora ovog teksta, tokom složenih političkih i vojnih prilika koje su u 18. stoljeću vladale u cijelom Bosanskom *ejaletu*, posebno u sjevernoj Bosni. Stoga se i ova *džamija*, kao i *mahala* koja je nastala oko nje, mogu smatrati *muhadžirskom džamijom* i *mahalom* nastalim u teškim vremenima kada se u Bosanskom *ejaletu* već počelo usložnjavati tzv. *muhadžirsko* pitanje.

8.1.4.d. *Nesuhova džamija* (kasnije nazvana *Kapa džamija*)

Između ostalih *džamija* koje donose historijski izvori, poznata je i *Nesuhova džamija* koja je kasnije nazvana *Kapa džamija*. Ista je bila uništena u napadu austrijske vojske 1697. godine, ali je potom bila obnovljena. *Džamija* je srušena u vremenu između kraja Prvog

---

[115] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39-40.

[116] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 40; Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika*. Knjiga II, Istočna i centralna Bosna, Sarajevo, 1977, 255-256.

svjetskog i kraja Drugog svjetskog rata.[117] Šezdesetih godina 20. stoljeća na njenom mjestu sagrađena je privatna - porodična - kuća, a *česma* ispred nje je ukinuta.

8. 1.4.e. *Sipahi Mehmedova džamija*

Sipahi Mehmedova džamija sagrađena je 1071. g. A.H. (=1660-1661. g.). Nažalost, ne zna se lokacija gdje je bila podignuta, odnosno ubikacija objekta *džamije*. Ova *džamija* se spominje u dosta kasnijem dokumentu koji se odnosi na podizanje *medrese* u Tešnju, iz čega se može zaključiti da je *džamija* preživjela napad austrijske vojske pod princom Eugenom od Savoje, ili je po eventulanom rušenju bila obnovljena.[118]

8.1.4.f. *Šejh Hasan-efendijina džamija*

Još jedna veoma zanimljiva *džamija* koju donose historijski izvori je *Šejh Hasan efendijina džamija* koja je podignuta 1660., a spominje se i 1773. godine. Nažalost, lokacija gdje je bila podignuta ova *džamija*, danas nije poznata, odnosno njena ubikacija danas nije moguća.[119] Veoma je zanimljivo da se *džamija* njenim nazivom veže za osobu koja ima duhovno-vjerski naslov *šejha*.

8.1.4.g. *Mesdžid Hajdar-Hana*

Ovaj *mesdžid*, odnosno instituciju i objekt koji je mogao predstavljati i *džamiju*, spominje Tešanjski *sidžil* iz 17. stoljeća.[120] I u ovom slučaju lokacija gdje je bio podignut objekt ovog *mesdžida* (*džamije*) danas nije poznata, odnosno njena ubikacija danas nije moguća.

---

[117] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 40.

[118] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 40.

[119] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 40.

[120] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 168. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126-127, Sarajevo.

8.1.4.h. *Hadži Omerova džamija*

Tešanjski *sidžil* iz 17. stoljeća. donosi spomen i *Hadži Omerove džamije.*[121] I u ovom slučaju nije poznato gdje je bila podignuta ova. *džamija*, odnosno njena ubikacija danas još uvijek nije moguća.

8.1.4.i. *Sulejmanov mesdžid* i *tekija*

Spominje se u dokumentima iz 18. stoljeća koji se čuvaju u *Vakiflar Arşivi* u Ankari. Danas ovaj objekt ne postoji i nije poznato na kojoj lokaciji se nalazio. Moguće je, kako oprezno navodi Adem Handžić, da je ovaj objekt poznat i pod nekim drugim imenom i da je, stoga, već spomenut u pregledu objekata u okviru ovog teksta. Adem Handžić navodi da je Sulejmanova *mahala* naznačena na austrougarskoj katastarskoj mapi (karti) iz 1882. godine u blizini položaja na kojem se ubicira Sufi Oručev *mesdžid.*[122] Međutim, prema mišljenju autora ovog teksta, potrebno je u korištenju podataka koje donosi ova karta[123] biti veoma oprezan. Naime, na karti stoji oznaka *Sulejman* za tačno određenu *mahalu.* Ali, simptomatično je to da slovo S iz imena *Sulejman mahale* stoji odmah uz istočni kut objekta koji je danas poznat pod imenom Hamza-begova *džamija,*[124] odnosno Sufi Oručev *mesdžid.* Osim toga, potrebno je napomenuti da oznaka *Sulejman* stoji na navedenoj karti na donjem dijelu područja koje je na istoj karti označeno kao *Turski džemat*, a koji, u stvari, predstavlja *mahalu Tabaci.* Autor ovog teksta imao je više prilika da se osvjedoči da navodi austrougarskih geometara,

---

[121] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 168. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća." *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126-127, Sarajevo.

[122] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 40.

[123] Austrougarska mapa (karta) u izdanju K. u. K. Militärisch-Geographischen Institute, Wien, Zone 27, Colonne XVIII, Section 10, Viertel c, Sztl. a/1 a/2 A. Provinz: Bosnien, Kreis: Banja Luka, Bezirk: Tešanj, Gemenide: Tešanj. Vermessungsjahre 1882.

[124] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39. Up. i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo.

odnosno geodeta, u katastarskim mapama nisu pouzdani u toponomastičkom dijelu podataka koje donose.[125] Kao primjer može se navesti da geodete na istoj karti *Donječaršijsku* ili *Tabačku džamiju* u Tešnju nazivaju *Kapa džamija*, što je sasvim pogrešno. Pri tome oni *Kapa džamiju*, koja je udaljena od *Tabačke džamije* oko 120-140 m u pravcu sjeveroistoka, ostavljaju bez naziva (tj. bez legende). Međutim, činjenica da se u dokumentima iz *Vakiflar Arşivi* u Ankari donosi podatak o *mesdžidu* i *tekiji* koji su označeni kao Sulejmanov(i) - ne mora biti u historijskoj i činjeničnoj kontradikciji. Naime, ukoliko je neka od osoba (hipotetički, neki Sulejman) u kasnijim razdobljima obnovio Sufi Oručev *mesdžid* i *tekiju* tada se moglo desiti da su isti prozvani Sulejmanovim, tj. imenom kasnije (hronologijski gledano mlađe) osobe koja je odigrala značajnu ulogu u obnovi ili popravci samog objekta. To je bila veoma česta praksa u Bosanskom *ejaletu*. Stoga i sami navod austrogarske karte (mape) ne mora u ovom slučaju biti i pogrešan. No, za takav zaključak u ovom trenutku nema sigurnih podataka.

8.1.4.j. *Serava džamija* na *Gornjoj čaršiji*

U mjesnoj tradiciji grada Tešnja sačuvan je i spomen o postojanju *džamije* poznate pod imenom *Serava džamija* na sjevernom dijelu *Gornje čaršije*. Ni u ovom slučaju nije poznato ko je i kada podigao ovu *džamiju*. Njena lokacija je približno poznata. *Džamija* se nalazila u neposrednoj blizini Smailbegovića i Kapetanovića objekata na *Gornjoj čaršiji*, u neposrednoj blizini ili čak, možda, na mjestu poslovnog objekta *Ćilimare* podignutog iza 1945. godine, a koji postoji još i danas, ali se koristi u druge svrhe. Moguće je da je ovaj objekt poznat i pod nekim drugim imenom i da je, stoga, spomenut u pregledu objekata unutar ovog teksta. Zanimljivo je da Adem Handžić ni u jednom od svojih radova ne spominje ovu *džamiju*.

---

[125] Opće pitanje tačnosti i pouzdanosti austrougarskih katastarskih mapa, odnosno karata, predstavlja posebno pitanje koje izlazi izvan okvira predmeta istraživanja ovog teksta.

8.1.4.k. *Tophana džamija*

Spominje se u *Sidžilu* Tešanjskog *kadiluka* iz 1740-1746.[126] Nije poznato ko je i kada podigao ovu *džamiju* niti je poznata njena lokacija. Stoga je moguće da je ovaj objekt poznat i pod nekim drugim imenom i da je spomenut u pregledu objekata koji je donesen u ovom tekstu. Adem Handžić ni u jednom od svojih radova ne spominje niti ovu *džamiju*. O nastanku i ubikaciji *mahale Tophana* vidjeti u ovom tekstu u odlomku o *mahalama kasabe* Tešanj. Izneseno mišljenje o njenoj ubikaciji moglo bi se na neki način odnositi i na lokaciju (ubikaciju) *džamije Tophana* koja bi predstavljala središte *Tophana mahale*. Međutim, danas u mjesnoj tradicji, nažalost, nema potvrda i potpora o jasnoj ubikaciji ove *mahale* i *džamije*. Stoga bi se u jednoj slobodnijoj interpretaciji podataka koje donosi ovaj izvor, *džamija Tophana* mogla ubicirati na prostor ne tako daleke *Serava džamije* na *Gornjoj čaršiji*. Tj. ove dvije *džamije* mogle bi biti identične. O tome danas ne postoje pouzdane potvrde.

Na temelju podataka koje donose austrougarski izvori, moglo bi se zaključiti da je Tešanj do 1878. godine imao najmanje 9 *džamija*, 8 *mekteba* i 1 *medresu*. Na temelju svega do sada navedenog, može se reći da se neke *džamije* spominju pod dva različita imena, da su najmanje 3-4 *džamije* tokom vremena uništene, tj. prestale su postojati kao vjerske ustanove i arhitektonski objekti, te da se neki objekti *džamija* koje spominju Tešanjski *sidžil* i neki drugi izvori danas ne mogu tačno identificirati i ubicirati. Danas se još uvijek ne mogu tačno identificirati i ubicirati *džamije* (*mesdžidi*): *Hadži Omerova džamija, Mesdžid Hajdar-Hana, Sipahi Mehmedova džamija* (spomenuta 1660-1661.), *Šejh Hasan-efendijina džamija* (spomenuta 1660.) i *Tophana džamija*. Ako se pretpostavi da se te *džamije* kriju pod nazivima nekih od već spomenutih *džamija*, tada se može reći da je Tešanj imao 9 *džamija* (tj. 14 - 5 = 9).

Navedene promjene u porastu broja *džamija* predstavljale su, očito, rezultat porasta važnosti ove *kasabe* tokom 18. i, nešto kasnije, u 19. stoljeću, posebno u vrijeme učestalih opasnosti od austrijskih

---

[126] Hatidža Čar-Drnda, "Sidžil Tešanjskog kadiluka iz 1740-1746. kao istorijski izvor". *Naše starine*, 16-17(1984), 121.

ratnih pohoda i upada u sjeverne dijelove Bosanskog *ejaleta*, tačnije u područje Posavine. U takvim prilikama došlo je i do znatnijeg razvoja samog naselja (*kasabe*). Može se pretpostaviti da je Tešanj u navedenom razdoblju dobio i određeno populacijsko osvježenje doseljavanjem određenog broja stanovnika iz izgubljenih osmanskih posjeda u Slavoniji i Mađarskoj. Na temelju takvih promjena povećao se i broj *džamija* u *kasabi* Tešanj.[127]
Danas Tešanj ima pet *džamija* koje su poznate pod slijedećim imenima: *Čaršijska* ili *Ferhad-begova,* odnosno *Sukija džamija, Tabačka* (*Dibeghana /Debeghan/*, Riječka ili *Donječaršijska*) *džamija, Hamza-begova džamija* (iza zgrade austrougarskog *Konaka* /danas zgrada Općine/), *Abdi* (*Avdi*) *-pašina* (*Mustafa-pašina* ili *Ciganlučka*) *džamija* iz 1781. godine i *Hasanbegovića džamija* (*džamija na Gumnu, Gumanjska /Guvanjska/* ili *Harman džamija*).

8.2. *Tekije*

Postojanje *tekija* i djelovanje *derviša* u *kasabi* Tešnj nisu upitni. Za daljnja istraživanja ostaje da se sagledaju prilike u kojima su osnivane *tekije*, odvijala djelatnost *derviša*, te istraži broj objekata (*tekija*) koji su bili podignuti, da se odrede osobe koje su doprinijele njihovom podizanju i djelovanju, te utvrdi ubikacija istih. O postojanju *tekija* i djelovanju *derviša* u *kasabi* Tešanj svjedoče što direktni što indirektni podaci. To su slijedeći podaci:

---

[127] Đoko Mazalić, "Tešanj". GZM, N.S. 8(1953), 289-302; Đoko Mazalić, *ELU* Tom IV, JLZ, Zagreb 1966, 416, s. v. *Tešanj.*

[127] Đoko Mazalić, "Tešanj". GZM, N.S. 8(1953), 289 i d.; Đoko Mazalić, *ELU* Tom IV, JLZ, Zagreb 1966, 416, s. v. *Tešanj*; Alija Nametak, "Tešanj". *Novi Behar* 6(1932/33), br. 4-5; 50-51. Sarajevo; Hamdija Kreševljaković, "Prilozi historiji bosanskih gradova pod Turskom". *Prilozi za orijentalnu filologiju.* Orijentalni institut, Sarajevo 2(1951), 161; Hamdija Kreševljaković, "Stari bosanski gradovi". *Naše starine* 1(1953), 17(21). Sarajevo; Vladislav Skarić, "Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711.) godine". GZM, 42(1930), 2, 6, Sarajevo; Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 166-176. Izdato i kao posebno izdanje pod istim naslovom u Sarajevu 1942. g., 15. str; Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126-127. Sarajevo.

1. Sufi (ili *Sofi*) Oručev *mesdžid* smatra se *tekijom.* Ovaj *mesdžid* prvotno je služio kao *tekija* za okupljanje *derviša* i predstavlja najstariji objekt koji je bio podignut od strane *derviša* u *kasabi* Tešanj. Objekt je sagrađen između 1530. i 1540. godine od strane *derviša* Oruča. U hronologiji islamskih vjerskih objekata koji su bili podignuti u Tešnju on po svome značaju predstavlja drugi verski objekt. Po svojim odlikama predstavljao je dio Sufi Oručevog *vakufa.*[128] Danas je ovaj objekt sačuvan u preuređenom obliku i poznat je pod imenom Hamza-begova *džamija.*[129]

2. Drugi relevantne podatke o postojanju *tekija* u Tešnju donosi Tešanjski *sidžil* koji spominje, između osatalih, i jednog *imama* Derviš Halifu i drugog *imama* jedne od tešanjskih *džamija* pod imenom Alidede (*dede*!).[130] Ovdje se izraz *derviš* pojavljuje ili kao određenje spomenute osobe (Halifa) kao *derviša* (tj. kao *derviš* Halifa) ili kao imenska forma (tj. ime - Derviš Halifa). Međutim, navedeni izraz može predstavljati i odraz porodične *derviške* tradicije koja je uobličena i u osobnom imenu – Derviš Halifa.[131] To su direktni dokazi o postojanju osoba koje su svakako pripadale *derviškom* redu. Međutim, spomenuti *si-*

---

[128] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia,* Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 362-363; Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 166-176. Izdato i kao posebno izdanje pod istim naslovom u Sarajevu 1942. g., 15. str.

[129] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39. Up. i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historijai grada Tešnja". *Muallim,* god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo. Vidjeti sve kritičke napomene autora ovog teksta koje se odnose na obradu oba navedena objekta, na identifikaciju Sufi Oručev *mesdžida* s Hamza-begovom *džamijom,* te na ubikaciju ovog objekta. Sve napomene iznesene su u posebnim odlomcima ovog teksta.

[130] *Dede,* izv. iz tur. *dede* s osnovnim značenjem *dedo, deda* ili *djed* i stvarnim značenjem *derviškog* prvaka, prvaka određenog *tarikatskog reda.* Up. *ahija.*

[131] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 168.

džil ne navodi direktno da je u to vrijeme u Tešnju postojala *tekija.*[132]

3. Treći, također veoma zanimljiv podatak kojeg donosi Tešanjski *sidžil* jeste spomen "*ahu-babe*" (*ehi-babe*)[133] Nurrullaha koji je spomenut kao jedan od svjedoka u ovom *sidžilu.*[134] O tome Osman Asaf Sokolović kaže: "*Po dosada utvrđenome, ovaj naziv davan je vrhovnom kontroloru svega zanatstva u cijelom tadanjem turskom carstvu, koji bi se putujući u izvjesnom vremenskom razdoblju navratio i u Bosnu i nadgledao rad naših zanatlija, pregledao njihovo stanje, rješavao eventualne sporove, davao pojedinim zanatima i zanatlijskim organizacijama razne potrebne upute i savjete, a vjerovatno ih i kažnjavao, ukoliko su se bili ogriješili o koji red u zanatu.*"[135] U kontekstu iznesenog mišljenja, poznata je i povezanost ove institucije ("*ahu-babe*") s *derviškim* redovima.[136]

4. Četvrti relevantan podataka o postojanju *tekija* u *kasabi* Tešanj donosi Adem Handžić na temelju istraživanja osmanskih arhiva. Ovaj autor spominje postojanje *Šejh Hasan-efendijine džamije* u Tešnju koja je podignuta 1660., a spominje se još i 1773. godine. Danas, nažalost, lokacija ove *džamije* nije poz-

---

[132] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 168. Up. Adem Handžić, "Gazi Husref-begovi vakufi u Tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću". *Anali* GHB, 2-3(1974), 161-174. Sarajevo. Objavljeno i u djelu *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 174.

[133] *Ahija*, iz. iz tur., sa značenjem pripadnik određenog *tarikatskog reda.* Često označava i *derviškog* prvaka. Isto značenje ima i izraz *dede*, izv. iz tur. *dede* s osnovnim značenje *dedo, deda* ili *djed* i stvarnim značenjem *derviškog* prvaka, prvaka određenog *tarikatskog reda.*

[134] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 173.

[135] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 173.

[136] O ovom pitanju vidjeti Azra Gadžo-Kasumović, "Veze esnafa u Bosni sa tekijom u Kiršehiru". *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49(1999), 111-175, Orijentalni institutut, Sarajevo; Hamdija Kreševljaković, "Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini". *Djela,* Naučno društvo BiH, knj. XVII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 12. Sarajevo, 1961, 80.

nata.[137] Veoma je zanimljivo da se *džamija* veže za osobu koja ima pretežno *derviški* duhovno - vjerski naslov *šejha*, pa je u tom kontekstu ova *džamija* mogla, ujedno, predstavljati i *tekiju*.

5. Peti podatak o prisustvu *derviške* tradicije i *tekija* u Tešnju donosi i spomen Sulejmanovog *mesdžida* i *tekije* u dokumentima iz 18. stoljeća koji se čuvaju u *Vakiflar Arşivi* u Ankari. Ni u slučaju ovog objekta koji danas ne postoji nije poznato na kojoj lokaciji se nalazio. U svakom slučaju, on svedoči o *derviškoj* tradiciji i postojanju *tekije* i mesdžida unutar samog mjesta. I u ovom slučaju je moguće da je ovaj objekt poznat i pod nekim drugim imenom i da je, stoga, već spomenut u pregledu *džamija* i *tekija*, koji je donesen u ovom tekstu. Kako Adem Handžić navodi da je Sulejmanova *mahala* naznačena na austrougarskoj katastarskoj mapi (karti) iz 1882. godine u blizini Sufi Oručeva *mesdžida*[138] to se može, hipotetički, pretpostaviti da su današnja Hamza-begova *džamija*,[139] odnosno Sufi Oručev *mesdžid* i Sulejmanov *mesdžid* i *tekija* jedan te isti objekt. Naime, činjenica da se u dokumentima iz *Vakiflar Arşivi* u Ankari donosi podatak o *mesdžidu* i *tekiji* koji su označeni kao Sulejmanov(i) ne mora biti u historijskoj i činjeničnoj kontradikciji. Može se pretpostaviti, kao što je već rečeno, da je neka osoba (Sulejman) u kasnijim razdobljima obnovila Sufi Oručev *mesdžid* i *tekiju*. Tada se moglo desiti da su isti prozvani Sulejmanovim što je bila veoma česta praksa u Bosanskom *ejaletu*. Nešto kasnije tu istu *džamiju* (*mesdžid*) i *tekiju* mogao je obnoviti i neki Hamza po kojem je ista prozvana *Hamza-begovom džamijom*.

---

[137] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 40.

[138] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 40.

[139] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39. Up. i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historijai grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo.

6. Šesti relevantni podatak o postojanju *tekija* i *derviške* tradicije donosi Adem Handžić kada govori o *Tabačkoj džamiji* (*mesdžidu*), odnosno o *Riječkoj*, *Donječaršijskoj* ili *Debaghane džamiji*. Na temelju istraživanja u *Vakiflar Arşivi* u Ankari, Handžić navodi da je ovu *džamiju* dao podići Hadži Alija iz grada Amasya u Anadoliji (stoga se naziva i Amasyalı Hadži Alijina *džamija*, odnosno *mesdžid*) u 18. stoljeću, ali da je *džamija* postojala na ovoj lokaciji i prije ove intervencije Hadži Alije.[140] Adem Handžić donosi podatak da je Hadži Alija iz Amasye u Tešanj stigao kao zanatlija - *tabak* - u 18. stoljeću. U gradu Tešnju ovaj zanat već je postojao (bio je razvijen), o čemu svjedoči navod u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639-1642. godine o posjeti "*ahu-babe*" (*ehi-babe*) Nurrullaha Tešnju, koji je spomenut kao jedan od svjedoka.[141] Moglo bi se zaključiti da je Hadži Alija očito bio inicijator, organizator ili je financijski podupro popravak ove *džamije*, pa se njegovo ime na neki način povezalo s ovim objektom. Inače je poznato da je *tabački* zanat bio u uskoj vezi s *derviškim* redovima, odnosno sami *tabaci* veoma često činili su čvrstu lokalnu *dervišku* zajednicu.[142]

7. Sedmi relevantni podatak predstavlja i očuvana porodična tradicija unutar pojedinih tešanjskih porodica. U tom kontekstu podatak Adema Handžića da su potomci Amasyalı Hadži Alije danas članovi ugledne tešanjske porodica Mešić[143] sasvim potvrđuje tu mjesnu tradiciju. Naime, to indirektno potvrđuje i činjenica da austrougarski katastarski plan Tešnja iz 1882. godine *mahalu Tabaci* ne naziva ovim imenom već je naziva

---

[140] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39-40.

[141] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 173.

[142] Stoga Adem Handžić ovim svojim podatkom (djelom *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39-40.) daje čvrsto uporište za nešto kasniji rad Azre Gadžo-Kasumović o ovom pitanju. O ovom pitanju vidj. Azra Gadžo-Kasumović, "Veze esnafa u Bosni sa tekijom u Kiršehiru". *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49(1999), 111-175, Orijentalni institutut, Sarajevo.

[143] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 39-40.

Turskim džematom.[144] Postoje neke indicije da su upravo na području *Tabačke mahale* (*Tabaka*) bile nastanjene[145] i neke od drugih tešanjskih porodica koje su, po nekim svojim tradicijama i društvenim odlikama, mogle imati određene veze s drugim provincijama Osmanskog Carstva.[146] Ova materija svakako predstavlja zanimljivu temu za daljnja istraživanja. Bilo bi veoma zanimljivo tokom budućih istraživanja pokušati odrediti moguću vezu tešanjskih *tabaka* s *tabačkim tekijama* u Rumeliji i, posebno, Anadoliji.[147]

Moglo bi se na temelju intrepretacije stanja u samom mjestu, sačuvanih historijskih izvora i *per analogiam* zaključiti da je postojanje *derviša* i *tekije* u *kasabi* Tešanj neupitno. Ostaje da se u kontekstu teme ovog odlomka tokom daljnjih istraživanja odredi u kojoj mjeri je *derviška* zajednica iz *kasabe* Tešanj, postojanje koje se pretpostvalja i zagovara, bila u uskoj svezi s *esnafom tabaka* - zanatlija koji su prerađivali kožu, a koji je u Tešnju bio razvijen u značajnoj mjeri, te koliki je mogao biti broj *tekija* kao ustanova i objekata u *kasabi* Tešanj. Ovu međusobnu povezanost *derviša* i *esnafa tabaka* potrebno je sagledavati u konteksu njihove međusobne tradicionalne povezanosti. Stoga se u kontekstu navedenog mišljenja u sredini koja ima razvijen *tabački esnaf*, a Tešanj je bio upravo takva sredi-

---

[144] Austrougarska mapa (karta) u izdanju K. u. K. Militärisch-Geographischen Institute, Wien, Zone 27, Colonne XVIII, Section 10, Viertel c, Sztl. a/1 a/2 A. Provinz: Bosnien, Kreis: Banja Luka, Bezirk: Tešanj, Gemenide: Tešanj. Vermessungsjahre 1882.

[145] Najpoznatiji i najistaknutiji izdanak porodica Mešić (Adem-Aga Mešić) upravo je u srednjim dijelovima *mahale Tabaci* u vrijeme austrougarske vlasti dao podići veću porodičnu kuću građenu s izrazitim elementima alpskog stila koji se, u određenom smislu riječi, miješa, čak, sa slabo prepoznatljivim stilskim odlikama koje, prema mišljenju autora ovog teksta, predstavljaju daleki *eho* islamske arhitekture.

[146] Autor ovog teksta ne želi prejudicirati podatke kojima raspolaže i donositi "preuranjene" (?!) zaključke koji bi, možda, mogli biti nerado prihvaćeni u krugovima pojedinih tešanjskih porodica.

[147] Up. Azra Gadžo-Kasumović, "Veze esnafa u Bosni sa tekijom u Kiršehiru". *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49(1999), 111-175, Orijentalni institutut Sarajevo; Hamdija Kreševljaković, "Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini". *Djela*, Naučno društvo BiH, knj. XVII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 12. Sarajevo, 1961, 80.

na, može, *per analogiam*, očekivati i tražiti i postojanje jake *derviške* tradicije, a što po logici stvari podrazumijeva i postojanje *tekija* kao arhitektonskih objekata.[148] Očito je spomenuti "*ahu-baba*" Nurrullah, prema mišljenju autora ovog teksta, u Tešnju boravio ako ne samo zbog poslovanja samog *tabačkog esnafa*, tada, pored poslovanja drugih *esnafa* i poradi ovog *tabačkog*. U kontekstu postojanja *tekije* i djelovanja *derviša* u *kasabi* Tešanj može se pretpostaviti i moguća pojava *derviša* i *tekija* u seoskom ambijentu oko ove *kasabe*, ali to za sada ostaje na razini pretpostavke i spekulacija.

Kako razmatranje *derviške* tradicije i postojanje *tekija* na području *kasabe* Tešanj ne predstavljajau glavnu temu ovog istraživanja stoga autor ovog teksta neće detaljnije obrađivati ovo pitanje. Neki drugi podaci kojima autor ovog teksta raspolaže postavljaju pitanje prisustva *derviškog* reda i postojanje *tekija* u *kasabi* Tešanj u veoma zanimljiv kontekst s nizom pratećih pitanja koja se nameću tokom istraživanja. Međutim, zbog osjetljivosti određenih podataka u kontekstu opće društvene klime unutar bošnjačkog nacionalnog bića, koje u ovom historijskom trenutku u današnjem gradu Tešnju ima poseban nazor koji polučuje i određenu osjetljivost na rasprave koje zadiru u privatnost pojedinih tešanjskih porodica, autor ovog teksta prisiljen je ovu materiju do daljnjega staviti po strani, tj. *ad acta*.

8.3. *Musalla*

Iz popisnog *deftera* iz 1604. godine vidljivo je da je u okviru Gazi Ferhad-begova *vakufa* postojala *musalla* za održavanje koje su is-

---

[148] O ovom pitanju vidjeti Azra Gadžo-Kasumović, "Veze esnafa u Bosni sa tekijom u Kiršehiru". *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49(1999), 111-175, Orijentalni institutut, Sarajevo; Hamdija Kreševljaković, "Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini". *Djela*, Naučno društvo BiH, knj. XVII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 12. Sarajevo, 1961, 35 i d., 39 i d., 79 i d. O utjecaju derviške tradicije na urbanu strukturu vidjeti rad Ethel Sara Wolper, *Cities and Saints: Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia*. Pennsylvania State University Press. Buildings, Landscapes, and Societies Series nr. 3, Pennsylvania, 2003. Autorica je provela veoma zanimljivu analizu utjecaja *sufizma*, odnosno *derviških* redova na preoblikovanje urbanog prostora na području Anadolije.

plaćivani troškovi iz prihoda istog *vakufa*. Ubikacija ove *musalle* danas nije moguća. Naime, danas poznati prostor *musalle* nalazi se preko rijeke Tešanjke, udaljen oko 100 metara od *Tabačke (Donječaršijske) džamije*. Danas je taj prostor uzurpiran gradnjom dva stambena objekta podignuta krajem pedesetih i početkom šesdesetih godina 20. stoljeća. Sačuvani su samo ostaci *mihraba* isklesanog u stijeni i *mimbera* dozidanog uz stijenu.[149]
Položaj navedene *musalle* nalazi se dosta daleko od središta *Čaršije*, tj. od središta samog naselja. Ovaj prostor i objekti izgrađeni na njemu bili su, osim toga, od središta naselja (*Čaršije*) odvojeni i *Tabačkom (Donječaršijskom) džamijom* i *mahalom Tabaci* koja se uobličila sa sjeverne strane ove *džamije*. Kako se nastojalo da *musalla* bude ustrojena na slobodnom prostoru kojeg nije uvijek bilo u strogom središtu naselja, to se događalo da su *musalle* bile uređivane dosta izvan samog središta mjesta (primjer *musalle* u Visokom, koja nije pretjerano daleko od *Tabačke džamije*). Autor ovog teksta na temelju iznesenog pretpostavlja da je izvorna *musalla* iz vremena Gazi Ferhad-bega morala postojati na lokaciji koja je dosta bliža samom središtu *kasabe* i pretpostavlja da se ista nalazila u samom podnožju tešanjske tvrđave (u neposrednoj blizini Oručeva *mesdžida*, ukoliko se isti nalazio u neposrednom podnožju /podgrađu/ tešanjske tvrđave, ?!), ili na nekoj drugoj ovom prostoru bliskoj lokaciji. Naglim i užurbanim razvojem kako same tešanjske tvrđave tako i *kasabe* poslije 1699. godine došlo je do toga, prema mišljenju autora ovog teksta, da je položaj "stare" *musalle* počeo smetati daljnjoj izgradnji tvrđave i uređenju prostora oko *konaka*, *mešćeme* i *hamama* (koji su se nalazili upravo u području pod tvrđavom i u njenom ulaznom prospektu), pa se stoga, možda, pristupilo uređenju nove *musalle* na prostoru preko rijeke, oko 100 metara južno od *Tabačke džamije*.[150] Učinjeno je to najranije tokom 18. stoljeća. Tada su već, svakako, postojali i *Tabačka džamija* i *mahala Tabaci*. Ali, nije isključena niti mogućnost uobličenja nove *musalle* čak i početkom 19. stoljeća.

---

[149] Amir Brka, "Tešanjska musalla". *Gradina*, god. II, br. 9(1995), 18, Tešanj.
[150] Pitanje mogućeg preseljenja *musalle*, kao svojevrsnog islamskog „*locus sacer*-a" predstavlja zanimljivo pitanje koje treba sagledavati i u kontekstu općih islamskih vjerskih i društvenih nazora i *šerijatskog* prava.

Na potvrđivanju pretpostavke o preseljenju tešanjske *musalle* potrebno je još dosta poraditi kroz različite oblike istraživanja. Navedena razamišljanja podupiru i neke uporedbe Tešnja s Visokim. Naime, *mahalu* i *Tabačku džamiju* u *Tabhani* u Visokom podigli su visočki *tabaci. Tabačka džamija* u Visokom najvjerovatnije je nastala najkasnije u prvoj polovini 17. stoljeća. Njeno nastajanje bilo je usko vezano za razvoj *tabačkog* zanata.[151] Na udaljenosti od oko 150-200 metara nizvodno od *Tabačke džamije* u Visokom nalazila se visočka *musalla* koja je bila smještena na izvjesnoj osami na mjestu današnjeg parka, ispred današnjeg mjesnog hotela, pored mosta preko rijeke Bosne i nasuprot autobusne stanice (smještene na desnoj obali rijeke). Na identičnu situaciju nailazi se i u slučaju Tešnja. Tešanjska (pretpostavljena) nova *musalla* bila je u funkciji do iza Drugog svjetskog rata, ali ju je nova mjesna vlast dala "prigušiti" prvo ukidanjem izljevnog mjesta (*česme*) vode iz gradskog vodovoda koji je bio smješten nasuprot *musalle*, a potom i zvaničnom zabranom korištenja *musallom* (tj. klanjanja *namaza*). Za *musallu* u Visokom smatra se da su prostor i navedeni arhitektonski detalji *musalle* podignuti u 17. stoljeću. Ako bi se povukle analogije između Visokog, Tešnja i Sarajeva, tada bi se i postojanje *musalle* u Tešnju na njenoj današnjoj lokaciji, u određenom kontekstu moglo, iako još uvijek uvjetno, prihvatiti izvornim, tj. ova lokacija *musalle* može se smatrati jedinom i izvornom.

U cilju sagledavanja razvoja mjesnih *musalla* potrebno je ponovo naglasiti neke već iznesene podatke i zapažanja. Poznato je da su Visoko, Tešanj i neka druga urbana naselja imala veoma razvijen kožarski zanat, a Visoko i Tešanj i danas imaju razvijenu kožarsku industriju. Također je poznato je da su *tabaci* u Visokom bili organizirani u veoma jak *esnaf*. Zanimljivo je da je ovaj *esnaf* imao određene veze s jednom *tekijom* u Kiršeheru u Maloj Aziji.[152] Za

---

[151] Hamdija Kreševljaković, "Visoko". *Novi Behar* 8(1934), br. 3-8, Sarajevo, pretisak Visoko, 2001, 9-10; Ibrahim Hodžić, *Bijela džamija u Visokom.* Odbor Islamske zajednice Visoko, 1980.

[152] BBA, TD No. 24, folio 29. Citirano prema Adem Handžić, "O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni i Hercegovini u XVI stoljeću". U: *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 94-95. Vidj. i Adem Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću (uloga države i vakufa)". U: *Studije o Bosni.* Istanbul, 1994, 145; Hamdija Kreševljaković, "Visoko". *Novi Behar* 8(1934), br. 3-8, Sarajevo, pretisak Visoko, 2001, 11. Up. i Azra Gadžo-Kasumović, "Veze

Tešanj do danas ne postoje takve potvrde u historijskim izvorima o postojanju veza s nekom od *tekija* u ostalim dijelovima Osmanskog Carstva, posebno na području Male Azije. Međutim, zanimljivim se čine tri konstatacije. Prije svega ta da u Tešnju, po dosadašnjim saznanjima, nije bila jaka *derviška* tradicija, jer u mjestu nisu postojale brojne *tekije*, a postojanje i onih koje indirektno spominju historijski izvori nije u potpunosti i jasno potvrđeno vezanjem za pojedine objekte i prostornom ubikacijom istih. Drugu konstataciju predstavlja postojanje historijskih izvora koji indirektno potvrđuju postojanje derviške zajednice, a time i *tekija*, u *kasabi* Tešanj i *derviško* djelovanje. Treća konstatacija jeste da austrougarski katastarski plan Tešnja iz 1882-1885. godine, kao što je već rečeno, *mahalu Tabci* ne naziva ovim imenom već je naziva *Turskim džematom.* Četvrta konstatacija također je već spomenuta, a odnosi se na činjenicu da su upravo na području *Tabačke mahale* (*Tabaka*) bile nastanjene neke od tešanjskih porodica koje su po nekim svojim tradicijama i društvenim odlikama mogle imati određene veze s drugim provincijama Osmanskog Carstva.[153] Stoga, također ostaje da se tokom budućih istraživanja, kao što je već rečeno, pokuša odrediti moguća veza tešanjskih *tabaka* s *tabačkim tekijama* u Rumeliji i posebno u Anadoliji.[154] Tokom tih istraživanjima bilo bi osobito zanimljivo istražiti moguće veze tešanjskih *tabaka* s *tabačkom tekijom* u Kiršehiru u Anadoliji u kontekstu veza ovog *esnafa* u Bosanskom *ejaletu* s navedenom *tekijom* kako je to utvrdila Azra Gadžo,[155] te utvrditi da li su te veze bile direktne ili indirektne -

---

esnafa u Bosni sa tekijom u Kiršehiru". *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49(1999), 111-175, Orijentalni institutut, Sarajevo.

[153] Autor ovog teksta već je istaknuo da ne ne želi prejudicirati podatke kojima raspolaže i donositi "preuranjene" (?!) zaključke koji bi, možda, mogli biti nerado prihvaćeni u krugovima pojedinih tešanjskih porodica.

[154] Up. Azra Gadžo-Kasumović, "Veze esnafa u Bosni sa tekijom u Kiršehiru". *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49(1999), 111-175, Orijentalni institutut, Sarajevo; Hamdija Kreševljaković, "Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini." *Djela,* Naučno društvo BiH, knj. XVII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 12. Sarajevo, 1961, 80.

[155] Azra Gadžo-Kasumović, "Veze esnafa u Bosni sa tekijom u Kiršehiru". *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49(1999), 111-175, Orijentalni institutut, Sarajevo; Hamdija Kreševljaković, "Esnafi i obrt u Bosni i Hercegovini". *Djela,* Naučno društvo BiH, knj. XVII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 12. Sarajevo, 1961, 80.

preko sarajevskih, visočkih ili drugih *tabaka*. Jedna uska specijalistička istraživanja ovog pitanja također bi trebala nastojati razlučiti i dati odgovore na pitanja hijerarhijskoih primata u odnosima između *derviškog* djelovanja i *tabačkog* poslovanja, kako unutar cijelog Bosanskog *ejaleta* tako i u samoj *kasabi* Tešanj. Također treba dati odgovore i na pitanja da li i u kojoj mjeri su *tabački* zanati (i *esnafi*) i mjesna *derviška* zajednica uvjetovali uređivanje mjesnih *musalla* i određivale njihovo prostorno smještanje u topografiji pojedinih naselja (*kasaba* i *šehera*)? Kao primjer mogu se navesti *musalle* u Visokom, tešnju i Sarajevu. U navedenom kontekstu autor ovog teksta pretpostavlja da je u sva tri navedena urbana naselja, posebno u Tešnju i Visokom, pojavu i prostorno smještanje *musalle* unutar urbanog naselja odredila *tabačka* djelatnost, odnosno utjecaj *tabačkog esnafa* nije nikako upitan.

8.4. *Vakufi*

Obje najstarije tešanjske *džamije* imale su i svoje *vakufe*. Tako je *džamija* Gazi Ferhad-bega imala *vakuf* od 56.000 *akči* glavnice gotovog novca,[156] 33 *dućana* pod zakupom, 1 *karavansaraj*, 1 *mekteb*, 1 *karavansaraj* u blizini rijeke Usore, 1 *musallu*, te *mukatu* (zakupninu) na određene zemljišne parcele. Službenici Ferhad-begove *džamije* bili su plaćani iz prihoda koje je donosila gotovina (*vakufa*), od prihoda *dućana* i od *mukate* (zakupa) na zemljište. Određene izvore prihoda *vakuf* je imao i u obližnjim *čiflucima* Jablanica i Čaglići, te dobijao od vlaških zajednica (*Hajmana*, tj. *Haymana*) koje, inače, pripadaju *kasabi* Maglaj. Isti prihodi korišteni su za plaćanje vjerskih službenika *džamije* i službenika *vakufa*. *Karavansaraj* i *musalla* izdržavani i održavani su također iz prihoda koje je donosila gotovina (*vakufa*).[157] Iz navedenog je očito da je

---

[156] Prijepis *vakufname* donosi iznos od 30.000 "ovovremenskih dirhema". Vidj. Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX stoljeća". *Anali* GHB u Sarajevu 5-6(1978), 177; up. i Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II. Sarajevo, 1988, II dio, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839.

[157] Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik).

spomenuti iznos gotovine bio namijenjen kreditnom poslovanju vezanom za iznajmljivanje i navedenih *dućana*, te da se iz prihoda po osnovu kreditnog poslovanja gotovinom stvarao dio novca iz kojeg su plaćani neki od navedenih troškova koje su stvarali neproduktivne djelatnosti i neproizvodni objekti *vakufa*.
Oručev *mesdžid* također je imao *vakuf* koji je činila glavnica gotovog novca od 20.000 akči. Iz dobiti navedenog *vakufa* koja se stekne davanjem novca pod interes, na zakonom dozvoljeni način, plaćani su vjerski službenici navedenog *mesdžida*.[158]
Sve ranije navedene *džamije* i *mesdžidi*, kao i one nove koje spominje Tešanjski *sidžil*, imale su svoje *vakufe*. Pored *vakufa* navedenih objekata u Tešnju su postojali i slijedeći *vakufi*: *Čengizade vakuf* (za *muallimhanu /medresu* ili učiteljsku školu/ u Doboju, veoma jaki *vakuf* nekog Alibega za neku nepoznatu *džamiju*, te *džamiju* nekog Ali-efendije i *Ap-Ansiz Osmanov vakuf* za *mesdžid Hajdarhana*. U Tešanjskom *sidžilu* spominje se i djevojčica Rabija (kći Hadži Hasana) koja je posjedovala 75.210 *akči* gotovog novca koji je, prema navodu *sidžila*, dat na posudbu 47-ici dužnika u ovom gradu.[159]

8.5. *Mektebi*

Iz izvora koji govore o Gazi Ferhad-begovom *vakufu* vidljivo je da je ovaj *vakif* u *kasabi* Tešanj dao utemeljiti i jedan *mekteb*. Djelovanje ovog *mekteba* očito je bilo pokrivano iz prihoda koje su donosili glavnica gotovog novca, te 33 *dućana* koja su davana pod zakup. Iz Gazi Ferhad-begove *vakufname* vidljivo je da je jedna od odluka *vakifa* bila i ta da se "*svakog dana daje dva dirhema za uči-*

Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-362.

[158] Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-363.

[159] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 168. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126-127, Sarajevo.

telja djece."[160] Almir Fatić zaključuje da se pod tim može podrazumijevati kasnije (u 17. st.) postojanje i *medrese* pored *sibijan mekteba* (*mekteb-i sibijan*) u *kasabi* Tešanj.[161] Međutim, u analizi utemeljenja i razvoja *mekteba* u *kasabi* Tešanj mora se biti veoma oprezan, odnosno potrebno je voditi računa da (li) se odluka o osnivanju *medrese* i o izdvajanju financijskih sredstava, tj. da se "*svakog dana daje dva dirhema za učitelja djece*" - možda odnose na istu ustanovu, odnosno objekt, tj. ne samo na *mekteb* već i na *medresu*?! Prema mišljenju Almir Fatića,[162] koji citira Mustafu Ćemana,[163] prvi *mekteb* u Tešnju osnovan je godine 1557. Nadalje, A. Fatić smatra da je uz ovaj *mekteb* početkom 17. stoljeća sagrađena *medresa.*[164] Međutim, prema mišljenju autora ovog teksta, kako Mustafa Ćeman ne navodi da se ovdje radi o *mektebu*, već o *medresi /Dar-ul Kur'an* (*medresa* - škola II stepena)/[165] pojavljuje se kolizija u korištenju istog (jednog) podatka za osnivanje dviju ustanova, odnosno dvaju objekata, što nije dopustivo. Mišljenja koja je autor ovog teksta izneo u razmatranju osnivanja Gazi Ferhad-begove *džamije*, a koje se odnosi na datacije koje donosi Mustafa Ćeman i metodologijski rad ovog autora mogu se odnositi i, u ovom slučaju, na pitanje osnivanja *mekteba*, odnosno *Dar-ul Kur'ana*. Nije poznata lokacija na kojoj se nalazio navedeni *mekteb*. Može se pretpostaviti da se nalazio u nekom od objekata koji su se nalazili neposredno uz *harem* Gazi Ferhad-begove *džamije.*

---

[160] Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz XIX stoljeća". *Anali* GHB u Sarajevu 5-6(1978), 177; up. i Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II. Sarajevo, 1988, II dio, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839.

[161] Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, Sarajevo.

[162] Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo.

[163] Mustafa Ćeman, "Kronologija Tešnja i okolice". *Tešnjak*, privredno-kulturni informator, 1989, Tešanj, 1989, 107.

[164] Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo.

[165] Mustafa Ćeman, "Kronologija Tešnja i okolice". *Tešnjak*, privredno-kulturni informator, 1989, Tešanj, 1989, 107.

Prema mišljenju autora ovog teksta ta lokacija može se tačnije odrediti na prostor(u) oko nekadašnje *medrese* (danas objekti *Medžlisa Islamske zajednice* u Tešnju). U svakom slučaju, *mekteb* koji se spominje u Gazi Ferhad-begovoj *vakufnami* predstavlja jedinu ustanovu i objekt ovog tipa (tj. *mekteb*) u *kasabi* Tešanj koji je izričito ustrojen unutar postojanja jednog *vakufa*. Međutim, Ismet Kasumović smatra da je u Tešnju bila "*posebno značajna izgradnja dvije muallimhane*" koje su, kako se može zaključiti iz konteksta mišljenja ovog autora, osnovane u 16. stoljeću.[166]

Ovakav proces zaključivanja na temelju korištenja istog (jednog) podatka za osnivanje dviju ustanova, kao što je rečeno, nije dopustiv u znanstvenoj metodologiji. Međutim, ako se u tumačenju izraza *Dar-ul Kur'an* prihvati da je to obrazovna ustanova tipa (razine) *medrese*, tada se pored ove ustanove (*medrese*) u Tešnju u godini 1557. može potvrditi postojanje i najmanje jednog *mekteba*. Naime, kako je *medresa* obrazovna ustanova više razine (srednji stepen), za njeno pohađanje nužno je završavanje *mekteba*. Na temelju te logične činjenice i prema metodi *per analogiam* može se zaključiti da je u Tešnju postojao najmanje jedan *mekteb* naporedo s *medresom*, ako ne i prije osnivanja same *medrese*. Ukoliko je Almir Fatić na ovakvoj metodologiji pretpostavljao postojanje *medrese* i *mekteba* u *kasabi* Tešanj 1557. godine, tada je to trebalo decidirano istaknuti.

Na temelju usmene tradicije očuvane u Tešnju i metode *per analogiam* može se zaključiti da je *kasaba* Tešanj mogla imati najmanje još 3-5 *mekteba*.[167] Ukoliko bi se prihvatio princip *per analogiam* da svaka *džamija* u svom okviru ima i *mekteb*, tada se može reći da je *kasaba* Tešanj imala najmanje 7 *mekteba*. Intencija koja se osjeća u ovoj *kasabi* tokom cijele njene historije, i koja se čak osjeća i danas, jeste izrazito dinamično opismenjavanje od razine *mekteba* pa naviše. To indirektno posvjedočuje i podatak da je u susjednoj *kasabi* Novi Šeher godine 1755. bio utemeljen još jedan *mekteb* za

---

[166] Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu u vrijeme osmanske uprave*. Mostar, 1999, 241.

[167] Više o broju *mekteba* na području Tešanjskog *kadiluka* pred kraj osmanske vlasti vidjeti kod Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, Sarajevo.

koji je očito podignuta i posebna zgrada i za koji su bila osigurana financijska sredstva u obliku *vakufa* za njegovo izdržavanje.[168] U legalizaciji *vakufname* ovog novog *vakufa* u Novom Šeheru kao svjedok (na prvom mjestu) pojavljuje se i *"Poglavica učenjaka i prvi među prvima Mustafa ef.*[endija], *sin Jusuf ef.*[endije], *muderris u kasabi Tešanj i imam sultan Selimove džamije u tešanjskoj tvrđavi...."*[169] Činjenica da se kao svjedok, i to prvi u nizu, u *vakufnami* o ustroju *vakufa* za osnivanje i rad novog *mekteba* u *kasabi* Novi Šeher pojavljuje upravo osoba koja je određena kao "*Poglavica učenjaka i prvi među prvima...*", te "*... muderris u kasabi Tešanj i imam sultan Selimove džamije u tešanjskoj tvrđavi....*" izgleda veoma zanimljivom. S obzirom na karakter društvene strukture *kasabe* Novi Šeher koja je dala izuzetne ljude što su se afirmirali u najvišim razinama političkog i društvenog života Osmanskog Carstva,[170] može se reći da se za svjedoke moglo naći čestitih ljudi i u samom Novom Šeheru. Međutim, za svjedoka je uzet ugledni prosvjetni djelatnik iz *kasabe* Tešanj. Iz toga se može zaključiti da je, očito, pod pokroviteljstvom prosvjetnih krugova iz *kasabe* Tešanj vršeno savjetovanje ili nadzor, a možda i određeni upliv nad osnivanjem *mekteba* u *kasabi* Novi Šeher. Drugim riječima, "*...Mustafa ef.*[endija], *sin Jusuf ef.*[endije], *muderris u kasabi Tešanj....*" nije bez razloga angažiran kao svjedok, a očito i kao osoba sa savjetodavnom i nadzornom ulogom. Sve to indirektno govori o dosezima prosvetnog djelovanja u samoj *kasabi* Tešanj.

8.6. *Medrese*

Pitanje postojanja i osnutka prve *medrese*, ali i ostalih *medresa* u *kasabi* Tešanj veoma je zanimljivo, ali i složeno. Autor ovog teksta izlaže slijed podataka i mišljenja o ovoj prosvjetnoj ustanovi.

---

[168] Alija Bejtić, "Prosvjetne prilike u Novom Šeheru polovicom osmanaestog stoljeća". *El Hidaje* 7(1943-1944), 132-135.

[169] Alija Bejtić, "Prosvjetne prilike u Novom Šeheru polovicom osmanaestog stoljeća". *El Hidaje* 7(1943-1944), 132 i d. Preneseno i u djelu Adin Ljuca, *Maglaj. Na tragovima prošlosti.* Prag (Praha) - Maglaj, 1999, 214 i d., posebno 217.

[170] Vidj. Safvet-beg Bašagić – Redžepašić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini.* Zagreb, 1931, passim, u vezi pojedinih ličnosti porijeklom iz *kasabe* Novi Šeher.

Vrijednost direktnih i indirektnih podataka afirmativno relevantnih za ovu instituciju u *kasabi* Tešanj jeste kako slijedi u nastavku izlaganja. Pri tome, označavanje pojedinih podataka s rimskim oznakama **I** ili **II** u samom slijedu podataka predstavalja samo hronologijski slijed podatka koji nije afirmativan i u potpunosti pouzdan, ali koji je na određeni način relevantan (i) za (hronologijsko) sagledavanje ove problematike i na koji se pojedini autori osvrću u komentarima ovog pitanja. Nasuprot tome, označavanje pojedinih podataka arapskim brojevima od **1** do **8** predstavlja hronologijski slijed podatka koji su afirmativni i u potpunosti pouzdani, a na koje se pojedini autori također osvrću u komentarima ovog pitanja. Pri tome nije jasno da li se pojedini podaci odnose na iste objekte, što određenje ukupnog broja *medresa* u *kasabi* Tešanj dovodi u nesigurnost konačnog suda (zaključka).

I. *Vakufnama* Gazi Ferhad-bega iz 1564. g.

Tešanjsku *medresu* ne spominju nikakvi dokumenti u vezi s postojanjem *džamije* i ustrojem *vakufa* Gazi Ferhad-bega. Interpretacije nekih navoda iz Gazi Ferhad-begove *vakufname* su različite i nalaze se u unutarnjoj suprotnosti.[171]

1. Rukopisno djelo iz 16. st. u vlasništvu porodice Kunusić u Gračanici

Indirektan spomen tešanjske *medrese* sačuvan je i u rukopisnom djelu koje se čuva u porodici Kunusić u Gračanici. U ovom djelu nalaze se potpisi (imena) dvojice *muderrisa* iz 16. stoljeća (?!) koji su predavali u tešanjskoj *medresi*.[172]

---

[171] Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz XIX stoljeća". *Anali* GHB u Sarajevu 5-6(1978), 165 i d., up. i Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II. Sarajevo, 1988, II dio, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839.

[172] Podatak se donosi prema navodima Amira Brke. Vidj. Amir Brka, "Kultura Bošnjaka Tešnja". U: *Tešanj - kulturno-privredni informator*. Tešanj, 1995, 26 i d. Ovaj rad citira i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 87, Sarajevo.

II. Popisni *defter* Bosanskog *sandžaka* iz 1604. g.

Amina Kupusović u obradi popisnog *deftera* iz 1604. godine, tj. dijela koji se odnosi na *nahiju* Tešanj, donosi podatke iz kojih je vidljivo da se ovdje radi o *mektebu* kao dijelu Gazi Ferhad-begovog *vakufa*.[173] U *defteru* se ne navodi termin *medresa* već jasno stoji *mekteb*!?

2. *Roznamče defter* za 1637. g.

Postojanje *medrese* u Tešnju u 17. stoljeću otkriva Ismet Kasumović na temelju njenog spomena u *Roznamče defteru* u godini 1047. A.H., odnosno 1637.[174] Ova *medresa* navodi se kao Ali-begova, a spominje se u kontekstu imenovanja *muderrisa* u istoj *medresi* koji je na novu dužnost u ovaj grad stigao iz Hatib-Ahmedove *medrese* u Istanbulu (!).

3. Tešanjski *sidžil* iz 1639-1642. godine

Medresu u *kasabi* Tešanj spominje, i to indirektno, Tešanjski *sidžil* iz 1639-1642. godine iz kojeg je vidljivo da su u mjestu živjela četvorica *muderrisa* (profesora *medrese*), te nekoliko *softa* (učenika *medrese*) koji su, svakako, spomenuti u ovom *sidžilu* kao dio većeg broja *softa* prisutnih u određenom trenutku u ovoj *kasabi*.[175]

---

[173] Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-363.

[174] Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu u vrijeme osmanske uprave*. Mostar, 1999, 241; Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, Sarajevo.

[175] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 168. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126 i d., Sarajevo.

Prema nekim mišljenjima, ovo je prvi spomen tešanjske *medrese.*[176]

4. *Vakufnama* iz 1755. g. o osnivanju *mekteba* u Novom Šeheru

Medresu u Tešnju indirektno spominje i dokument (*vakufnama*) u kojem se govori o osnivanju *mekteba* u Novom Šeheru 1755. godine. Kao svjedok uvakufljenja određenih sredstava za potrebe navedenog *mekteba* u Novom Šeheru navodi se i *"Poglavica učenjaka i prvi među prvima Mustafa, ef.*[endija], *sin Jusuf ef.*[endije], *muderris u kasabi Tešnju i imam sultan Selimove džamije u tešanjskoj tvrđavi."*[177]

5. Adem Handžić prema *Vakiflar Arşivi* u Ankari

Adem Handžić navodi da je jedna *medresa* u Tešnju bila podignuta 1773. godine kraj *džamije* Gazi Ferhad-bega, te da je *medresa* uspostavljena dobrovoljnim prilozima mještana i kasnijih *vakifa*(!)[178]

6. *Arzuhal* iz druge polovine 18. st.

Ismet Kasumović navodi i postojanje još jedne *medrese* u Tešnju. Postojanje ove ustanove on zaključuje na temelju analize *arzuhala.*[179] Prema Kasumoviću, *medresu* je dao podići Mehmed-paša

---

[176] Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 87, Sarajevo.

[177] Alija Bejtić, "Prosvjetne prilike u Novom Šeheru polovicom osmanaestog stoljeća". *El Hidaje* 7(1943-1944), 132 i d. Preneseno i u djelu Adin Ljuca, *Maglaj. Na tragovima prošlosti.* Prag (Praha) - Maglaj, 1999, 214 i d., posebno 217.

[178] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 40.

[179] *Arzuhal, arzohal*, tur., sa značenjem zamolba, predstavka, podnesak, memorandum.

Muhsinzade (koji se na položaju namjesnika Bosanskog *ejaleta* nalazio oko 1771. g.) u drugoj polovini 18. stoljeća.[180]

7. Rukopisno djelo *imama* i *muallima* h.(adži) Muhammedove *medrese* u Tešnju

Jedan prepisivač iz 1184. A.H., odnosno 1770. godine, u prijepisu jednog djela kaže da je on *imam* i *muallim* h.(adži) Muhammedove[181] *medrese* u Tešnju,[182] koja je identična s *medresom* Mehmed-paše Muhsinzade.

8. Rukopisno djelo Mustafe b. Alija el - Bosnavija iz 1856. (= 1272. A. H.)

Prema navodima Almira Fatića koji citira Muhameda Ždralovića (?!), jedno rukopisno djelo Mustafe b. Alija el - Bosnavija iz 1856. (= 1272. A.H.) spominje više *medresa* u *kasabi* Tešanj.[183]

U analizi podataka koji su u prethodnom dijelu teksta izloženi, pojedini autori daju brojne interpretacije i donose određene komentare i zanimljive zaključke. U nastavku se izlažu interpretacije i donose ponuđeni zaključci. Naporedo uz iste, kao i na kraju poglavlja ovog teksta, autor ovog teksta daje i svoje komentare i zaključke.

---

[180] Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu u vrijeme osmanske uprave*. Mostar, 1999, 241 i d. Vidj. i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, Sarajevo.

[181] Prema navodu A. Fatića, *medresa* Mehmed-paše Muhsinzade i h.(adži) Muhammedova *medresa* u Tešnju su identični objekti, jer su Mehmed-paša Muhsinzade i h.(adži) Muhammed iste osobe. Vidj. Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, 91 bilj. 10. Sarajevo.

[182] Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II. Sarajevo, II, 1988, 198-199, br. 1276, up. i str. 187, br. 1193 iz god. 1175 A.H., odnosno 1761, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839.

[183] Up. i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88 s bilj. 13. Sarajevo.

I. *Vakufnama* Gazi Ferhad-bega iz 1564. godine

Prema mišljenju Mustafe Ćemana, objavljenom 1989. godine, Gazi Ferad-beg je godine 1557. osnovao *Dar-ul Kur'an* (*medresu* - školu II stepena) u Tešnju,[184] što je u opreci s podatkom koji donosi popisni *defter* iz 1604. godine, a koji nije bio i nije mogao biti dostupan navedenom autoru.[185] Međutim, otkrićem i konačnim objavljivanjem (1978.) "*medžmue*" tešanjskog *kadije* Abdulkerima iz 19. stoljeća koja donosi prijepis Gazi Ferhad-begove *vakufname* iz 1564. godine, stvari izgledaju *nešto drugačije.*[186] Iz prijepisa *vakufname* vidljivo je da je Gazi Ferhad-beg "*Potvrdio* [je] *i priznao da uvakufljuje časnu džamiju koju je napravio u kasabi Tešanj (ta se džamija zove Ferhadija) u okolini kadiluka Brod, za Božje robove koji obavljaju namaz nakon idolopoklonstva (?!!). Također* [je] *uvakufio kuću koja je u blizini pomenute džamije (medresu) za ljude i djecu koji se žele podučavati učenju Kur'ana.*"[187] Muhamed Ždralović u prijevodu prijepisa koji je sačinio *kadija* Abdulkerim "*uvakufljenu kuću*" smatra *medresom*, pa stoga u zagradama stavlja "*(medersu).*" M. Ždralović navodi da se u *vakufnami* posebno određuje plaćanje učitelja za djecu. Dakle, na temelju *vakufname* vidi se da je, prema prijevodu i interpretaciji ovog izvora od strane Muhameda Ždralovića, Ferhad-beg **obnovitelj** (!?, naglasak i upit autora ovog teksta) Tešnja, i ustanovitelj nekih institucija kao što su: *vakuf*, a u okviru toga *imaret*, *hatibluk* i školstvo.[188] Amir Brka preuzima navode i interpretaciju M. Ćemana i ovu prvu obrazovnu instituciju u Tešnju smatra *Dar-ul Kur'an*-om, odnosno *medre-*

---

[184] Mustafa Ćeman, "Kronologija Tešnja i okolice." *Tešnjak*, privredno-kulturni informator, Tešanj, 1989, 107.

[185] Mustafa Ćeman je umro u julu 1999. g., a navedeni izvor je objavljen 2000. g.

[186] Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz XIX stoljeća". *Anali* GHB u Sarajevu 5-6(1978), 165 i d., up. i Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II. Sarajevo, 1988, II dio, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839.

[187] Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz XIX stoljeća". *Anali* GHB u Sarajevu 5-6(1978), 177.

[188] Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz XIX stoljeća". *Anali* GHB u Sarajevu 5-6(1978), 172-177.

som.[189] Almir Fatić u članku objavljenom 2004. godine kaže: "*Mekteb je osnovan 1557. godine i bio je početna škola za djecu. Uz njega je, početkom XVII. stoljeća, sagrađena i medresa*"[190] i pri tome se poziva na navod Mustafe Ćeman koji u svom radu ne spominje *mekteb* već jasno navodi da je navedene godine u Tešnju Gazi Ferhad-beg osnovao *Dar-ul Kur'an*, tj. *medresu*!? Slično mišljenje, što je veoma značajno, susreće se i kod Ismeta Kasumovića koji kaže: "*Među tim* [vjerskoprosvjetnim i kulturnim] *objektima, pored džamija i mesdžida, posebno je značajna izgradnja dvije muallimhane, te uskoro zatim i prve medrese koja je podignuta uz Ferhadija džamiju, najvjerovatnije pred kraj života Ferhad-bega, sina Skenderova, dakle prije 975./1568. godine.*"[191] Zanimljivo je da A. Fatić ovo mišljenje I. Kasumovića uopće ne navodi i ne ističe iako se u radu koristi njegovim djelom.[192] Kasumović ističe, očito na temelju podatka Hajrudina Ćurića i lokalne usmene tradicije, da je ova *medresa* bila poznata pod nazivom "*Čaršijska medresa*", što je veoma značajno. Naime, prema mišljenju autora ovog teksta, ukoliko se jedna *medresa* koja se nalazila u srcu same tešanjske *Gornje čaršije* i u okviru kompleksa Gazi Ferhad-begova *vakufa* naziva "Čaršijskom", to je veoma znakovito, jer su navedena formulacija i sami naziv *medrese* suvišni ukoliko je u mjestu (*kasabi*) postojala samo jedna *medresa*. Naziv *medrese* "Čaršijska" daje osnovicu da se zaključi da je pored nje u mjestu postojala najmanje još jedna *medresa*. Ukoliko se prihvati pretpostavka da je Tešanj imao samo jednu *medresu* postavlja se pitanje zašto tada jedinu mjesnu *medresu* nazivati *Čaršijskom*? Zar nije dovoljan samo naziv *medresa*? Ta druga, odnosno druge (?!) *medrese*, očito je, nisu bile u samom središtu *Gornje čaršije* i iste bi se mogle, uvjetno i nešto slobodnije, odrediti kao "nečaršijske" *medrese*. Prema mišlje-

---

[189] Amir Brka, "Kultura Bošnjaka Tešnja". U: *Tešanj - kulturno-privredni informator*. Tešanj, 1995, 26 i d.

[190] Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo.

[191] Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu u vrijeme osmanske uprave*. Mostar, 1999, 241.

[192] Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86 i d. Sarajevo.

nju Momčila Spasojevića, jedna *medresa* u Tešnju bila je je spaljena tokom napada austrijske vojske na Tešanj i opsade tešanjske tvrđave pod zapovjedništvom princa Eugena od Savoje 1697. godine. Isti autor navodi da je *medresa* poslije toga uskoro bila popravljena.[193] Danas se ne može sa sigurnošću zaključiti da li je ta spaljena *medresa* bila ova *medresa* za koju neki autori smatraju da je očito prva tešanjska *medresa*, a za koju se smatra da je bila osnovana od strane Gazi Ferhad-bega, ili neka druga *medresa* iz mlađih razdoblja historije Tešnja.

1. Rukopisno djelo iz 16. stoljeća

Indirektan spomen tešanjske *medrese* sačuvan u rukopisnom djelu koje se čuva u porodica Kunusić u Gračanici predstavlja veoma zanimljiv podatak. Ukoliko je podatak vjerodostojan, a potpisi (imena) dvojice *muderrisa* iz 16. stoljeća (?!) koji su predavali u tešanjskoj *medresi*[194] autentični, tada se postavljaju dva pitanja. Prvo, kada je tačno nastalo ovo rukopisno djelo. Drugo, zbog čega popisni *defter* iz 1604.godine ne spominje *medresu* kao sastavni dio Gazi Ferhad-begova *vakufa* već samo *mekteb*? *Terminus post quaem* (odnosno *terminus ante quaem non*) za ovaj podatak jeste 1564. godina kao datum izdavanja (da li prve ili jedine?) Gazi Ferhad-begove *vakufname* (?) Ovaj *terminus* može se uzeti kao valjan samo ukoliko se prihvati mišljenje da prije djelovanja Gazi Ferhad-bega u budućoj *kasabi* Tešanj nije moglo postojati, niti je postojao, nikakav *mekteb*, odnosno *medresa*. Navedena kritička opaska daje se u kontekstu mišljenja o postojanju i djelovanju Sufi Oručeva *mesdžida* kao prvog vjerskog i prosvjetnog objekta koji je postojao u *kasabi* Tešanj prije institucija Gazi Ferhad-begova *vakufa*, a u

---

[193] Momčilo Spasojević, *Školstvo tešanjskog kraja*. Tešanj, 1985, 15-16. Ovaj rad citira i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 87, Sarajevo.

[194] Podatak se donosi prema navodima Amira Brke, "Kultura Bošnjaka Tešnja". U: *Tešanj - kulturno-privredni informator*. Tešanj, 1995, 26 i d. Ovaj rad citira i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 87, Sarajevo.

okviru kojeg je, teoretski gledano, mogao biti organiziran i prvi *mekteb* u *kasabi* Tešanj.

II. Popisni *defter* iz 1604. godine

Podatak koji donosi Amina Kupusović u obradi popisnog *deftera* iz 1604. godine, tj. njegovog dijela koji se odnosi na *nahiju* Tešanj, a koji govori da se u Gazi Ferhad-begovom *vakufu* nalazio 1 *mekteb*, a nikako *medresa* - veoma je značajan.[195] Kako protumačiti neslaganje i protuslovlje različitih izvora o ovom pitanju? Iako *defter* jasno navodi termin *mekteb*, a ne termin *medresa*, u cilju rasvjetljavanja ove enigme mogu se postaviti dva pitanja. Prvo, da li je popisivač *deftera* ispravno zabilježio podatak na terenu (u *kasabi* Tešanj), tj. da nije u nekim okolnostima slučajno podveo školsku ustanovu na razini manje i slabije uređene *medrese* pod razinu *mekteba*? Drugo, da li je, gledano hipotetički, Gazi Ferhad-begova *medresa* (ako se prihvati njeno postojanje tokom 16. stoljeća) u određenom vremenskom razdoblju krajem 16. stoljeća mogla, iz nepoznatih razloga, zapasti u krizu što je istu degradiralo na razinu *mekteba*, što je popisivač *deftera* iz 1604. godine mogao zabilježiti, a da ni sam nije bio svjestan te promjene, odnosno degradacije, tj. da se historijski-pravno gledano radilo o *medresi*? U kasnijim razdobljima (početkom 17. st.) ista *medresa* (tj. oslabljeli *mekteb*) mogla je biti obnovljena pod istim imenom, a pored (osim) nje mogle su nastati i druge *medrese*? Ovaj značajni podatak, bolje rečeno: izostajanje spomena *medrese* u *kasabi* Tešanj u popisnom *defteru* iz 1604. godine, ne spominje Almir Fatić kojemu je navedeno djelo bilo na raspolaganju s obzirom na datum štampanja (objave) ovog djela (2000. g.).[196] Ovaj autor nije registrirao niti dao komentar da popisni *defter* iz 1604. godine navodi samo termin *mekteb* u Gazi

---

[195] Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-363.

[196] Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86 i d., Sarajevo.

Ferhad-begovom *vakufu* u Tešnju. Ovaj podatak nije zamijetio niti Adem Handžić koji je zajedno s ostalim članovima redakcije radio na izdavanju ovog rukopisa (*deftera*) i isti podatak nije doveo u vezu niti komentirao u vezi s pitanjem postojanja, datuma osnivanja i rada Gazi Ferhad-begove *medrese* u Tešnju.

2. *Roznamče defter* za 1637. godinu

Prema navodima Ismeta Kasumovića, osim "Čaršijske" *džamije* u Tešnju je "*nakon toga, početkom XVII stoljeća, [u ovom gradu] je registrirano postojanje još jedne medrese pod nazivom Ali-begova medrese*" koja se spominje u *Roznamče defteru* za 1637. godine (odnosno 1047. A.H.).[197] Ovaj izvor navodi da je u ovoj (Ali-begovoj) *medresi* na dužnost *muderrisa* bila imenovana osoba koja je na novu dužnost (u grad Tešanj) stigala iz Hatib-Ahmedove *medrese* u Istanbulu (!). Hajrudin Ćurić u vezi tešanjske *medrese* kaže: "*U Tešnju je poznata Čaršijska ili Gazi Ferhat-begova medresa, sagrađena u XVII vijeku.*"[198] Postavlja se pitanje u kakvom su odnosu navedena dva podatka o postojanju *medresa.*
Prema iznesenim podacima navedene dvije *medrese* (Ali-begova i ova koju kao *Čaršijsku ili Gazi Ferhad-begovu medresu* /?!/ navodi H. Ćurić) su različite, pa bi na ovom stepenu istraživanja *kasaba* Tešanj, gledano hipotetički, imala 3 *medrese.* To su: *Gazi Ferhad-begova medresa* (prema rukopisnom djelu iz 16. st.), Ali-begova *medresa* (prema *Roznamče defteru* za 1637. g.) i *Čaršijska ili Gazi Ferhad-begova medresa sagrađena u XVII vijeku*, kako navodi navodi H. Ćurić (?!) Prema navedenom popisnom slijedu, *kasaba* Tešanj je 1637. godine imala tri *medrese*, od kojih dvije s istim imenom - tj. dvije *Gazi Ferhad-begove medrese* (?!) što je nemoguće. Almir Fatić registrira ovu *medresu* na temelju rada I. Kasumovića i smatra je, također, "*drugom medresom u gradu Teš-*

---

[197] Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu u vrijeme osmanske uprave.* Mostar, 1999, 241; Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, Sarajevo.
[198] Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine.* Sarajevo, 1983, 104.

nju."[199] Zanimljivo je da ovu drugu (?) *medresu*, odnosno podatak koji istu spominje, u svojim radovima ne navodi niti Adem Handžić u kontekstu bilo kakve rasprave o *medresama* Tešnja.
U ovom slučaju potrebno je sagledati i mišljenje Momčila Spasojevića. Prema ovom autoru, jedna *medresa* u Tešnju bila je spaljena tokom napada austrijske vojske na Tešanj i opsade tešanjske tvrđave pod zapovjedništvom princa Eugena od Savoje 1697. godine. Isti autor navodi da je *medresa* poslije toga uskoro bila popravljena.[200] Međutim, prema mišljenju autora ovog teksta, a u navedenom kontekstu izlaganja relevantnih podataka, danas se ne može sa sigurnošću zaključiti koja je *medresa* bila spaljena. Da li je spaljena *medresa* bila ona najranija pretpostavljena Gazi Ferhad-begova, Ali-begova *medresa* (tj. ona *medresa* koju spominje, odnosno otkriva njeno postojanje *Roznamče defter* za 1637. g. /odnosno 1047. A.H./) ili *Čaršijska ili Gazi Ferhad-begova medresa sagrađena u XVII vijeku* kako navodi navodi H. Ćurić (?!). Gledano hipotetički, po slijedu izlaganja i zaključivanja, princ Eugena od Savoje u napadu na Tešanj 1697. godine imao je mogućnost da uništi tri tešanjske *medrese* (?!) od kojih su dvije nosile (?) Gazi Ferhad-begovo ime, a što je, naprosto, nemoguće. Ovakav zaključak, koji se nameće sam po sebi, zahtijeva visoki *stepen* opreznosti i kritičnosti u istraživanju ove problematike.

3. Tešanjski *sidžil* iz 1639-1642. godine

Tešanjski *sidžil* iz 1639-1642. godine indirektno spominje *medresu* u *kasabi* Tešanj. *Sidžil* navodi da su u mjestu Tešanj živjela četvorica *muderrisa* (profesora *medrese*), te nekoliko *softa* (učenika *medrese*)) koji su, kao što je već rečeno, svakako, spomenuti u ovom *sidžilu* kao dio većeg broja *softa* prisutnih u određenom trenutku u

---

[199] Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86 i d., Sarajevo.
[200] Momčilo Spasojević, *Školstvo tešanjskog kraja*. Tešanj, 1985, 15-16. Ovaj rad citira i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 87, Sarajevo.

ovoj *kasabi.*[201] Međutim, ne zna se na koju *medresu* se odnose ti navodi - spominjanja *muderrisa* i *softa*, tj. da li se taj navod odnosi na *muderrise* i *softe* već navedene najranije (pretpostvaljene) Gazi Ferhad-begove, Ali-begove *medrese*, ili neke treće *medrese*. Mišljenja da je ovo prvi spomen tešanjske *medrese* prihvatljiva su ukoliko se dokaže da prije navedenih godina nije postojala druga (tj. ranija) *medresa*. I u ovom slučaju mišljenje Hajrudina Ćurića u vezi tešanjske medrese, koji kaže: "*U Tešnju je poznata Čaršijska ili Gazi Ferhad-begova medresa, sagrađena u XVII vijeku,*"[202] moglo bi se odnositi i na ovu *medresu* iz Tešanjskog *sidžila*, kao i na pretpostavljene od ranije postojeće (druge) *medrese*. Danas nije poznato da li se ovaj navod iz *sidžila* odnosi na Ali-begovu *medresu.*[203] Pitanje je da li su *medres*a iz Tešanjskog *sidžila* i Ali-begova *medresa* jedna te ista? Isto pitanje može se postaviti i za odnos Gazi Ferhad-begove *medrese* iz 16. stoljeća (?) i *medr*ese iz Tešanjskog *sidžila*. Almir Fatić ne registrira ovu *medresu* na temelju spomena u Tešanjskom *sidžilu* iz 1639-1642. godine.[204] U vezi indirektnog spomena *medrese* u Tešnju također se čini zanimljivom konstatacija da ovu *medresu*, odnosno podatak iz Tešanjskog *sidžila*, u svojim radovima ne navodi ni Adem Handžić u kontekstu bilo kakve rasprave o *medresama* Tešnja. Također je zanimljivo da Ismet Kasumović podatke iz Tešanjskog *sidžila* u svom radu ne navodi u kontekstu bilo kakve rasprave o *medresama* Tešnja, iako je podatke iz *sidžila*, postojanje kojega je očito poznavao, vezao za Gazi Ferhad-begovu *medresu* u dijelu teksta u kojem govori o osnivanju ove *medrese* u 16. stoljeću.[205] Ovaj podatak iz Tešanjskog *sidžila* ne evidentira ni Almir Fatić.

---

[201] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 168. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126 i d., Sarajevo.

[202] Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine.* Sarajevo, 1983, 104.

[203] Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine.* Sarajevo, 1983, 104.

[204] Vidj. Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86 i d. Sarajevo.

[205] Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu u vrijeme osmanske uprave.* Mostar, 1999, 241, u bilj. 504 citira rad [205] Osman Asaf

Prema istraživanju autora ovog teksta, dvije *medrese* (Ali-begova i ona koju kao *Čaršijsku ili Gazi Ferhad-begovu medresu* /?!/ navodi H. Ćurić) su različite, pa bi na ovom stepenu istraživanja broj *medresa* u *kasabi* Tešanj mogao biti 4 (?!). To su: *Gazi Ferhad-begova medresa* (prema *Rukopisnom djelu* iz 16. st.), Ali-begova *medresa* (prema *Roznamče defteru* za 1637. g.), *medresa* prema navodu Tešanjskog *sidžila* iz 1639-1642. g. i *Čaršijska ili Gazi Ferhad-begova medresa sagrađena u XVII vijeku* - kako navodi navodi H. Ćurić (?!). Također, prema navedenom popisnom slijedu *kasaba* Tešanj godine 1639-1642. imala je četiri *medrese* (?!) od kojih dvije s istim imenom - tj. dvije *Gazi Ferhad-begova medrese* (?!) što je, naprosto, nemoguće.
Već izneseno mišljenje Momčila Spasojevića može se i treba promatrati i u ovom slučaju.[206] Međutim, danas se ne može sa sigurnošću zaključiti da li je ta spaljena *medresa* bila ova *medresa* koju indirektno spominje Tešanjski *sidžil* ili neka od drugih već od ranije postojećih (?) *medresa*? I u ovom slučaju, gledano hipotetički, po slijedu izlaganja i zaključivanja, princ Eugena od Savoje u napadu na Tešanj 1697. godine imao je mogućnost da uništi četiri tešanjske *medrese* (?!) I u ovom slučaju takav zaključak, koji se nameće sam po sebi, luči određene sumnje i zahtijeva visoki stepen opreznosti i kritičnosti u istraživanju pojave i razvoja *medresa* u *kasabi* Tešanj. Daljnji komentari uz navedene podatke na sadašnjem stepenu raspolaganja historijskim izvorima i stepenu istraživanja su, na neki način, iscrpljeni.

4. *Vakufnama* iz 1755. g. o osnivanju *mekteba* u Novom Šeheru

Vakufnama iz 1755. godine o osnivanju *mekteba* u Novom Šeheru indirektno spominje neku *medresu* u Tešnju. Kao svjedok uvakufljenja određenih sredstava za potrebe *mekteba* u Novom Šeheru u *vakufnami* se pojavljuje i "*Poglavica učenjaka i prvi među prvima*

Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 509.

[206] Momčilo Spasojević, *Školstvo tešanjskog kraja*. Tešanj, 1985, 15-16. Ovaj rad citira i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 87, Sarajevo.

Mustafa ef.[endija], *sin Jusuf ef.*[endije], *muderris u kasabi Tešnju i imam sultan Selimove džamije u tešanjskoj tvrđavi."*[207] Ovaj *muderris* svakako je bio predavač na jednoj od tešanjskih *medresa* - na onoj najstarijoj Gazi Ferhad-begovoj (prema *Rukopisnom djelu* iz 16. st.) ili na preosatale tri: Ali-begovoj *medresi* (prema *Roznamče defteru* za 1637. g.), *medresi* prema navodu Tešanjskog *sidžila* 1639-1642. g. ili *Čaršijskoj ili Gazi Ferhad-begovoj medresi sagrađenoj u XVII vijeku* kako navodi H. Ćurić (?!). Potrebno je naglasiti da je i u ovom slučaju, gledano hipotetički, po slijedu izlaganja i zaključivanja, princ Eugena od Savoje u napadu na Tešanj 1697. godine imao je mogućnost da uništi četiri tešanjske *medrese* (?!). Takav zaključak, koji se nameće sam po sebi, kao što je već rečeno luči određene sumnje i zahtijeva visoki stepen opreznosti i kritičnosti u istraživanju pojave i razvoja *medresa* u *kasabi* Tešanj. I u ovom slučaju daljnji komentari uz navedene podatke na sadašnjem stepenu raspolaganja historijskim izvorima i stepenu istraživanja su, na neki način, iscrpljeni. Zanimljivo je da podatke iz *vakufname* iz 1755. godine o osnivanju *mekteba* u Novom Šeheru u svojim radovima ne navode Adem Handžić, Ismet Kasumović i Almir Fatić.

5. Adem Handžić prema *Vakiflar Arşivi* (?!) u Ankari

Tokom svojih plodnih istraživanja u arhivima Republike Turske Adem Handžić je utvrdio da je jedna *medresa* u Tešnju bila podignuta 1773. godine,[208] istu naziva Ferhad-begovom *medresom* i ističe da je bila uspostavljena dobrovoljnim prilozima mještana i kasnijih *vakifa* (!). A. Handžić doslovno kaže: "*In the end, Ferhad-beg's medrese ought to be mentioned. It was built opposite the* [Ferhad-beg's, op. autora ovog teksta] *mosque in 1773. The medrese itself had established with the peoples voluntary donations and*

---

[207] Alija Bejtić, "Prosvjetne prilike u Novom Šeheru polovicom osmanaestog stoljeća". *El Hidaje* 7(1943-1944), 132 i d. Preneseno i u djelu Adin Ljuca, *Maglaj. Na tragovima prošlosti.* Prag (Praha) - Maglaj, 1999, 214 i d., posebno 217.

[208] *Medresa* se spominje u dokumentima iz 18. st. koji se čuvaju u *Vakiflar Arşivi* u Ankari.

the support of the vakif later on."[209] Almir Fatić je jasno istaknuo problematičnost Handžićeva navoda da je Gazi Ferhad-begova *medresa* podignuta 1773. godine i istaknuo pretpostavku da je A. Handžić vjerovatno mislio na obnovu Gazi Ferhad-begove *medrese*. Čin njene obnove bio je, očito, izveden oko godine koju navodi dokument na koji se A. Handžić poziva.[210] Prema ovom navodu, bila bi to peta (?!) *medresa* u *kasabi* Tešanj, pod uvjetom da su prethodne 4 (?!) preživjele napad princa Eugena od Savoje na ovaj grad i bile obnovljene iza 1697. godine (?!). A. Fatić registrira ovu *medresu* na temelju spomena koji Handžić donosi prema podacima iz *Vakiflar Arşivi* za 18. stoljeće.[211]

6. *Arzuhal* iz 1774. godine

Podatak o utemeljnju i podizanju *medrese* u Tešnju donosi i *arzuhal*[212] poznat pod oznakom *Başbakanlik Arşivi, Cevdet Maarif tasnifi* Nr. 7826 iz 1188 A.H., odnosno 1774. godine. Prema I. Kasumoviću, koji je proveo analizu izvora, *medresu* je dao podići Mehmed-paša Muhsinzade u drugoj polovini 18. stoljeća (na položaju namjesnika Bosanskog *ejaleta* nalazio se oko 1771. g.).[213] Koliko je autoru ovog teksta poznato, A. Handžić nije registrirao ovaj podatak iz *arzuhala* i nigdje u svojim radovima ne donosi ovaj podatak niti isti dovodi u vezu s pitanjem postojanja, osnivanja i rada *medresa* u *kasabi* Tešanj. Medresu Mehmed-paše Muhsinzade na

---

[209] Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC – RCICA. Istanbul, 1996, 40.

[210] Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 91, bilj. 4. Sarajevo.

[211] Vidj. Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86 i d. Sarajevo.

[212] *Arzuhal, arzohal*, tur., sa značenjem zamolba, predstavka, podnesak, memorandum.

[213] Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu u vrijeme osmanske uprave*. Mostar, 1999, 241 i d.. Vidj. i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, Sarajevo.

temelju postojeće literature registrira i A. Fatić kao treću tešanjsku *medresu.*[214]

Ako bi se ovaj podatak uzeo doslovno, tj. bez potrebne kritičnosti, tada bi spomenuta *medresa* bila šesta(?!) *medresa* u *kasabi* Tešanj, pod uvjetom da su prethodne 4 (?!) preživjele napad princa Eugena od Savoje na ovaj grad i bile obnovljene iza 1697. godine, i da *medrese* koje spominje Adem Handžić prema *Vakiflar Arşivi* u Ankari i *Arzuhal* iz druge polovine 18. stoljeća nisu jedna te ista. Prema mišljenju autora ovog teksta, ovdje se radi o jednoj te istoj ustanovi, odnosno objektu, koja je u (za sada poznata) dva navrata (izvora) različito evidentirana u povijesnim izvorima.

7. Rukopisno djelo *imama* i *muallima* h.(adži) Muhammedove *medrese* u Tešnju

Medresu Mehmed-paše Muhsinzade spominje i jedan drugi izvor. Naime, jedan prepisivač iz 1184. A.H., odnosno 1770. godine, u prijepisu jednog djela kaže da je on *imam* i *muallim* h.(adži) Muhammedove[215] *medrese* u Tešnju.[216]

Prema mišljenju Ismeta Bušatlića, namjesnik Bosanskog *ejaleta* Mehmed-paša Muhsinzade i h.(adži) Muhammed čije ime nosi *medresa* u Tešnju jedna su te ista osoba.[217] Međutim, iz analize podataka nije jasno u kakvom odnosu je ovaj podatak prema *medresi* koji spominje Adem Handžić prema podacima u *Vakiflar Arşivi* u Ankari. Prema mišljenju autora ovog teksta ovdje se radi o jednoj

---

[214] Almir Fatić u djelu Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historijai grada Tešnja." *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, Sarajevo.

[215] Prema navodu A. Fatića *medresa* Mehmed-paše Muhsinzade i h.(adži) Muhammedova *medresa* u Tešnju su identični objekti jer su Mehmed-paša Muhsinzade i h.(adži) Muhammed iste osobe. Vidj. Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, 91 bilj. 10. Sarajevo.

[216] Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II. Sarajevo, 1988, 198-199, br. 1276, up. i str. 187, br. 1193 iz god. 1175 A.H., odnosno 1761.

[217] Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, 91, bilj 10. Sarajevo.

te istoj ustanovi, odnosno objektu, koja je u (za sada poznata) tri navrata (izvora) različito evidentirana u historijskim izvorima. Almir Fatić registrira ovu *medresu* na temelju spomena koje donose I. Kasumović i M. Ždralović. Prema A. Fatiću, ovo je treća tešanjska *medresa.* [218]

8. Rukopisno djelo Mustafe b. Alija el - Bosnavija iz 1856. (= 1272. A. H.)

Prema navodima Almira Fatića, koji citira Muhameda Ždralovića, jedno rukopisno djelo Mustafe b. Alija el - Bosnavija iz 1856. (= 1272. A.H.) godine sadrži autorovu zabilješku koja se nalazi na kolofonu, a koja spominje tešanjske *medrese.* U zabilješci stoji da je djelo napisano u jednoj od tešanjskih *medresa.* Na temelju jezičke analize zabilješke može se zaključiti da je njen autor koristio pluralni, a ne singularni ili dualni oblik arapske riječi *medresa* na temelju čega se može zaključiti da je u vrijeme nastajanja zabilješke u Tešnju postojalo više *medresa,* odnosno najmanje tri *medrese.*[219] Ismet Kasumović i Adem Handžić ne navode rukopisno djelo Mustafe b. Alija el - Bosnavija iz 1856. godine.
Prema mišljenju Amira Brke, u Tešnju je u 17. stoljeću osnovana i "*druga medresa, Hadži Mehmedova.*"[220] Do ovog zaključka nave-

---

[218] Vidj. Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim,* god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88. Sarajevo.

[219] Vidj. Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim,* god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88 i bilj. 13. Sarajevo. Autor ovog teksta i pored svih nastojanja nije uspio pronaći ovaj podatak kod Muhameda Ždralovića. Ovom napomenom ne dovodi se u sumnju Fatićev navod, naprotiv. Međutim, u ovom kontekstu autor ovog teksta želi naglasiti da predmetni indexi (kazala) u djelu Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima,* I-II. Sarajevo, 1988, imaju određene pogreške unutarnjeg povezivanja rukopisa, brojeva rukopisa, brojeva stranica, zemljopisnih pojmova, autorskih djela i prepisivača istih, a koje onemogućuju pouzdano pretraživanje podataka. Očito je to razlog što nije uspio pronaći podatak koji donosi A. Fatić u djelu koje ovaj autor citira. Stoga je podatak koji A. Fatić donosi samo referenca na koju se u ovom kontekstu autor ovog teksta poziva iako nije uspio provesti autopsiju podatka.

[220] Amir Brka, "Kultura Bošnjaka Tešnja". U: *Tešanj - kulturno-privredni informator.* Tešanj, 1995, 26 i d.

deni autor dolazi na temelju analize prepisivačke djelatnosti u *kasabi* Tešanj.[221] Međutim, kako *Arzuhal* iz 1774. godine i rukopisno djelo *imama* i *muallima* h.(adži) Muhammedove *medrese* u Tešnju jasno govore o *medresi* pod ovim naslovom kao ustanovi i objektu iz druge polovine 18. stoljeća, te kako je Ismet Bušatlić utvrdio da su namjesnik Bosanskog *ejaleta* Mehmed-paša Muhsinzade i h.(adži) Muhammed čije ime nosi *medresa* u Tešnju jedna te ista osoba[222] to se ovaj spomen *medrese* odnosi, u stvari, na jednu medresu iz 18. stoljeće.

• • •

Pitanja kada je u *kasabi* Tešanj bila utemeljena prva *medresa*, koliki je bio ukupni broj ovih prosvjetnih ustanova do 1878. godine, u kakvim okolnostima su bile osnivane i kako su se razvijale predstavljaju značajna pitanja društvenog i urbanog razvoja *kasabe* Tešanj. Ista pitanja ostaju otvorena za slijedeće faze istraživanja.
Danas se može smatrati da je Tešanj od samih početaka svog razvoja, kao osmanskodobno naselje urbanog tipa, s izgradnjom *džamije* dobio i *mekteb*, a da je uskoro mogla biti osnovana i *medresa*. Može se pretpostaviti da je to mogla biti upravo *medresa* koju je, hipotetički gledano, mogao utemeljiti i sam Gazi Ferhad-beg u 16. stoljeću. No, kako se izrazi *medresa* ili *Dar-ul Kur'an* ne navode decidirano u sačuvanom prijepisu *vakufname* Gazi Ferhad-begova *vakufa*, to je, unatoč *Rukopisnom djelu iz 16. stoljeća* s potpisima dvojice *muderrisa* ove *medrese*, veoma teško sa sigurnošću tvrditi da je *medresa* osnovana već u Gazi Ferhad-begovo vrijeme. Međutim, na temelju analize razvoja *medresa* na području Bosan-skog *ejaleta*, po metodi *per analogiam*, može se zaključiti da je, svakako, moglo postojati i određeno djelovanje navedenog *vakifa* (Gazi Ferhad-bega) koje je bilo usmjereno na osnivanje *medrese*, ako ne na sami čin njenog osnivanja za vrijeme *vakifovog* života, tada sva-

---

[221] Up. Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II. Sarajevo, II, 1988, 198-199, br. 1276, up. i str. 187, br. 1193 iz god. 1175 A.H., odnosno 1761, str. 281,br. 1852 iz god. 1255 A.H. (?), odnosno 1839 i dr. u Tešnju prepisana djela koja donosi ovaj autor.

[222] Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, 91, bilj 10. Sarajevo.

kako, indirektno, na kasnije (posthumno) osnivanje i rad prve tešanjske *medrese*.

Ukoliko se uzmu u obzir podaci koje donose *Roznamče defter* za 1637. (= 1047. A.H.) i Tešanjski *sidžil* iz 1639-1642. godine, koji indirektno spominju i tešanjsku *medresu*, tih godina *kasaba* Tešanj predstavljala je značajno urbano naselje, pa se na temelju zaključivanja po metodologiji *per analogiam* može postaviti pitanje da li se u slučaju osnivanja prve *medrese* u *kasabi* Tešanj trebalo čekati početak 17. stoljeća. Naime, ekonomsku i društvenu aktivnost i status *kasabe* Tešanj koje registrira spomenuti Tešanjski *sidžil* direktno potvrđuje i podatak iz *Roznamče deftera* za 1637. godine koji spominje imenovanje *muderrisa* u (Ali-begovoj) *medresi* u Tešnju, koji je na novu dužnost u ovaj grad stigao (da li za veću plaću iz iz drugih razloga) iz Hatib-Ahmedove *medrese* u Istanbulu (!).[223] Potrebno je naglasiti da čin prelaska *muderrisa* iz Hatib-Ahmedove *medrese* u Istanbulu u Ali-begovu *medresu* u Tešnju (bez obzira na razloge prelaska) indirektno posvjedočuje postojanje veoma pozitivne prosvjetne i obrazovne klime u *kasabi* Tešanj.[224] O tome svjedoči i podatak da je jedan od *muderrisa* iz jedne od tešanjskih *medresa* u drugoj poloivini 17. stoljeća bio i Mehmed ef. Kassam koji je nešto kasnije postao *muderrisom* na sveučilištu u Istanbulu (pri nekadašnjoj Aya Sofiyi ?), te nešto kasnije, 1679. godine, bio imenovan *kadijom* Šama (Sirije), te Meke i Medine.[225] Stoga se može reći da se na osnivanje prve *medrese* u *kasabi* Tešanj nije trebalo čekati do početka 17. stoljeća već je ista mogla biti osnovana i znatno ranije.

Pri tome je svakako potrebno ponoviti da osmanski popisni *defter* iz 1604. godine ne spominje postojanje *medrese* u *kasabi* Tešanj.[226]

---

[223] Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu u vrijeme osmanske uprave*. Mostar, 1999, 241; Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, Sarajevo.

[224] Izuzev ako čin preseljenja *muderrisa* u Tešanj nije bio temeljen na kaznenoj odredbi.

[225] Safvet beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo, 1986, 190.

[226] Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik).

Također je potrebno ponoviti mišljenje koje je autor ovog teksta iznio u razmatranju osnivanja Gazi Ferhad-begove *džamije*, a koje se odnosi na dataciju koju donosi Mustafa Ćeman i metodologijski rad ovog autora. Naime, mišljenje o dataciji tešanjske prve *medrese* u 1557. godine koje donosi Mustafa Ćeman, odnosno tumačenje navoda iznesenih u *vakufnami* Gazi Ferhad-bega od strane navedenog autora na način da se tu radi o utemeljenju *Dar-ul Kur'an* (*medrese*), potrebno je uzimati s dosta opreznosti. Pri tome je, također, potrebno voditi računa da je Mustafa Ćeman mogao u rukopisnim djelima naići i na podatke na temelju kojih je izvršio određenje karaktera ove obrazovane institucije kao *Dar-ul Kur'an* (tj. *medrese*), a koja se pod ovim nazivom ne navodi u *vakufnami* Gazi Ferhad-bega, te na temelju istih podataka dati navedenu dataciju (1557.).

Pitanje tačnog određenja broja i vremena nastanka (osnivanja i podizanja) tešanjskih *medresa* je dosta složeno. Istraživanje ovog pitanja usložnjava i unutrašnja uporedba i kritička analiza podataka. Iz svega navedenog moglo bi se zaključiti da je moguće kašnjenje u osnivanju *medrese* u *kasabi* Tešanj, koje je uslijedilo nakon utemeljenja Gazi Ferhad-begova *vakufa* 1564. godine, moglo predstavljati posljedicu djelovanja općih vojnih i političkih prilika u Osmanskom Carstvu (zaokupljenost središnje osmanske vlasti i brojnih feudalaca /kao postojećih i potencijalnih *vakifa*/ bitkom za Siget 1566., bitkama kod Lepanta 1571. i Siska 1593., te izbijanjem tzv. Dugog rata /1593-1605./ koji je započeo poslije bitke kod Siska) i negativnih činitelja koji su djelovali na slabiji i nešto usporeniji urbani razvoj *kasabe* Tešanj, kako je to naveo autor ovog teksta u određenim odlomcima ovog poglavlja. Možda su u svemu navedenom ležali razlozi da se s podizanjem prve *medrese* u *kasabi* Tešanj dosta "kasnilo", pa je bilo sasvim logično da osmanski popisni *defter* iz 1604. godine ne spominje *medresu* u *kasabi* Tešanj. Nedugo zatim prva (?!) *medresa* bila je registrirana 1637. godine u *Rosnamče defteru*.[227]

Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-363.

[227] Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu u vrijeme osmanske uprave*. Mostar, 1999, 241; Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne

Međutim, iz svega navedenog mogla bi se pretpostaviti i mogućnost da je jedna mlađa (tj. jedna od mlađih) *medresa*, bez obzira na to kada je bila utemeljena, bila uklopljena u instituciju Gazi Ferhad-begova *vakufa* i da je u svome nazivu stekla ime ovog uglednog *vakifa* (tj. poznata je u 17. stoljeću kao Gazi Ferhad-begova *medresa*, kako navodi H. Ćurić).

Do sličnog zaključka moglo bi se doći i analizom podataka koje donosi Adem Handžić o osnivanju (?!) jedne *medrese* u Tešnju 1773. godine.[228] A. Handžić navodi da je u Tešnju kraj *džamije* Gazi Ferhad-bega godine 1773. bila podignuta Ferhad-begova *medresa* (?!, upit i naglasak autora ovog teksta) i da je ista bila uspostavljena dobrovoljnim prilozima mještana i kasnijih *vakifa* (?!).[229] Nasuprot tome, I. Kasumović za treću (?!) tešanjsku *medresu* na temelju analize *arzuhala*[230] navodi da ju je dao podići Mehmed-paša Muhsinzade u drugoj polovini 18. stoljeća, tj. oko 1771. godine kada se stavlja namjesnikovanje ovog *paše* u Bosanskom *ejaletu*.[231] Veoma približnu dataciju podizanja ove *medrse* daje i spomenuti prepisivač iz 1184. A.H., odnosno 1770. godine koji u prijepisu jednog djela kaže da je on *imam* i *muallim* h.(adži) Muhammedove *medrese* u Tešnju.[232] Postavlja se pitanje da li se navodi A. Handžića i I. Kasumovića, odnosno spomenutog prepisivača, odnose na istu *medresu* ili su oko 1770. godine u Tešnju bile podignute dvije (?!) *medrese*? Iako A. Handžić govori o osnivanju (?!) ove *medrese* u navedenoj godini, po svemu sudeći, radilo se o obnovi starog ili čak podizanju novog objekta na *toposu*

---

institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, Sarajevo.

[228] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 40.

[229] Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia*. OIC - RCICA. Istanbul, 1996, 40.

[230] *Arzuhal, arzohal*, tur., sa značenjem zamolba, predstavka, podnesak, memorandum.

[231] Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu u vrijeme osmanske uprave*. Mostar, 1999, 241 i d.. Vidj. i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 88, Sarajevo.

[232] Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II. Sarajevo, 1988, 198-199, br. 1276, up. i str. 187, br. 1193 iz god. 1175 A.H., odnosno 1761.

(lokaciji) stare Gazi Ferhad-begove *medrese*, pa se stoga u ovom slučaju ne može govoriti niti o u potpunosti novom objektu na novom *toposu*, niti o osnivanju Gazi Ferhad-begove *medrese* u 1773. godini. Prema mišljenju autora ovog teksta ovdje se zaista radi o jednoj te istoj ustanovi, odnosno objektu, koja je u (za sada poznata) tri navrata (izvora) različito evidentirana u historijskim izvorima - u izvorima koje je koristio Adem Handžić u *Vakiflar Arşivi* u Ankari, u *Arzuhalu* iz druge polovine 18. stoljeća, te u djelu prepisivača iz 1184. A.H., odnosno 1770. godine koji je bio *imam* i *muallim* h. Muhammedove *medrese* u Tešnju.

Inače, ovaj slučaj otvarava veoma zanimljivo pitanje: da li se i koliko u relativno velikoj brojnosti spomena tešanjskih *medresa*, spomena koji sugeriraju zaključak o postojanju većeg broja različitih prosvjetnih institucija (*medresa*) u dužem vremenskom razdoblju u *kasabi* Tešanj, može odražavati djelovanje na popravljanju i obnavljanju prije svega Gazi Ferhad-begove, ali i neke druge *medrse*, naročito nakon 1697. godine, a koje su mogle biti oštećene u različitim historijskim prilikama, vremenskim nepogodama i zgodama života (požari?)? Takva popravljanja i obnavljanja, kao i drugi oblici indirektnog spominjanja *medresa*, mogla su biti registrirana u historijskim izvorima i danas stvarati neosnovanu (?!) sliku izrazite brojnosti ovih ustanova i objekata u *kasabi* Tešanj, a da se u stvari radi o manjem broju istih objekata koje spominje više različitih izvora u različitim situacijama i u kontekstu spominjanja različitih osoba koje su svojim djelovanjem pomogle popravci i obnavljanju objekata *medrese*. Ova napomena iznesena je u kontekstu proučavanja pitanja razvoja *medresa* u *kasabi* Tešanj, ali se ista odnosi i na opće pitanje pojave, utemeljenja i razvoja *džamija*, *mekteba*, *medresa* i drugih objekata na području cijelog Bosanskog *ejaleta*.

Spomen "*Poglavice učenjaka i prvogi među prvima Mustafa, ef.*[endije], *sina Jusuf ef.*[endije], *muderrisa u kasabi Tešnju i imama sultan Selimove džamije u tešanjskoj tvrđavi*"[233] kao svjedoka u *vakufnami* iz 1755. godine o osnivanju *mekteba* u Novom Šeheru svjedoči o ugledu i dostojanstvu ovog *muderrisa* u jednoj od te-

[233] Alija Bejtić, "Prosvjetne prilike u Novom Šeheru polovicom osmanaestog stoljeća". *El Hidaje* 7(1943-1944), 132 i d. Preneseno i u djelu Adin Ljuca, *Maglaj. Na tragovima prošlosti.* Prag (Praha) - Maglaj, 1999, 214 i d., posebno 217.

šanjskih *medresa*. Detaljnija potraga kroz historijske izvore mogla bi, ukoliko se to nekom od istraživača "posreći", reći nešto više o ovom *muderrisu* kao i odrediti u kojoj je od tešanjskih *medresa* on držao svoja predavanja. Detaljnija potraga kroz historijske izvore također bi mogla dati sliku i o kretanju pojedinih *muderrisa* između *medresa kasabe* Tešanj i *medresa* u drugim prosvjetnim i kulturnim središtima Osmanskog Carstva, i obratno.

Mišljenje Momčila Spasojevića da je prva tešanjska *medresa* (za koju se smatra da je osnovana od strane Gazi Ferhad-bega ili je to ona iz početka 17. stoljeća - op. autora ovog teksta) bila spaljena tokom napada austrijske vojske na *kasabu* Tešanj i opsade tešanjske tvrđave pod zapovjedništvom princa Eugena od Savoje više je rezultat općeg zaključivanja temeljenog na poznatoj činjenici o napadu austrijske vojske na grad i tvrđavu Tešanj 1697. godine i poznavanja podataka koje donosi H. Ćurić negoli rezultat interpretacije historijskih podataka koji se odnose bilo direktno bilo indirektno na sami objekt *medrese*. M. Spasojević navodi da je *medresa* poslije toga uskoro bila popravljena.[234] Međutim, prema mišljenju autora ovog teksta rad M. Spasojevića je dosta stariji od radova Ismeta Kasumovića (ali i od radova Adema Handžića i Muhameda Ždralovića), pa se stoga danas ne može sa sigurnošću reći na koju *medresu* se odnosi podatak da je *medresa* spaljena 1697. godine - da li na najraniju (najstariju) *medresu* poznatu kao Gazi Ferhad-begova (?!) ili one druge dvije: Ali-begovu *medresu* prema *Roznamče defteru* za 1637. godinu i onu *medresu* koju spominje Tešanjski *sidžil* iz 1639-1642.? Ukoliko se uzme podatak da je najstarija *medresa* bila podignuta u neposrednoj blizini Gazi Ferad-begove *džamije* koja je također stradala u napadu austrijske vojske 1697. godine, tada se može pretpostaviti da je tom prilikom stradala svakako i prva *medresa*. Međutim, nije isključeno da su tokom spomenutog napada mogle stradati i ove druge dvije *medrese* (ukoliko se prihvati da su dvije *medrese* koje navode *Roznamče defter* za 1637. i Tešanjski *sidžil* iz 1639-1642. dva različita objekta), jer je napadom bio zahvaćen cijeli grad Tešanj.

---

[234] Momčilo Spasojević, *Školstvo tešanjskog kraja*. Tešanj, 1985, 15-16. Ovaj rad citira i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 87, Sarajevo.

Spomen tešanjske *medrese* sačuvan je, kao što je jasno naglašeno, i u rukopisnom djelu koje se čuva u porodici Kunusić u Gračanici. U ovom djelu nalaze se potpisi (imena) dvojice *muderrisa* iz 16. stoljeća (?!) djelatnih u tešanjskoj *medresi.*[235] Amir Brka navodi da se po spomenutom rukopisnom djelu predavalo u *medresi*, ali decidno se ne navodi u kojoj. Autor (A. Brka) očito misli na neku tešanjsku *medresu*, tj. na jednu od njih. Ovaj veoma važni izvor potrebno je podvrći strogoj diplomatičkoj i papirološkoj analizi kako bi se isti moglo znanstveno datirati, uvažavati podatke koje isti donosi, te na istima graditi određene naučno utemeljene zaključke. Ukoliko je ovaj izvor autentičan, tj. znanstveno utemeljen, tada potpisi dvojice *muderrisa* iz 16. stoljeća u tešanjskoj *medresi* opovrgavaju mišljenja po kojima je Gazi Ferad-beg godine 1557 u Tešnju osnovao samo *mekteb*[236] i zahtijevaju postavljanje pitanja zašto popisni *defter* iz 1604. godine daje podatke iz kojih se može zaključiti da se ovdje radi o *mektebu* kao dijelu spomenutog *vakufa*, a ne o *medresi*? [237] Ovaj podatak, u tom slučaju, reafirmirao bi i izneseno mišljenje Mustafe Ćemana objavljeno 1989. godine prema kojem je Gazi Ferad-beg 1557. (da li baš navedene) godine u Tešnju osnovao *Dar-ul Kur'an* (*medresu* - školu II stepena). Naučno ocijenjen, ovaj izvor bi, po logici stvari, polučio i postavljanje pitanja o sudbini i daljnjem razvoju Gazi Ferad-begove *medrese* tokom 17., 18. i 19. stoljeća, o njenom odnosu prema kasnije podignutim *medresama*, kao i o pretpostavljenoj mogućnosti da neki historijski izvori pod različitim imenima spominju jednu, dvije ili tri *medrese* u *kasabi* Tešanj.

---

[235] Podatak se donosi prema navodima Amira Brke, "Kultura Bošnjaka Tešnja". U: *Tešanj - kulturno-privredni informator*. Tešanj, 1995, 26 i d. Ovaj rad citira i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 87, Sarajevo.

[236] Mustafa Ćeman, "Kronologija Tešnja i okolice." *Tešnjak*, privredno-kulturni informator, Tešanj, 1989, 107.

[237] Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-363.

Pravci daljnjih istraživanja razvoja *medresa* u *kasabi* Tešanj trebaju biti usmjereni i na određenje dijahronijske ljestvice, odnosno sinhronijske zaravni vremena na kojima je cvjetao rad tešanjskih *medresa*, tj. da li su i koliko dugo sve ovdje registrirane *medrese* u *kasabi* Tešanj tokom svog razvoja postojale naporedo, tj. istovremeno u sinhronijskoj zaravni vremena, ili su, pak, postojale u različitim vremenskim razdobljima i na taj način zauzimale različite vremenske odsječke (i imale određenu važnost adekvatnu vremenu njihovog nastanka i postojanja) na dijahronijskoj ljestvici razvoja ove *kasabe*. Može se pretpostaviti da su u pojedinim trenucima, zbog činitelja koji su polučili složenu i pogubnu krizu Osmanskog Carstva, neke od *medresa* mogle čak i privremeno obustaviti svoj rad i djelovanje, da bi čak, možda, neke od njih bile zamijenjene drugim *medresama* na istoj ili novoj lokaciji (*toposu*) u pokušajima da se u ovoj *kasabi* očuva kontinuitet obrazovnog i prosvjetnog djelovanja. Ovom pretpostavkom naznačuju se, kao što je već rečeno, problematična pitanja kontinuiteta pojedinih institucija i objekata (*medresa*), pitanja topičkog kontinuiteta i diskontinuiteta, odnosno topičkog preslojavanja u međuodnosima pojedinih (istih) često popravljanih i obnavljanih, ali i drugih, tj. novopodignutih *medresa*. Također se postavlja pitanje da li se u pojedinim slučajevima može raditi i o *onomastičkom preslojavanju* tokom popravljanja i obnavljanja pojedinih *medresa*. Naime, u slučajevima popravljanja i obnavljanja pojedinih *medresa* moglo je doći do gubljenja (izostavljanja) imena prethodnog (inicirajućeg) *vakifa* iz naziva *medrese* i njegovog zamjenjivanja imenom drugog (mlađeg, tj. kasnijeg) *vakifa* koji je odigrao značajnu ulogu u popravci i obnavljanju *medrese* (ali, adekvatno tome i *džamija*, *medresa* i drugih objekata). Međutim, u pretpostvaljanju onomastičkog preslojavanja potrebno je biti veoma oprezan kako bi se uspio raščlaniti izvorni (inicirajući) sloj jednog i preslojavajući (mlađi) sloj drugog *vakifa*. Pri tome je također potrebno veliku pažnju posvetiti određenju pitanja postojanja kontinuiteta i djelovanja institucije *vakufa* unutar slučajeva onomastičkog preslojavanja.

Na kraju, kao zaključak može se istaknuti da je *kasaba* Tešanj relativno rano stekla prvu *medresu*, da je tokom vremena *kasaba* dobila još nekoliko *medresa*, ali da taj broj nije u potpunosti i sa sigurnošću poznat. I pored najboljih želja da se u ovoj *kasabi* utvrdi

(i potvrdi) postojanje većeg broja *medresa*, neumitne historijske prilike, kao i opće društvene i ekonomske odlike ove *kasabe*, ne dozvoljavaju da se na sadašnjem stepenu istraživanja broj *medresa* koje su u ovoj *kasabi* mogle djelovati istovremeno, tj. u sinhronijskoj zaravni vremena, odredi većim brojem od broja tri.[238] Izložena analiza podataka o postojanju i djelovanju *medresa* u *kasabi* Tešanj možda bi mogla ponuditi i veći broj *medresa* koje su djelovale u historiji *kasabe* Tešanj, ali to bi bila samo *materia desiderata*. Naime, na sadašnjem stepenu istraživanja broj *medresa* koje bi postojale u *kasabi* Tešanj i koji bi bio veći od broja 3 mogao bi samo predstavljati više različitih (da li istih?!) *medresa* koje su postojale u različitim vremenskim razdobljima, tj. iste i (ili) različite *medrese* zauzimale bi različite vremenske odsječke na dijahronijskoj ljestvici razvoja ove *kasabe* i u nepoznatim prilikama i trenucima smjenjivale jedna drugu. U takvom slučaju, bez obzira na to što broj *medresa* koje su mogle postojati i djelovati istovremeno ne bi bio veći od tri (*medrese*), pojava većeg broja *medresa* koje su mogle postojati i djelovati na isprekidanoj crti njihovog kontinuiteta ne bi ni u čemu umanjivala razvoj i dosege *medresa* kao prosvjetnih ustanova u *kasabi* Tešanj. Naprotiv, pojava većeg broja *medresa* (više od 3 *medrese*) i njihovog nekontinuiranog djelovanja u dijahroniji razvoja ove *kasabe* samo bi zorno potvrđivala žilavost društvenih struktura i grčevitost intencija da se po svaku cijenu očuva kontinuitet obrazovnog i prosvjetnog djelovanja. Moglo bi se zaključiti da je važnost obrazovnog i prosvjetnog djelovanja u *kasabi* Tešanj bila ispravno ocijenjena i u kontekstu negativnih utjecaja pogubne "težine" i "složenosti" vremena i krize Osmanskog Carstva. Ta vremena i spomenuta kriza bile su bremenite svekolikim pogubnim posljedicama koje su se manifestirale i u životu *kasaba* Bosanskog *ejaleta*.

---

[238] I Mustafa Ćeman broj *medresa* u 19. st. u *kasabi* Tešanj određuje na razini broja 3 (tri) u godini 1856. g. Ovaj podatak preuzimaju i Almir Fatić i Amir Brka. Vidj. Mustafa Ćeman, "Kronologija Tešnja i okolice". *Tešnjak*, privredno-kulturni informator, Tešanj, 1989, 123.

8.7. *Ruždija*

Reforme obrazovnog sistema koje su provođene u Osmanskom Carstvu tokom polovine 19. stoljeća odrazile su se i na strukturu obrazovnih ustanova u *kasabi* Tešanj. Kao plod reformnih djelovanja nastao je jedan novi tip škola poznatih pod imenom *ruždije* koje se smatra školama "građanskog" tipa. I u Tešnju je oko polovine 19. stoljeća osnovana škola novog tipa - *ruždija*. Tešanjska *ruždija* spominje se u listu *Gjulseni Saray* (*Sarajevski cvjetnik*) od 11. ožujka / marta 1872. godine, što ne znači da je to i godina njenog osnivanja. Prema mišljenju Momčila Spasojevića, tešanjska *ruždija* bila je djelatna već 1853., dok Hamdija Kreševljaković smatra da je s radom započela tek 1867. godine.[239] Hajrudin Ćurić smatra da u Tešnju do 1873. godine nije bilo *ruždije*.[240] Tešanjska *ruždija* radila je u objektu mjesne *mešćeme* koji se nalazio u podnožju gradske tvrđave i u relativnoj blizini *sahat-kule*. Očito je zgrada *mešćeme* bila uređena za novu namjenu - za potrebe *ruždije*.

8.8. Biblioteke

U Tešnju je, zasigurno, postojao i određen broj privatnih biblioteka. Postojanje određenog broja *medresa*, visoka razina društvenog razvoja koju je tokom svoje historije dosegla *kasaba* Tešanj, te sačuvana usmena tradicija upućuju na to.[241] Tokom prve polovine 19. stoljeća zabilježeno je postojanje privatne biblioteke tešanjskog

---

[239] Momčilo Spasojević, *Školstvo tešanjskog kraja*. Tešanj, 1985, 18. Up. i Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Sarajevo, 1983, 141; Amir Brka, "Kultura Bošnjaka Tešnja". U: *Tešanj - kulturno-privredni informator*. Tešanj, 1995, 26 i d.; Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 89. Sarajevo.

[240] Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Sarajevo, 1983, 147-148.

[241] Istraživanjem razvoja biblioteka na području općine Tešanj bavila se studentkinja Borka Bosić (iz Teslića?). B. Bosić istraživala je i pisala svoj rad pod mentorstvom Mustafe Ćemana. Vidj. Borka Bosić, *Narodna biblioteka u Tešnju (s osvrtom na knjigu u prošlosti)*. Diplomski rad pisan je i odbranjem na *Filozofskom fakultetu* u Sarajevu, na *Odsjeku za Bibliotekarstvo, Univerziteta u Sarajevu*. Sarajevo 1989. Rukopis u Narodnoj biblioteci - Naučni odjel, u Tešnju.

muftije Mustafe Ševki Užičanina koji je 1868. godine svoju biblioteku poklonio gradu Tešnju u formi *vakufa.*[242] Od početka 19. stoljeća stjecale su se prilike i za razvijanje biblioteka i unutar porodica pravoslavnog građanskog staleža.

8.9. Pravoslavna škola

U Tešnju je postojala i pravoslavna osnovna škola koja je osnovana tokom prve polovine 19. stoljeća. Osnivanje ove škole predstavljalo je odraz potreba pravoslavnog stanovništva u *kasabi* Tešanj i razvoja pravoslavne *mahale* koja se razvila najranije tek u drugoj polovini 18. stoljeća. Prema navodima M. Spasojevića, škola je djelovala u privatnim kućama, a potom je, za vladavine *sultana* Mahmuda II (1808-1839.), za njene potrebe podignut i poseban objekt koji se nalazio u blizini stare pravoslavne crkve. Prema raspoloživim sigurnim podacima, postojanje ove škole direktno je potvrđeno tek 1847. i 1850. godine. M. Spasojević nastoji, indirektnim putem, postojanje ove škole staviti dosta ranije. Naime, zapis sačuvan na primjerku *Novog Zavjeta* štampanom u Moskvi 1732. godine, a koji glasi "*Pisa učenik djevojka Tarsa, šćer* [243] *Jovana Atanasića iz Tešnja kasabe*" ne sadrži direktnu dataciju pisanja ove bilješke u 1732. godinu. Navodi potomaka porodica (A)Tanasića govore da je Tarsa "*mogla* [!?] *biti učenica Srpsko-pravoslavne škole* [u *kasabi* Tešanj] *oko 1840. godine.*"[244] Potrebno je napomenuti da Tešanjski *sidžil* iz godine 1740-1746. ne spominje postojanje pravoslavne škole u Tešnju, a niti evidentira postojanje pravoslavne zajednice (stanovništva).[245] Međutim, ovaj *sidžil* ni ne isključuje postojanje pravoslavnog stanovništva u *kasabi* Tešanj,

---

[242] Mustafa Ćeman, "Kronologija Tešnja i okolice". *Tešnjak.* Privredno-kulturni informator. Tešanj, 1988, 125. O ovoj biblioteci vidjeti detaljnije kod Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 86, Sarajevo.

[243] Šćer = kći, op. autora ovog teksta.

[244] Momčilo Spasojević, *Školstvo tešanjskog kraja.* Tešanj, 1985, 16-17. Ovaj autor donosi i drugu opću literaturu relevantnu za razvoj školstva na području Bosne i Hercegovine u okvire koje smješta i pojavu i rad pravoslavne škole u Tešnju.

[245] Hatidža Čar-Drnda, "Sidžil Tešanjskog kadiluka iz 1740.-1746. kao istorijski izvor". *Naše starine* 16-17(1984), 119 i d.

pa u donošenju zaključaka po ovom pitanju treba biti veoma oprezan.

8.10. *Konak*

U podnožju tvrđave u podgradinskom položaju na kojem se razvila *kasaba* Tešanj bio je podignut (i) *Konak* kao svojevrsna rezidencija upravnih predstavnika osmanske vlasti. Ovaj objekt jasno registrira i austrougarski katastarski plan iz 1882-1885. godine.[246] O samom objektu ne zna se ništa više. Isti objekt bio je preuzet od strane austrougarske vlasti i imao je funkciju upravnog objekta. Prema mjesnoj usmenoj tradiciji, objekt Konaka izgorio je u iznenadnom požaru izvjesno vrijeme nakon uspostave austrougarske vlasti. Nova vlast podigla je u području *Donje čaršije* novi monumentalni objekt izveden u veoma skromnim neoklasicisitičkim odlikama, koji je dugo vremena nosio, pa čak i danas nosi ime *Konak* (danas je to zgrada Općine Tešanj). Zanimljivom se čini usmena tradicija koja u samozatajnoj formi i odlici komentira činjenicu da je sva upravna i katastarska dokumentacija koja se nalazila u objektu starog *Konaka* sačuvana (?!) od stradanja u spomenutom (iznenadnom ?!) požaru i potom prenesena u novi objekt *Konaka* (?!). Novi objekt *Konaka* svojom glomaznošću, smještajem i stilskim odlikama poništavao je i još uvijek zajedno s nekim novijim objektima poništava organski razvijene urbane odlike *kasabe* Tešanj.

8.11. *Mešćema*

Uz relativnoj blizini (starog) Konaka nalazila se uređena i sudnica (*mešćema*), Tešanjskog *kadije*. O njoj ne postoje posebni podaci. O djelovanju *kadija* u ovoj *kasabi* svjedoče i spomenuti *sidžili* Tešanjskog *kadije*.[247] Kasnije, oko polovine 19. stoljeća, *mešćema* je

---

[246] U usmenoj tradiciji u Tešnju sačuvana je priča o planski izazvanom požaru na starom tešanjskom *Konaku* u podnožju tvrđave i potom gradnji novog austrougarskog objekta za funkciju (potrebe) *Konaka*. Ovaj objekt jedno vrijeme bio je poznat i pod imenom *Novi Konak*, da bi se tokom vremena, sa blijeđenjem sjećanja na *Stari Konak*, ovaj novi objekt zvao samo *Konak*.

[247] Up. Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 169. Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike

ustupljena za smještaj mjesne *ruždije*. Njen objekt danas nije sačuvan.

8.12. *Kiraethana*

Kasaba Tešanj imala je i muslimansku čitaonicu (*kiraethana*) koja je osnovana 1870. godine. Čitaonica je jedno vrijeme djelovala i pod imenom *Građanska čitaonica.*[248]

8.13. Gostinski objekti

8.13.1. *Karavansaraji*

Gazi Ferhad-beg je uvakufio i dva *karavansaraja*: jedan u samom mjestu Tešanj i drugi u blizini rijeke Usore. *Karavansaraji* su izdržavani i održavani iz prihoda koje su donosili gotovinski polog i dohodovni objekti *vakufa.*[249] Nije poznata mikrolokacija smještaja *karavansaraja* u samoj *kasabi* Tešnju. Onaj drugi *karavansaraj* koji se nalazio u blizini rijeke Usore mogao bi se ubicirati na dvije lokacije na kojima se putni pravac dotiče rijeke Usore. Stari put iz Tešnja do Doboja vodio je pravcem koji se iz Tešnja protezao na sjever i preko Marijin Hana i današnjeg naselja Tešanjka, te preko Makljenovca na ušću rijeke Usore u Bosnu dospijevao do *kasabe* Doboj. Ostaci ovog starog puta, prema mišljenju autora ovog teksta koji je obavio autopsiju istog, vidljivi su još uvijek na području općine Tešanj u svoj njegovoj dužini na još uvijek jasno prepoznatljivoj trasi. Kako je navedeni putni pravac prema Doboju izbijao na rijeku Usoru u području današnjeg mjesta Tešanjka, te potom slije-

---

u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126 i d., Sarajevo; Hatidža Čar-Drnda, "Sidžil Tešanjskog kadiluka iz 1740.-1746. kao istorijski izvor". *Naše starine* 16-17(1984), 119 i d.;

[248] Spominje se u listu *Gjulseni Saray* (*Sarajevski cvjetnik*) br. 25. od 1870. g.; Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine.* Sarajevo, 1983, 147-148.

[249] Amina Kupusović (urednik), "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia,* Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 360-362.

dio tok rijeke Usore do njenog ušća u rijeku Bosnu, to se ubiciranje navedenog *karavansaraja* može tražiti ili na području Tešanjke ili ušća rijeke Usore u Bosnu. Autor ovog teksta slobodan je dati prednost ubikaciji ovog *karavansaraja* na području ušća rijeke Usore u rijeku Bosnu gdje se ovaj put spajao s važnom komunikacijom (putem koji se protezao) dolinom rijeke Bosne.

8.13.2. *Hanovi* na području Tešnja

Na području *kasabe* Tešanj ne postoje registrirani *hanovi*, ali se na temelju značaja ove *kasabe* i putnog pravca koji je prolazio ovom *kasabom*, te po metodi *per analogiam* može pretpostaviti da je u ovoj *kasabi* postojao najmanje jedan *han*. Hamdija Kreševljaković navodi postojanje *hana* Zmajevac u selu Raduši, *hana* u selu Šije, te *hana* na ušću rijeke Usore u Bosnu.[250] Nije jasno da li su spomenuti *han* na ušću rijeke Usore u Bosnu i onaj drugi *karavansaraj* kojeg je uvakufio Gazi Ferhad-beg i koji se nalazio u blizini rijeke Usore jedan te isti objekt.[251] Na putu iz Tešnja prema Tešanjci i Jelahu nalazi se lokalitet koji se naziva Marijin Han. Nije poznato da li ovaj lokalitet vuče korijene iz ranijih ili mlađih razdoblja osmanske vlasti.

8.14. Stambena arhitektura

Na području *mahala kasabe* Tešanj razvila se veoma zanimljiva arhitektura stambenih objekata mjesnih uglednika plemićkog, trgovačkog i zanatlijskog staleža. Najvredniji stambeni objekti nalazili su se u *mahalama* uz *Gornju čaršiju*, na području *mahale Tabaci*, te jednim dijelom u *Donjoj čaršiji*. Prostorno i stambeno najkvalitetniji rezidencijalni dio *kasabe* u formi (u današnjem smislu riječi) "elitne" *mahale* razvio se sjeverno od *Gornje Čaršije* na padinama

---

[250] Hamdija Kreševljaković, "Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini". U: *Sabrana djela* III. Sarajevo, 1990, 304 i d., up. i za područje Žepča, Maglaja i Doboja na str. 344-347.

[251] Pod uvjetom da se ovaj drugi *karavansaraj* koji se nalazio u blizini rijeke Usore može ubicirati na lokaciju području ušća rijeke Usore u rijeku Bosnu gdje se put iz Tešnja za Doboj spajao s važnom komunikacijom (putem koji se protezao) dolinom rijeke Bosne.

uzvisine Gumno, tj. na njenim padinama na prisojnoj strani. U središtvu ove rezidencijalne *mahale* bili su podignuti stambeni objekti (porodične kuće) najpoznatijih begovskih porodica Tešnja (Eminagića,[252] Smailbegovića, Ferizbegovića, te porodice tešanjskih kapetana - Kapetanovići i dr.) po kojima isti objekti i nose svoje nazive. Kasnije se unutar ove *mahale* pojavljuju i objekti drugih porodica: Mešića, Đonlagića, Turalića i dr. Na području *mahale Tabaci* bili su podignuti stambeni objekti porodica Ajanović i Turalić, te u mlađem razdoblju Ferizbegović i dr. Većina objekata koji su pripadali navedenim porodicama nestala je tokom vremena. Među objektima posebno su se isticale kuće Ajanovića i Kapetanovića koje su srušene u vremenu do pred Drugi svjetski rat ili neposredno poslije njega. Do danas su sačuvane Eminagića kuća (*konak*) koja se u potpunosti nalazi u ruševnom stanju, te Turalića kuća koja se još uvijek odupire zubu vremena. Eminagića kuća predstavlja jedan od rijetkih sačuvanih primjeraka bosanske stambene arhitekture izrazitih kubičnih formi i s funkcionalnim rješenjima kondenziranim u prizemlju i katu kvadratne osnovice, prilagođenih podizanju na strmijim padinama terena, te zahvatu zraka i sunca kroz brojne prozore, *kameriju* i *divanhanu*.[253] Većina ovih objekata bila je građena od drveta i sušene opeke (*ćerpič*), a svojim rješenjima predstavljali su primjere lokalne stambene arhitekture koji su razvijani na organski način i koji su ostvarivali izuzetan sklad s prirodnom okolinom.

---

[252] Eminagići su jedna od grana porodice Tešanjskih kapetana - Kapetanovića.

[253] Objekt se prema usmenoj tradiciji očuvanoj u porodica tešanjskih Kapetanovića može najkasnije datirati u razdoblje smjene 18. i 19. st. Ovaj objekt, kao i niz drugih stambenih objekata, ucrtan je u i u katastarskoj mapi TEŠANJ – KATASTARSKI PREMJER 1882. Izdavač: *Vojno zemljopisni institut* u Beču (*Militärgeographisches Institut*, Wien). Zone 27. Colonne XVIII. Section 10. Viertel *c*, Sztl. *a/1 a/2 A*. Izvorni razmjer 1 : 3125. Međutim, prema "*A Raport on the Devastation of Cultural, Historical and Natural Heritage of the Republic / Federation of Bosnia and Herzegovina (from Aprile 5, 1992 until September 5, 1995.)*". U: *Naše Starine* 21(1995), str. 80 (Vanredno izdanje) objekt je datiran u 1860. g.

8.15. Komunalni objekti

8.15.1. Mostovi

U neposrednoj blizini Tešnja, na lokalitetu Krndija na putu koji iz *kasabe* vodi između Avdi-pašine i Harman *džamije* u pravcu Marijin Hana i Tešanjke nalazio se, donedavno (tj. do 1996-1997.), jedan manji most izveden u kamenu na jedan luk.[254] Đ. Mazalić smatra da je ovaj "*most (je) pripadao nekom prastarom drumu od koga su ostali jedva vidljivi tragovi.*"[255] Međutim, potrebno je, naglasiti da se radi o starom putu koji je u svoj svojoj dužini na području općine Tešanj u najvećoj mjeri vidljiv po prepoznatljivoj trasi. To je stari put koji je iz Tešnja vodio u pravcu sjevera preko Marijin Hana i jednim krakom dospijevao na Žabljak, a drugim na Tešanjku i dalje prema Makljenovcu i Doboju. Na drugoj strani ovaj putni pravac iz Tešnja se protezao u pravcu juga i izbijao u područje Maglaja. Navedeni most bio je podignut preko jednog manjeg potoka koji, očito, nabuja tokom jesenjih i proljetnih padavina. Stoga je njegovo korito zahtijevalo premoštavanje. Dakle, radi se u mostu koji je omogućavao pristup naseobinskoj cjelini - *kasabi* Tešanj. Danas se ovaj objekt izgubio usljed prostorne regulacije i izgradnje objekata benzinske pumpe i *Doma* (*Stanice*) *vatrogasaca*. Unutar Tešnja postojala su, po svemu sudeći, najmanje još jedan ili dva mosta koja su omogućavala komunikaciju između stambene zone - *mahale* Tabaci i Tabačke *džamije* podignute u njenom podnožju uz rijeku na jednoj strani i proizvodnog područja - *tabhana* (*debaghana*) i *musalle* smještenih na desnoj obali rijeke Tešanjke (*tabhane* su se nalazile na obje obale/strane rijeke). Navedeni mostovi su, po svemu sudeći, bili izvedeni u drvetu. Tačke njihovog podizanja kao prijelaza preko rijeke Tešanjke bile su temelj za kasnije austrougarske mostogradnje.

---

[254] Džemal Čelić - Mehmed Mujezinović, *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1969, 119.

[255] Đoko Mazalić, "Tešanj". *GZM* u Sarajevu N.S. 8(1953), 301.

8.15.2. Vodovod

U Tešnju je postojao i osmanskodobni vodovod koji je zatekla i preuzela austrougarska vlast. Isti je uskoro bio zamijenjen novim, austrougarskim vodovodom od metalnih (željeznih) cijevi. Jedan primjerak drvene cijevi kao segment osmanskodobnog vodovoda pronađen je 1970-1971. godine za vrijeme kopanja temelja za podizanje objekta novog hotela na prostoru na kojem su se nalazili stari objekti *dibekhana* (*tabhana*) i, potom, objekt i dvorište stare austrogarske osnovne škole (tj. preko rijeke Tešanjke, na njenoj desnoj obali, nasuprot *Tabačkoj džamiji*).[256] Navedeni vodovod vodio je do *Gornje Čaršije* gdje je na više izljevnih mjesta mještanima omogućavao snabdijevanje svježom i čistom vodom. Smatra se da je jedno od izljevnih mjesta bilo na sjecištu putova u *srcu do Gornje Čaršije*. Pretpostavlja se da je to izljevno mjesto u formi, možda, višelulne izljevne česme (*učlija*, *česma* s tri izljevne lule) ili manjeg *šadrvana* skromnog oblika i veličine moglo imati ulogu svojevrsnog mjesnog *sebilja* veoma skromnih odlika.
O vremenu i prilikama nastanka tešanjskog osmanskodobnog vodovoda može se govoriti (i) u kontekstu mišljenja o mjesnom *hamamu*. Ni u ovom slučaju nije poznato ko je bio graditelj (*vakif*) tešanjskog vodovoda. Bilo bi logično očekivati pojavu vodovoda i u razdoblju uređivanja Gazi Ferhad-begovog *vakufa*. Međutim, ovaj objekt se ne spominje ni u kakvoj vezi s navedenim *vakufom* i *vakifom*, a njegovo postojanje ne evidentira čak niti popisni *defter* iz 1604. godine. S obzirom na to da *sidžil* Tešanskog *kadije* /iz 1639-1642. godine (1049-1052. A.H.)/ govori o Tešnju kao poslovno-ekonomski i kulturno dosta razvijenom mjestu (*kasabi*), može se pretpostaviti da je već u vrijeme nastanka ovog *sidžila* Tešanj imao uređen vodovod. Dakle, isti je nastao, ako ne već u 16. stoljeću, tada svakako najkasnije krajem 17. ili tokom (možda čak počet-

[256] Ovaj nalaz se ne spominje u naučnoj literaturi. Navedeni nalazi otkriveni su u prisustvoi autora ovog teksta koji je kao student historije umjetnosti i arheologije pratio odvijanje navedenih radova. I u ovom slučaju o nalazima obaviještene su odgovarajuće službe Općine Tešanj, koje su dalje, prema izjavi gosp. Rifata Kantića, obavijestile *Republički zavod za zaštitu spomenika kulture* u Sarajevu.

kom) 18. stoljeća.[257] Na pitanje da li je *kasaba* Tešanj prije 1604. godine mogla imati izgrađen vodovod može se odgovoriti postavljanjem protupitanja: da li bi Gazi Ferhad-beg kao *vakif* značajne objekte svog *vakufa* godine 1564. ostavio bez uređenog snabdijevanja vodom? Sigurno je da ne bi! Odnosno, da li se s podizanjem tako važnog objekta kao što je vodovod moralo i trebalo čekati kraj 17. ili početak ili tok 18. stoljeća kada je Osmansko Carstvo, a s njime i institucija *vakufa* iz koje se obično i podizao objekt kao što je vodovod, počelo zapadati u jaku društvenu i ekonomsku krizu? Stoga, *per analogiam*, može se pretpostaviti i očekivati postojanje i vodovoda u vrijeme djelovanja Gazi Ferhad-bega kao *vakifa* ili, najkasnije, neposredno po izdavanju *vakufname* i po osnivanju njegove *džamije*. Kao odgovor na ovo pitanje autor ovog teksta smatra da je Tešanj već krajem 16. stoljeća mogao imati dobro uređen vodovod. No, ipak treba naglasiti da ovaj vodovod navedeni *sidžil* ne spominje niti direktno niti indirektno, a što ne znači da isti nije mogao i postojati.

8.15.3. *Hamam*

U Tešnju je postojao uređen i *hamam* koji se nalazio na (Gornjoj) *Čaršiji* uz sami središnji prostor *Čaršije*, između sjecišta putova na *Čaršiji* i mjesnog *Konaka*. Sredinom sedamdesetih godina 20. stoljeća na navedenom prostoru srušen je objekt stare apoteke koji je bio podignut u razdoblju austrougarske vlasti i prilikom kopanja temelja za novi objekt (*Dom penzionera*) otkriveni su ostaci mjesnog *hamama*. *Hamam* je snabdijevan vodom iz mjesnog vodovoda.[258] I u ovom slučaju nije poznato ko je bio graditelj (*vakif*) te-

---

[257] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 166 i d. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126 i d., Sarajevo.

[258] Hamdija Kreševljaković u svojim radovima o *hamamima* ne spominje nigdje *hamam* u Tešnju. Autor ovog teksta, kao student historije umjentosti i arheologije, pratio je sredinom sedamdesetih godina (1975-1976.) radove na rušenju stare zgrade apoteke i kopanje temelja za zgradu *Doma penzionera* na *Gornjoj Čaršiji*. O nalazima obaviještene su odgovarajuće službe Općine Tešanj, koje su dalje, prema izjavi gosp. Rifata Kantića, obavijestile Republički zavod za zaštitu spome-

šanjskog *hamama*. Pojavu *hamama* bilo bi logično očekivati i u razdoblju uređivanja Gazi Ferhad-begovog *vakufa*. Međutim, ovaj objekt se ne spominje ni u kakvoj vezi s navedenim *vakufom*, odnosno *vakifom*, a njegovo postojanje ne evidentira čak niti popisni *defter* iz 1604. godine. U svakom slučaju, postojanje i rad *hamama* bilo je usko vezano za postojanje mjesnog vodovoda. Stoga se sve napomene koje su iznesene po pitanju vodovoda direktno odnose i na sami *hamam*. Može se reći da je tešanjski *hamam* mogao nastati, ako ne u 16. st., tada svakako krajem 17. ili tokom (možda čak početkom) 18. stoljeća. U kontekstu zaključka da *sidžil* Tešanjskog *kadije* govori o Tešnju kao poslovno-ekonomski i kulturno dosta razvijenom mjestu, može se pretpostaviti da je već u vrijeme nastanka ovog *sidžila* /1639-1642. godine (1049-1052. A.H.)/[259] Tešanj mogao imati podignut najmanje jedan *hamam*. Nažalost, navedeni *sidžil* ne spominje *hamam* niti direktno niti indirektno, što ne isključuje mogućnost njegovog postojanja.

Pitanja koja su ovdje postavljena u vezi sa nastankom i razvojem vodovoda u *kasabi* Tešanj mogu se postaviti i u vezi sa nastankom i radom mjesnog *hamama*. I u ovom slučaju na pitanje da li je *kasaba* Tešanj prije 1604. godine mogla imati izgrađen *hamam* može se odgovoriti postavljanjem protupitanja: da li bi Gazi Ferhad-beg kao *vakif* značajne objekte svog *vakufa* godine 1564. ostavio bez uređenog snabdijevanja vodom i podignutog *hamama* koji kao objekt od posebnog značaja skoro nikada nije izostavljan iz urbanih sadržaja, funkcija, strukture i topografije? Svakako da ne bi! Drugim riječima, s podizanjem tako važnog objekta kao što je *hamam* nije se, kao što je već rečeno, moralo i trebalo čekati kraj 17. i(ili) početak ili tok 18. stoljeća kada je Osmansko Carstvo, a s njime i institucija *vakufa* iz koje se obično i podizao objekt kao što je *hamam*, počelo zapadati u jaku društvenu i ekonomsku krizu? Stoga se i u slučaju tešanjskog *hamama*, *per analogiam*, može pretpostaviti da je mjesni *hamam* bio utemeljen ili iz sredstava Gazi

---

nika kulture u Sarajevu. Vidj. A. Ninković, "Hamam u Tešnju". *Naše starine* 14-15(1981), 233-236. Sarajevo.

[259] Osman Asaf Sokolović, "Tešanj prije tri stoljeća". Kalendar *Narodna uzdanica* za 1942. g., Sarajevo, 1941, 166 i d. Up. i Osman Asaf Sokolović, "Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća". *Novi Behar* VII(1933-1934), 8-10, 126 i d., Sarajevo.

Ferhad-begova *vakufa* poslije *vakifove* smrti po želji samog *vakifa* ili djelovanjem *mutevelija* njegovog *vakufa*, odnosno iz sredstava drugih *vakifa* ili samostalnim izdvajanjem svojevrsnog "doprinosa" za ovu namjenu od strane mještana *kasabe* Tešanj kao što je to učinjeno za namjenu obnove mjesne *medrese*.[260] Sagledavanje pitanja postojanja *hamama* u *kasabi* Tešanj ne može se odvojeno promatrati od sagledavanja pitanja razvoja mjesnog vodovoda. Kao odgovor na ovo pitanje autor ovog teksta smatra da je u vrijeme djelovanja Gazi Ferhad-bega kao *vakifa* ili neposredno po osnivanju njegova *vakufa* u za sada nejasnim prilikama došlo do podizanja mjesnog vodovoda, što je predstavljalo osnovicu za nešto kasnije utemeljenje i podizanje mjesnog *hamama*. Ovaj čin zbio se svakako već krajem 16. stoljeća. Međutim, ipak je potrebno naglasiti da se kao najkasnije vrijeme izgradnje tešanjskog *hamama* (kao *terminus post quaem non*) može odrediti ako ne početak tada svakako sredina 18. stoljeća.

8.15.4. *Sahat-kula*

Ispod glavne kule tešanjske Gradine, dugo tokom 20. st. nazivane Krnja kula, uzdiže se stara *sahat-kula*.[261] Hamdija Kreševljaković je smatrao da je *sahat-kula* podignuta u vrijeme podizanja donjeg dijela mjesne tvrđave oko 1703/1704. godine.[262] Visina *sahat-kule* je oko 18. m. U više navrata je obnavljana nakon Drugog svjetskog rata.

8.15.5. Mlinovi

Tešanj je imao i više mlinova na rijeci Tešanjci i za iste se pretpostavlja da su bili podignuti u nizvodnom dijelu rijeke, tj. nizvodno

---

[260] Vidj. Adem Handžić. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the 19th Century in Bosnia.* OIC – RCICA. Istanbul, 1996, 40 i Almir Fatić, "Islamske odgojno-obrazovne institucije u historiji grada Tešnja". *Muallim*, god. V, br. 18, od 29. juna 2004. (11. Džumade-l-ula 1425.), str. 91, bilj. 4. Sarajevo.

[261] Đoko Mazalić, "Tešanj". *GZM* u Sarajevu N.S. 8(1953), 300.

[262] Hamdija Kreševljaković, "Sahat-kule u Bosni i Hercegovini". *Naše starine* 4(1957), 17-33. Sarajevo, citirano prema istoimenom članku objavljenom u Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela*, II; Sarajevo, 1991, 502.

od samog mjesta. Popisni *defter* iz 1604. godine navodi da se prihodi u *kasabi* Tešanj ostvaruju ubiranjem i takse za 6 mlinova.[263] No, iz izvora nije jasno da li su mlinovi bili podignuti u strogom dijelu *kasabe* ili dosta izvan *kasabe* na za to odgovarajaućim konfiguracijama nizvodnog dijela riječnog korita rijeke Tešanjke. Upravo na tom dijelu rijeke austrougarski katastarski plan iz 1882-1885. godine registrira postojanje nekoliko mlinova.[264] Autor ovog teksta pretpostavlja da je jedan manji broj mlinova mogao nastati i uzvodno od *kasabe* Tešanj na sastavcima Raduške i Tešanjske rijeke. Popisni *defter* iz 1604. godine to striktno i navodi kada spominje selo Radušu gdje ubicira postojanje 4 mlina. Jedan mlin postojao je, po svemu sudeći, i na području susjednog sela Mekiš.[265] Nije jasno da li broj od 6 mlinova koje navodi spomenuti popisni *defter* obuhvata i one mlinove koji su bili podgnuti uzvodno od same *kasabe*? U vrijeme iza 1604. godine mogao je nastati i određen broj novih mlinova.

8.16. Groblja

Pored manjih grobalja koja su se razvila unutar *harema* pojedinih *džamija*, u Tešnju su postojala i druga groblja. Na rubnim dijelovima *kasabe* Tešanj razvila su se muslimanska groblja od kojih su najpoznatija *Staro groblje* koje se stere (steralo) na površinama koje su se protezale uz lijevu stranu puta koji je vodio od *Gornje čaršije* između Gazi Ferhad-begovih *dućana* u pravcu sjeverozapada i

---

[263] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia,* Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 363-365.

[264] Zbog nejasne grafičke simbolike (unutar legendi) korištene u navedenom austrougarskom katastarskom premjeru (mapi) nije moguće jasno zaključiti o kojem broju mlinova se ovdje radi. Naime, u pojedinim slučajevima nije jasno da li se u austrougarskom crtežu (mapi) radi o riječnoj brani (ustavi) za potrebe mlina ili o mostu.

[265] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine". *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia,* Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 380-381.

sela Sejmenpolje. Na desnoj strani uz navedeni put razvilo se nešto mlađe groblje koje je nazvano po porodici Đonlagić (poznato je kao *Đonlagićka*). U Starom groblju sačuvan je određen broj *nišana* koji se mogu najvećim dijelom datirati u 18. i 19. stoljeće iako nije isključeno da neki anepigrafički (bez natpisa) *nišani* mogu biti smatrani i spomenicima iz kasnog 16. i 17. stoljeća. U mlađim historijskim razdobljima nastala su i novija groblja, posebno ona koja su se razvijala od *Tabačke džamije* u pravcu juga i jugozapada.
Kršćanska groblja su znatno mlađa. Pravoslavno groblje razvilo se uz put (na njegovoj desnoj strani) koji je vodio od *musalle* prema mjesnoj pravoslavnoj crkvi na Tepetu. Po svojim odlikama je recentno. Sudeći prema sačuvanim epigrafičkim spomenicima ova lokacija za potrebe ukopa ovtorena je tek iz 1878. g. Međutim, ne može se isključiti mogućnost korištenja ove lokacije za potrebe ukopa pravoslavne zajednice od trenutka njene pojave u okvirima *kasabe* Tešanj. Naime, slabija kamena i drvena obilježja pretpostavljenih pravoslavnih grobova (ukopa) na navedenoj lokaciji iz kraja 18. ili početka 19. st. mogla su tokom vremena biti izgubljena. Stoga bi se mogao steći krivi dojam da prije onih nešto postojanijih kamenih obilježja iza 1878. g. na navedenoj lokaciji nije bilo ranijih ukopa.
Današnje katoličko groblje nalazi se oko 1400 – 1500 metara izvan grada Tešnja uz put (na njegovoj lijevoj strani) prema selu Mekišu. Po površini nije osobito prostrano. Ukopi u njemu nisu bili osobito brojni. Po svemu sudeći može se zaključiti da je katoličko groblje otvoreno za potrebe članova katoličje zajednice u gradu Tešnju tek iza 1878. g.
Već je spomenuta činjenica da je austrougarska vlast u Tešnju katoličku crkvu podigla tek početkom 20. stoljeća (tačnije: 1908. godine) i to na potpuno novoj lokaciji, tj. u Zvečaju. Također je spomenuto da taj podatak daje temelje za zaključivanje da u Tešnju nije bilo katoličke crkve sve do dolaska austrougarske vlasti. Naime, autrougarska vlast podigla bi katoličku crkvu odmah po svom dolasku u Tešanj, tj., ne bi čekala početak 20. stoljeća i ne bi to učinila na potpuno novoj i nepristupačnoj lokaciji do koje je vodio novoprobijeni put (cesta). Bilo bi logično za očekivati da bi austrougarska vlast iskoristila loakciju eventulane postojeće katoličke crkve – kojoj, na sadašnjem stepenu istraživanja, nema arheoloških

tragova. U navedenom kontekstu i plasiranje novog (današnjeg) katoličkog groblja koje se nalazi oko 1400 – 1500 metara izvan grada Tešnja u potpunosti se uklapa u već izložene konstatacije o prisutvu katoličke zajednice u *kasabi* Tešanj. Međutim, nepostojanje starijeg katoličkog groblja u Tešnju ne može predstavljati osnovicu na kojoj bi se mogao donositi konačni sud o nepostojanju katoličke zajednice u osmanskodobnoj *kasabi* Tešanj. Naime, ukoliko se pretpostavi postojanje, odnosno opstajanje ili naknadno izrastanje manje brojne katoličke zajednice u *kasabi* Tešanj iza 1463. g. tada se nedostatak mjesnog starijeg katoličkog groblja može pokušati objasniti pretpostavkom da su članovi manje brojne katoličke zajednice u *kasabi* Tešanj, postojanje koje se ne negira već pretpostavlja, ukope svojih umrlih članova mogli obaviti na za njih "prikladnijem" mjestu. *Kasaba* Tešanj kao izrazito muslimansko mjesto, od strane manje brojne katoličke zajednice nastanjene u *kasabi* Tešanj mogla je biti smatrana nepogodnim mjestom za ukop njenih umrlih članova. Zbog općeg i posebnog značaja groba u kršćanskoj, posebno katoličkoj, vjeri manje brojna katolička zajednica nastanjena u *kasabi* Tešanj mogla je poželjeti da njeni umrli članovi budu ukopani u području ne tako daleke katoličke župe Kuzmadanje, odnosno Kuzmedanje (tj. u određenim vremenskim razdobljima u kojima je ova župa postojala i bila aktivna). Ovdje se neće govoriti o pitanjima do kada je bila aktivna postojeća katolička crkva Sv. Kuzme i Damjana u navedenoj župi, koja se nalazila na području gornjeg toka rijeke Usore u blizini Tešnja, šta se s ovom crkvom zbilo u desetljećima iz 1686. i 1679. g., tj. nakon izvlačenja /odvođenja/ katoličkog stanovništva iz Bosne u Slavoniju, da li je crkva obnovljena s eventualnim povratkom "izvedenog" stanovništva na ovo područje,[266] niti o pitanju teritorijalne rasprostranjosti navedene župe. Autor ovog teksta želi naglasiti da nepostojanje mjesnog groblja u multikonfesionalnim urbanim ili seoskim naseljima, groblja koje bi pripadalo određenoj vjerskoj zajed-

[266] Adem Handžić, "Einige kulturgeschichtliche Besonderheiten der Nahiye Tešanj im XVI, Jahrhundert". *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću* 30(1980), 203-208. Sarajevo. Korišteno je tursko izdanje na bosanskom jeziku objavljeno i u djelu *Studije o Bosni* pod naslovom "O nekim kulturno-historijskim osobenostima Tešanjske nahije u XVI stoljeću." Istanbul, 1994, 1 i d.

nici, ne znači i nepostojanje članova dotične zajednice u određenom naselju. Stoga, u navedenom kontekstu autor ovog teksta otvara mogućnost da je manja katolička zajednica u *kasabi* Tešanj mogla svoje umrle članove ukopavati na ne tako udaljenim lokacijama župe Kuzmadanje, bilo uz samu katoličku crkvu Sv. Kuzme i Damjana bilo na širem području župe uz određene kapele postojanje kojih se pretpostavlja. Putovanje iz *kasabe* Tešanj do područja u kojem se nalazila katolička crkva Sv. Kuzme i Damjana u staro vrijeme moglo je, ovisno o vremenskim prilikama, trajati 4 – 5 sati, a korištenje konja kao transportnog sredstva omogućavalo je prijevoz tijela umrlih osoba.

9. OBJEKTI REZIDENCIJALNE ARHITEKTURE U OKOLINI TEŠNJA

9.1. *Begovske kule* na području *kasabe* Tešanj

9.1. 1. *Kula* tešanjskih kapetana

Pored stambenih objekata unutar same *kasabe* Tešanj, Tešanjski kapetani posjedovali su i svoju *(begovsku) kulu* u selu Logobare u neposrednoj blizini same *kasabe* Tešanj (2-3 km sjeverno od Tešnja). *Kula* je bila očuvana do kraja 19. st. Danas od ove *kule* nije sačuvano ništa. Ostao je očuvan samo spomen u mjesnoj usmenoj tradiciji i toponim zvani Kulište.

9.1. 2. Hadži Mehmedova *kula*

U neposrednoj blizini sela Raduša (jugozapadno od Tešnja), na uzvisini jednog brda, tačnije na padinama uzvišenja koje se nalazi sjeverno od puta Tešanj – Raduša – Planje, nalaze se slabi ostaci tzv. Hadži Mehmedove *kule* na temelju kojih se (zbog slabe očuvanosti) danas ne mogu donositi nikakvi značajniji zaključci. Sam lokalitet Hadži Mehmedova *kula* više svjedoči svojim imenom o mjestu gdje je očito (mogla) stajala (stajati) jedna od *begovskih kula*. Inače, sama pojava Hadži Mehmedove *kule* u relativnoj blizini puta koji vodi iz *kasabe* Tešanj u pravcu sela Raduša na području kojeg su bogatiji stanovnici Tešnja imali i svoje posjede mogao bi predstavljati logičnu posljedicu razvoja arhitekture *begovskih kula* i na području *kasabe* Tešanj.

9.2. Ostale *begovske kule*

Prema određenim podacima kojima raspolaže autor ovog teksta na području *kasabe* Tešanj u promjeru od najviše 5 km, nalazila su se još tri objekta rezidencijalne arhitekture koji bi se, možda, mogli odrediti kao *begovske kule*. Konačni sud o adtribuciji, dataciji, kulturnom određenju i tačnoj ubikaciji istih objekata ne može se još dati, jer se podaci kojima se raspolaže nalaze u fazi kritičke provjere. Ti objekti danas više ne postoje.

9.3. Selo Raduša s izvorom mineralne vode Ilidža

U analizi osmanskodobnih odnosa sela i zaselaka prema urbanim naseljima (tj. prema gradu) zanimljiv primjer predstavlja i odnos kasabe Tešanj i susjednih (obližnjih) sela. Odlike općih osmanskodobnih odnosa *grad : selo* i zbivanja koja su isti pratila može se naći i pratititi i na području neposredne okoline *kasabe* Tešanj.
U neposrednoj okolini ove *kasabe* postojao je niz uređenih feudalnih posjeda koji su se protezali na području niza sela ove istoimene *nahije*. Posebno je (bio) zanimljiv odnos obližnjeg sela Raduša prema *kasabi* Tešanj. U neposrednoj okolini *kasabe* Tešanj na području sela Raduša pojavljuje se naseobinski odnos veoma sličan onom koji je postojao između Sarajeva i Ilidže u Sarajevskom polju, ali adekvatno umanjen na mjeru oblika i dinamike koji odgovaraju kako veličini i značaju same *kasabe* Tešanj tako i samog sela Raduša.
Upravo na širem području ovog sela, dakle u neposrednoj blizini *kasabe* Tešanj, postojao je manji broj uređenih feudalnih posjeda. Prema popisu iz 1604. g. vidljivo je da je samo selo Raduša imalo 30 stanovnika oženjenih muslimana sa *baštinama*, 12 neoženjenih stanovnika muslimana, te 1 stanovnika nemuslimana. U popisu je vidljivo da je određen broj *baština* pripadao kršćanskom stanovništvu, a da se nalazio u posjedu muslimanskog stanovništva. Na području sela nalazila su se i 4 mlina koja su, očito, služila kako samom stanovništvu sela Raduša tako i onom u *kasabi* Tešanj.[267]
Na širem području sela Raduša nalazio se (i još uvijek se nalazi) i mjesni izvor mineralne vode (u narodu zvan Ilidža, izv. iz tur. *Ilica*, odnosno *Ilice*). Uporaba ovog naziva (*Ilica*, *Ilice*) u ovom slučaju više je predstavljala topičko određenje mikrolokaliteta, a manje je imala značenje naselja bilo seoskih bilo urbanih odlika. Stoga se može zaključiti da je tešanjska Ilidža predstavlja samo jedan mikrotoponim na području sela Raduša, a bila je smještena u

[267] Amina Kupusović, "Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine." *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus decimus, Serija II, Defteri, knjiga 4, sv. III. Fehim Nametak (urednik). Orijentalni institut, Sarajevo i Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo. Sarajevo, 2000, 380-382.

pitomom ambijentu ovog sela, u okviru seoskih posjeda tešanjskih feudalnih porodica.
Drugi mineralni izvor, doduše nešto dalji, ali također smješten unutar seoskog ambijenta nalazio se u selu Planje. Oba spomenuta izvora mineralne vode, pored Tešanjskog kiseljaka u Crnom vrhu, udaljenog od kasabe oko 5 km, predstavljala su omiljena izvorišta mineralne vode za stanovnike Tešnja. Međutim, Ilidža u Raduši nalazila se u neposrednoj blizini same *kasabe* Tešanj i na području privatnog zemljišnog posjeda, dok se Ilidža u selu Planje nalazila na području Gazi Husref-begovog *vakufa*, dakle na *vakufskom* zemljištu.
Ostala sela sa zemljišnim posjedima na njihovom teritoriju uklapala su se u svakodnevni prosjek odnosa selo : grad i monotoniju izvršavanja svakodnevnih feudalnih obaveza na feudalnom posjedu.
Područje sela u neposrednom susjedstvu *kasabe* Tešanj predstavljalo je i ambijent u kojem su neke od tešanjskih porodica posjedovale i manje kuće za potrebe *ishoda* njenih članova. Najveći broj takvih (*ishodnih*) kuća, posebno u mlađim razdobljima osmanske, ali i austrougarske vlasti, bio je podignut na području sela Raduša, Sejmenpolje, Hrvatinovići i Logobare.
Istovremeno, područje sela Raduša predstavljalo je i komunikacijsku sponu prema selu Planje, koje je predstavljalo posjede Gazi Husref-begova *vakufa*, te dalje na zapad prema termalnom izvoru, poznatom također kao Ilidža, na širem području današnjeg grada Teslića.

9. 4. Ishod

Posebnu pojavu u društvenom životu kako građana u cjelini tako i žitelja *kasabe* Tešanj predstavljali su organizirani individualni ili grupni (porodični) izlasci (izleti) u seoski ambijent unutar kojeg se provodilo određeno vrijeme u objektima ladanjske arhitekture u cilju nadzora nad feudalnim posjedima, svojevrsne promjene ambijenta življenja, fizičkog opuštanja i tjelesne obnove u seoskom ambijentu. Poznato je da je osmanskodobno više plemstvo imalo privilegiju da stanuje u gradu, tj. nije bilo obavezno stanovati na svom posjedu, te je stoga u određenim razdobljima godine posjećivalo svoje posjede. Takvi izlasci, poznati kao ishodi, preduzima-

ni su kako od strane zemljoposjednika tako i od bogatijih građana koji su u seoskom amabijentu posjedovali, ako ne *begovske kule*, tada svakako u najmanju ruku bar *ishodnu* kuću. U navedenom kontekstu može se govoriti o arhitekturi *ishodnih* objekata.

Ishod je, najčešće, bio planiran i izvođen dosta pomno. Ishodilo se samostalno ili s cijelom porodicom. Veoma često ishodnike je pratio i dio kućne posluge i drugog pomoćnog osoblja, a što je ovisilo o društvenom položaju ishodnika. Sami karakter *ishoda* i njegova svrha bili su različiti. Najčešći povodi da se *ishodi* na imanja na duže vrijeme bili su privremeni boravak i sezonski (proljetni, ljetni i rani jesenji) poslovi na imanjima. Ishodilo se i na kraće vrijeme - u obilazak imanja, u pohode široj porodici i prijateljima, te na *teferič* u svježinu prirodnog ambijenta u trenucima dokolice. U pojedinim slučajevima ishodilo se i iz zdravstvenih razloga do termalnih izvora koji su bili na glasu kao sredstvo (način) za otklanjanje određenih zdravstvenih tegoba, a koji su se veoma često nalazili u relativnoj blizini gradova. Boravak i načini korištenja termalnih voda odvijali su se u skladu s običajima i moralnim načelima onog vremena.

Tokom zadržavanja u seoskom ambijentu ishodnici su boravili u *konacima, begovskim kulama, odžacima, musafirhanama* i *ishodnim* kućama. Navedeni tipovi gradnji predstavljaju arhitektonske objekte posebne namjene koji su bili podignuti na širem području Bosanskog *ejaleta*, a u neposrednoj blizini ili na nešto većoj udaljenosti od gradova, u vremenskom rasponu od 15. do 19., te manjim dijelom i početkom 20. st. Na području sela oko *kasabe* Tešanj nije zabilježeno postojanje *konaka, odžaka* i *musafirhana*. Sačuvani su samo tragovi *begovskih kula* i *ishodnih* kuća.

U analizi fenomena *ishoda* posebno je zanimljiva pojava *ishoda* u područja s minerlanim izvorima, tj. *ilidžama*. Takva mjesta u neposrednoj blizini urbanih naselja tokom vremena postala su privlačnim izletištima za stanovnike urbanih naselja, za ishod tokom ljetnih žega, te za priređivanje *teferiča* u različitim zgodama i s različitim povodima. Ugledni žitelji urbanih naselja, posebno onih većih, u vrijeme Osmanskog Carstva ishodili su na porodična imanja u naseljima u neposrednoj blizini minerlanih izvora - *ilidža*. Na područje takvih *ilidža* ishodili su i predstavnici osmanske vlasti,

ugledni građani (trgovci i zanatlije), ali i niži društveni staleži (najčešće tokom jednodnevnih izleta) iz urbanih naselja.[268]
Kada se danas, s određene povijesne distance, promatra i*shod* na *ilidže* ili na zemljišni posjed, može se reći da je on, u određenom smislu, predstavljao svojevrsni "ritual" kojeg su upražnjavali ishodnici različitog društvenog statusa, pri čemu su poštivali općeprihvaćene norme ponašanja (etikecije) i onovremenog morala (etike) prilikom svog izlaska u javnost iz intime porodičnog doma. Muškarci, pripadnici višeg plemstva koje je živjelo u većim gradovima, te drugi visoki uglednici ishodili su na *ilidže* ili na zemljišni posjed odjeveni u skupocijenu odjeću i obuću i u, prema zahtjevima vremena i prilika, punoj osobnoj vojničkoj, ali ne i ratnoj, opremi koja je predstavaljala ponos svakog tadašnjeg muškarca i odraz njegovog društvenog statusa i dostojanstva. Ujedno, bila je to i prilika da ugledne građanke odjenu kvalitetne i skupocijene primjerke odjeće, da obuju obuću brižno izrađenu iz *učinjene* kože, da se nakite skupocijenim nakitom. Poznato je da je propisno odijevanje plemenitih građanki bilo obaveza koja je proizilazila iz moralnih načela i društvenih zahtjeva za očuvanajem statusa. Općeprihvaćene norme ponašanja i odijevanja prilikom izlaska u javnost bile su razlog da su se *ishodi* na selo i na *ilidže* odlikovali izuzetnom šarolikošću prizora, dekorativnošću i bogatstvom odjeće, nakita i osobnog naoružanja i opreme ishodnika, te svojevrsnom izuzetnošću čina i strogo propisanom etikecijom.[269]

---

[268] Up. Mirza Hasan Ćeman, „Ishod na Ilidžu." U: *Ilidža – kulturno historijska monografija*, (M. H. Ćeman, odg. urednik), Ilidža – Sarajevo, 2000, 262 i d. Vidjeti o ovom pitanju Mirza Hasan Ćeman, *Rezidencijalni i ladanjski objekti na području Ilidže u vrijeme Osmanskog Carstva. S posebnim osvrtom na arhitekturu begovskih kula i ishodnih kuća (15/16. – 20. st.)*. Naučni elaborat. Naručitelj: Općina Ilidža – Turistička zajednica Ilidža. Sarajevo, 2002, 28 i d., (u posjedu Općine Ilidža nalaze se 3 primjerka elaborata).

[269] Up. Mirza Hasan Ćeman, „Ishod na Ilidžu." U: *Ilidža – kulturno historijska monografija*, (M. H. Ćeman, odg. urednik), Ilidža – Sarajevo, 2000, 262 i d.; Mirza Hasan Ćeman, *Rezidencijalni i ladanjski objekti na području Ilidže u vrijeme Osmanskog Carstva. S posebnim osvrtom na arhitekturu begovskih kula i ishodnih kuća (15/16. – 20. st.)*. Naučni elaborat. Naručitelj: Općina Ilidža – Turistička zajednica Ilidža. Sarajevo, 2002, 19 i d. passim, (u posjedu Općine Ilidža nalaze se 3 primjerka elaborata).

U navedenom (izloženom) kontekstu može se smatrati da su i žitelji *kasabe* Tešanj relativno često upriličili *ishode* kako na svoje zemljišne posjede, tako i na obližnje *ilidže*, od kojih se ona u Raduši nalazila u neposrednoj blizini grada.

9.5. Pohode (pohodnja)

Posebnu pojavu u društvenom životu osmanskodobnog plemstva i građana, ali i žitelja sela, predstavljale su organizirane individualne ili grupne (često porodične) posjete koje se nazivaju pohode ili pohodnja.[270] Pohode organiziraju (izvode, provode) pohodnici koji mogu biti ili pojedinac (odnosno pojedinka), dio porodice, cijela porodica, više pojedinaca (pojedinki) ili više porodica zajedno. Oni pohode (posjećuju) svoje porodice, rodbinu ili prijatelje prigodom različitih zgoda (vjenčanje, *mirenje*, *hadž*, bolest), odnosno u različitim prilikama (uobičajeno posjećivanje, upoznavanje članova porodice, razgovori i sl.). Osobe koje se pohode nalaziie su se bilo u svojim domovima (kućama) u gradu, na svojim feudalnim imanjima u seoskom ambijentu (u *begovskim kulama*, *odžacima* i *ishodnim* kućama) ili u porodičnim kućama na selu. I u slučaju pohoda (pohodnje) može se reći da je njihovo organiziranje (izvođenje, provođenje) također predstavljao svojevrsni ritual kojeg su upražnjavali pohodnici, ali i osobe koje se pohode. I jedni i drugi kao pripadnici istog ili različitih društvenih slojeva, odnosno uživatelji različitih društvenih statusa, pri pohodnji (pohodama) poštivali su općeprihvaćene norme ponašanja (etikecije) i onovremenog morala (etike), te općeprihvaćenu proceduru izvođenja pohoda. Pohode, odnosno pohodnja, predstavljali su samo jedan oblik društvenog života u osmansko doba, ali i poslije njega. Pohode, kao i fenomeni *ishoda*, *teferiča* i *derneka*, nažalost, do danas nisu u antropologijskoj znanosti obrađeni na zadovoljavajući način. Po svome karakteru pohode se u znatnoj mjeri razlikuju od *ishoda* i *teferiča*. Jedna od odlika pohoda, zbog kojih se ista pojava i obrađuje u ovom dije-

[270] *Pohode, pohodnja,* slav. bos., izlazak iz porodičnog doma u gradu ili na selu u posjetu porodici, rodbini ili prijateljima koji se nalaze u gradu, na svojim imanjima u seoskom ambijentu (u *begovskim kulama*, *odžacima* i *ishodnim* kućama) ili u porodičnim kućama na selu.

lu teksta, jeste i ta da su pohode predstavljale jedan od oblika društvenog odnosa između grada i sela.
Očito je da su i žitelji *kasabe* Tešanj relativno često upriličili pohode kako na područja svojih zemljišnih posjeda, tako i u susjedna urbana naselja i na područja obližnjih sela – Raduše, Logobara, Hrvatinovića i dr.

9.6. *Teferič* i *dernek*

Unutar seoskog i gradu susjednog ambijenta u pojedinim slučajevima i prilikama (zgodama) mogle su biti priređivane i posebne zabave poznate pod općim imenom *teferič*[271] i *dernek*.[272] Jedna od odlika *teferiča* i *derneka*, zbog kojih se iste pojave i obrađuje u ovom tekstu, jeste i ta da su isti predstavljali jedan od oblika društvenog odnosa između grada i sela. Organiziriranje *teferiča* i *derneka* moglo se izvoditi ili u prostornom ozračju neposrednog predurbanog ili samog seoskog ambijenta. U ovom posljednjem slučaju potrebno je naglasiti mogućnost da su navedeni oblici zabave mogli biti priređivani i na širem području feudalnih imanja, u neposrednoj blizini *begovskih kula*, *odžaka* i *ishodnih* kuća, te u stvarnom ambijentu pojedinih sela.
U pojedinim slučajevima bila su moguća, ali dosta rijetko, i prožimanja kako *ishoda*, pohoda i *teferiča* i *derneka*, tako i međusobni susreti ishodnika i pohodnika s drugim učesnicima *teferiča* ili *derneka*. Kao i u slučajevima *ishoda* i pohoda, tako su i *teferiči* i

---

[271] *Teferič*, izv. iz tur. *teferrüc*, *teferrüç*, izv. iz. ar. *täffärrug* sa značenjem izlazak (izlet) u prirodu, zabavljanje u prirodom ambijentu, razonoda i zabavljanje u prirodu. Vidj. Dušan Grabrijan, "Kultura teferiča (osvrt na bosansko- islamsku arhitekturu)." *Jugoslavenski list*, Sarajevo, 8. VII 1939.

[272] *Dernek*, izv. iz tur. *dernek*, *dirnek*, s općim značenjem zabava, veselje i svadba. Na području sjeverozapadnog Balkana, bolje rečeno na području nekadašnje Jugoslavije, izraz *dernek* (i oblici *dernečiti*, *dernečenje*) u vremenu poslije 1878., posebno poslije 1945. g., dobio je (stekao je) ili bolje rečeno data su mu (im) druga značenja koja imaju pejorativni, odnosno negativni karakter. Tako je *dernek* dobio značenje izuzetno vesele zabave u kojoj učesnici ne uspijevaju kontrolirati svoje ponašanje i tokom koje se, čak, konzumira i alkohol što sve na kraju može polučiti i izbijanje tuče i upotrebu hladnog i vatrenog oružja među učesnicima *derneka*. Adekvatno tome i slavenizirani izvedeni oblici (izrazi) *dernečiti* i *dernečenje* dobili su negativno i pejorativno značenje koje je pojačavao i sami fonetski karakter izraza koji je nastao u sažimanju turske osnovice i slavenskog sufiksa.

derneci bili organizirani i izvođeni u skladu (tj. uz. poštivanje) s općeprihvaćenim normama ponašanja (etikecije) i onovremenog morala (etike). I ovi oblici društvenog života i oblici odnosa između grada i sela nisu do danas u antropologijskoj znanosti u potpunosti obrađeni. Još jedna od odlika *teferiča* i *derneka*, zbog kojih se iste obrađuje u ovom tekstu, jeste i ta da su isti predstavljali jedan od oblika društvenog odnosa između grada i sela.[273] Pri tome je potrebno naglasiti da je *derneke* više priređivala ili mogla priređivati lokalna osmanska vlast, a što je predstavljalo odraz određenih političkih zbivanja ili proslave svetkovina različitog karaktera. Nasuprot tome, *teferiči* su više bili proslave intimnijeg karaktera i bili su lišeni pompoznosti i pretjerivanja. Priređivala su ih različita društva, *esnàfska* udruženja i pojedine porodice. Međutim, ne može se isključiti niti pojava *teferiča* koji su mogli biti organizirani i od strane mjesne osmanske vlasti.
Neosporno je da su različiti oblici *teferiča* i *derneka* bili, shodno prilikama i povodima, priređivani i od strane žitelja *kasabe* Tešanj i obližnjih sela. Kao moguće lokacije priređivanja *teferiča* izvan same *kasabe* Tešanj mogu se navesti Ilidža u Raduši i Kiseljak u Crnom Vrhu, te određene lokacije uz rijeke Tešanjku i Usoru.

9. 7. Lov

U seoskom ambijentu odvijao se i lov koji je bio organiziran od strane pojedinih zemljoposjednika, dužnosnika i uglednika osmanske vlasti nastanjenih unutar gradova, te istaknutih građana. Područja oko *kasabe* Tešanj predstavljala su veoma plodna lovna područja. Stara tradicija organiziranja lova sačuvana je u ovom području još i danas. U raznorodnim oblicima lova posebno je bio zanimljiv običaj lova sokolima koji je u pojedinim *kasabama* bio veoma omiljen i sačuvan sve do kraja Drugog svjetskog rata (tj. u Ilidži kraj Sarajeva, Maglaju i Tešnju).[274]

---

[273] Up. Mirza Hasan Ćeman, „Ishod na Ilidžu." U: *Ilidža – kulturno historijska monografija*, (M. H. Ćeman, odg. urednik), Ilidža – Sarajevo, 2000, 262 i d.
[274] O lovu sokolovima pisalo je više autora. Pregled objavljenih radova vidjeti kod Adin Ljuca, Maglaj. *Na tragovima prošlosti.* Prag (Praha) – Maglaj, 1999, 244-245.

9.8. Ishodne kuće

Za razvoj arhitekture *begovskih kula* i *odžaka* određeni značaj imalo je i niže plemstvo koje je prema karakteru dodijeljenog *timara* - posjeda - bilo obavezno da stanuje na posjedu. To plemstvo gradilo je u seoskom ambijentu stambene objekte skromnije izvedbe i kvalitete, a u svakodnevnom životu, posebno u određenim zgodama, ono je u gradovima pribavljalo potrebnu odjeću, obuću, nakit i oružje za osobnu namjenu kako bi osiguralo svoje posjede i potvrdilo svoj društveni satus i ugled. Niže plemstvo i članovi njihovih porodica odlazili su u različitim prilikama i zbog različitih razloga u gradove. Za njih je prilikom odlazaka u grad (*kasabu, šeher*) povodom obavljanja raznih poslova, vjerskih svečanosti, posjeta rodbini, povodom ispraćaja prijatelja i rodbine na *hadž* i sl. bilo veoma važno biti prisutan zbivanjima, te biti dolično odjeven i obuven i nakićen i opremljen skupcjenim oružjem. U pojedinim trenucima niže plemstvo nastanjeno u seoskom ambijentu na širem području oko grada često je bilo domaćin priređenih *ishoda* iz susjednih gradova. To je bio još jedan razlog što je niže plemstvo nastojalo u svemu "biti uz bok" predstavnicima višeg plemstva i osmanske vlasti koji su u različitim prilikama i zgodama ishodili iz grada, pohodili seoski ambijent ili u istom prisustvovali i učestvovali u *teferičima* ili *dernecima.* Ono je nastojalo da ne ostane u sjeni višeg plemstva koje se uspješno uklopilo u život gradova, posebno Sarajeva, Mostara, Banja Luke, Tuzle, Foče i dr. gradova kao važnih urbanih, zanatskih, trgovačkih i duhovnih središta.[275] U navedenom kontekstu niže plemstvo koje je nastanjivalo i šire područje Tešanjske *nahije* ponašalo se prema navedenom prikazu. Može se smatrati da je ono dolazilo i u samu *kasabu* Tešanj, u posjete koje su upriličene s posebnim razlozima i u posebnim prilikama. Pri tome je niže plemstvo slijedilo navedenu shemu društvenog ponašanja pri posjeti urbanim naseljima.

Već je navedeno da je niže plemstvo u seoskom ambijentu gradilo stambene objekte skromnije izvedbe i kvalitete, koji su po svojim odlikama bili na granici između *begovskih kula* i *ishodnih* kuća. U

---

[275] Up. Mirza Hasan Ćeman, „Ishod na Ilidžu." U: *Ilidža – kulturno historijska monografija,* (M. H. Ćeman, odg. urednik), Ilidža – Sarajevo, 2000, 262 i d.

nekim slučajevima, posebno u slučajevima kada je život nižeg plemstva bio organiziran na manjim posjedima u okolini manje razvijenih urbanih naselja, stambeni objekti koji su od strane tog plemstva bili podizani po svojim odlikama bili su prije *ishodne* kuće negoli *begovske kule*.

Značajan doprinos razvoju arhitekture *ishodnih* kuća dao je građanski stalež osmanskodobnih urbanih naselja. Naime, bogatiji građani, posebno oni porijeklom iz trgovačkog i, nešto manje, zanatlijskog sloja, nastojali su da ne ostanu u sjeni feudalnih društvenih slojeva, tj. nastojali su u svemu "biti uz bok" predstavnicima plemstva i osmanske vlasti. Stoga su i oni u skladu sa svojim mogućnostima u ruralnom ambijentu *kasabama* i *šeherima* susjednih sela podizali *ishodne* kuće u kojima su boravili zbog određenih razloga određeno razdoblje tokom godine.

9.8.1. Topografijski pregled *ishodnih* kuća u okolini *kasabe* Tešanj

Uživanje zemljišnog posjeda polučilo je i pojavu *ishodne* arhitekture što potvrđuju brojne analogije iz niza urbanih naselja i njihove neposredne okoline na području Bosanskog *ejaleta*. Pitanje postojanja, izgradnje, obima i oblika *ishodnih* kuća (tj. *ishodne* arhitekture), kao i njihove eventualne posebnosti, na užem području oko *kasabe* Tešanj predstavlja veoma zanimljiv predmet istraživanja. Postojanje jasno razlučenih imućnih društvenih slojeva koji su uživali različite oblike zemljišnih posjeda, te imućnih porodica iz trgovačkog i, dijelom, zanatlijskog staleža polučilo je, u određenom obimu i obliku, pojavu *ishoda* na zemljišne posjede u okolini *kasabe* Tešanj, kao oblika društvenog života i ponašanja. Međutim, *ishodna* arhitektura, odnosno *ishodne* kuće na užem ruralnom području *kasabe* Tešanj nikada nisu bile jasno uobličene kao izraziti objekti (prijmeri) *ishodne* arhitekture. One su se, naprotiv, svojom veličinom i tipom više uklapale u ambijent ruralne arhitekture sela. Drugim riječima, na užem području *kasabe* Tešanj nisu postojali reprezentativni primjeri arhitekture *ishodnih* kuća već su to bili, prije svega, relativno skromni objekti ruralne arhitekture sela koji su zadovoljavali relativno skromne potrebe *ishoda* na zemljišne posjede. Takvi skromni primjeri arhitekture *ishodnih* kuća veoma često nisu se razlikovali od uobičajenih objekata seoske arhitek-

ture. Ti objekti svojom veličinom, brojem, obimom i teritorijalnom rasprostranjenošću odražavaju društvene i ekonomske prilike koje su vladale u *kasabi* Tešanj. Ti skromni primjeri arhitekture *ishodnih* kuća još više su se približili (svojom veličinom, oblikom i funkcijama) objektima seoske arhitekture u vrijeme iza austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. g. Naime, društvene i ekonomske promjene koje su uslijedile poslije 1878. g., pa čak sve do iza Drugog svjetskog rata, polučile su pauperizaciju kako cjelokupnog bošnjačkog naroda, tako i onih društvenih slojeva koji su uživali različite zemljišne posjede i bili nositelji arhitekture *ishodnih* kuća i kulture *ishoda*. U takvim izmijenjenim prilikama skromni primjeri arhitekture *ishodnih* kuća teško su održavani, bili su na "udaru" različitih društvenih reformi, a veoma često su postajali i posljednje stambeno utočište donedavno imućnijih, a sada pauperiziranih (begovskih i aginskih, ali i građanskih) porodica. To je potom polučilo nemogućnost održavanja pojedinih objekata arhitekture *ishodnih* kuća, koji su podizani u ruralnom ambijentu. Na kraju to je polučilo njihovo propadanje, pregrađivanje i preoblikovanje, te njihovo oblikovno, sadržajno i funkcijsko približavanje objektima arhitekture sela.

Postojanje arhitekture *ishodnih* kuća u neposrednoj blizini *kasaba* i *šehera* na širem području nekadašnjeg Bosanskog *ejaleta* danas nije upitno. O njima svjedoče lokalna usmena tradicija, rane austrougarske katastarske mape i katastarska gruntovna dokumntacija, te rjeđe, sami ostaci na terenu. Najveći broj *ishodnih* kuća nestao je tokom proteklih vremena iz razloga koji su već navedeni. Značajan prilog nestanku arhitekture *ishodnih* kuća dao je i proces modernizacije stambenih objekata u seoskom ambijentu kojem nisu odolile niti *ishodne* kuće.

U cilju navođenja valjanih primjera arhitekture *ishodnih* kuća moguće je spomenuti i *kasabu* Tešanj. Na području ove *kasabe* može se jasno odrediti šire područje sela Raduša, Logobare, Sejmen Polje, Hrvatinovići i Vukovo (s područjem današnjeg mjesta Jelah) unutar kojih su postojali objekti stambene arhitekture koji su pripadali najuglednijim feudalnim, ali i građanskim, porodicama iz *kasabe* Tešanj (Ajanovići, Berberovići, Brke, Dizdarevići, Đonlagići, Eminagići, Ferizbegovići, Galijaševići, Kapetanovići, Mešići, Mujčići, Smailbegovići, Turalići i dr.). Objekti stambene arhitekture

koji su pripadali navedenim porodicama i koji su se nalazili na području sela neposredne okoline *kasabe* Tešanj nisu predstavljali izrazito reprezentativne objekte kakve se nalazi u blizini veći gradova – *šehera*, npr. na području Ilidže kraj Sarajeva. O njihovom datiranju može se reći da su isti potvrđeni, najvećim dijelom, u mlađim razdobljima, tačnije pred kraj, osmanske vlasti, te u doba austrougarske vlasti. Ostaje otvorenim koliko postojanje takvih objekata oslikava stanje iz ranijih razdoblja osmanske vlasti. Prema mišljenju autora ovog teksta, potrebno je uvijek iskazivati oprez u retrospektivnom projiciranju stanja iz kasnog 19. st. u ranija razdoblja osmanske vlasti.

Posebno je potrebno napomenuti da su neki od takvih stambenih objekata u neposrednoj okolini *kasabe* Tešanj poslužili njihovim vlasnicima, u vrijeme kada je bosansko i hercegovačko plemstvo u poslijeosmansko doba počelo gubiti društvene i ekonomske pozicije i bilo izloženo procesima pauperizacije, posebno nakon 1919. i 1945. g., da u tim objektima na svojim imanjima uspješno nađu posljednji oslonac svoje materijalne egzistencije i stambenog zbrinjavanja.[276] To je razlog da se danas neke tešanjske isključivo gradske (kako feudalne, tako i građanske) porodice nalazi i u seoskom ambijentu (npr. Đonlagići u Jelahu, Eminagići dijelom i u Jelahu, Ajanovići dijelom i u Jelahu i sl.). Zanimljiv je i slučaj begovske porodice tešanjskih Kapetanovića (porodice koja se nalazila u srodstvu s istoimenom porodicom iz Doboja) članovi koje su svoje objekte *ishodne* arhitekture koristili kako tokom 19. st., tako i posebno između Prvog i Drugog svjetskog rata u 20. st. kada su tokom velike ekonomske krize upravo boravili na svojim posjedima u selu Pridil, na desnoj obali rijeke Bosne, u blizini *kasabe* Doboj, da bi se potom vratili u Tešanj.[277]

Rukopis je završen u julu 2005. g.

---

[276] Zanimljiv je i slučaj tešanjskog posjednika i poslovnog čovjeka Adem-age Mešića koji je u poslijeosmansko doba, tj. u vrijeme Austro-Ugarske monarhije, podigao svoj rezidencijalni objekt u tradiciji ishodne arhitekture na zemljišnom posjedu između sela Bukva i Medakovo i koji je poznat pod imenom *Adem-agina vila*. Objekt je opljačkan i zapaljen 1945. g., po završetku Drugog svjetskog rata.

[277] Autor ovog teksta ovu informaciju dobio je od umrle (*rahmetli*) Advije Dizdarević, rođene Kapetanović (1882-1978.), kćerke Ali-bega Kapetanovića, izdanka tešanjskih kapetana.

Mirza Hasan Ćeman

Rođen je 1949. g. u Jelahu, općina Tešanj. Studirao je arheologiju, historiju i historiju umjetnosti na *Filozofskom fakultetu* u Zadru (*Sveučilište u Zagrebu*, Hrvatska). Poslijediplomske studije iz historije umjetnosti i arheologije završio je na *Filozofskom fakultetu* u Zagrebu (*Sveučilište u Zagrebu*). Doktorski studij iz historijske antropologije završio je na *Institutum Studiorum Humanitatis* u Ljubljani, Slovenija. Na *Fakultetu islamskih nauka* u Sarajevu (*Univerzitet u Sarajevu*) završio je kraći pregledni *DIN studij* (*Diploma u islamskim naukama*). Zaposlen je na *Akademiji likovnih umjetnosti* i *Filozofskom fakultetu* u Sarajevu (*Univerzitet u Sarajevu*) gdje predaje predmete iz opće historije umjetnosti, historije nacionalnih umjetnost i *ikonologiju*. Bavi se istraživanjem kulturne antropologije, historije umjetnosti, urbanog razvoja i razvoja komunikologijskih sistema unutar kultura na području sjeverozapadnog Balkana.